

CATASTRUM

ÉVNEGYEDES KATASTRERTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

18.
A miniszterelnök ne mint
a pénzügyminiszterium vese,
kője bejelentesse, hogy Sár,
Acy Antal optálytanácsos
számára a miniszteri taná-
csosi cím- és jelleg aró,
mágyorásait szándékozik
ő felségénél javaslatba

- Reisz T. Csaba: Sártory Antal (1829–1896) portréja
- Schmidt Anikó: A kataszteri felmérés az első világháború idején
- Kiss Márton: Komlósi István életútja a katasztertől a pécsi földmérő irodáig (1868–1944)
- Timár Gábor –
Reisz T. Csaba: A kataszteri térképek szerepe a térinformatikai vizsgálatokban
- Németh Gábor: Poligontérkép készítése a kataszteri térkép- és iratanyag feltáráshoz

▪ *Lhiver János (balra) és Marastoni József (jobbra) arcképe Sántory Antalról. A két képet egymás mellé helyezve, az alak beállításáról jól látható, hogy nem két különféle ábrázolásról van szó, hanem egyik a másikról készült, csak a ruházaton változtattak, ez pl. a nyakkendőn figyelhető meg. Az eredeti rajz Lhiver alkotása lehetett, amit Marastoni „öregített”. L. ehhez Reisz T. Csaba cikkét*

■ ■ ■ EZÚTON KÖSZÖNJÜK

A történeti kutatásokat jellemzően önállóan és egyedül végzik, az eredmények megfogalmazása, tehát a tanulmányírás már többször az erők egyesítésével valósul meg. Az e számban is felbukkanó tér és idő fogalompár korlátai miatt mindkét tevékenység igényli mások, nemegyszer sokak további közreműködését, legyen az adatközlés, iratkeresés, jelzetszűrés, digitalizálás... Ezt az intézményi és kollegiális segítséget a szerzők legalább jegyzetekben jelzik és elismerik, de a *Catastrum* megjelenését és kinézetét nagyban támogató, sokrétű segítséget most mi is ezúton köszönjük.

Az Állami Nyomda jogutódja, az ANY Biztonsági Nyomda Zrt. Archívumában a katasztertörténetet is érintő „kincsek” bukkannak elő a részletes feltárás során. Ennek egyik darabja Lhiver János műszaki tiszt – egykori arcképfestő – Sártory Antalról készített rajza, amely apropót teremt arra, hogy a kataszteri felmérés utolsó igazgatójának portróját kettős értelemben is bemutassuk.

Ugyancsak arcok, emberek, így a világháború idején a kataszteri kérdéssel foglalkozó országgyűlési képviselők vagy éppen Pécs város mérnöke a főszereplői két másik tanulmánynak. Interdiszciplináris vállalkozás a történeti térképek georeferálásának térinformatikai lehetőségéről szóló módszertani bevezető, amelynek gyakorlati megvalósulására példa a „Négyzetkataszter” című NKFIA-projekt poligon-térképének elkészítése.

■ ■ ■ TARTALOM

Reisz T. Csaba: Sártory Antal (1829–1896) portréja.....	3
Schmidt Anikó: A kataszteri felmérés az első világháború idején.....	23
Kiss Márton: Komlósi István életútja a katasztertől a pécsi földmérő irodáig (1868–1944).....	35
Timár Gábor – Reisz T. Csaba: A kataszteri térképek szerepe a térinformatikai vizsgálatokban.....	45
Németh Gábor: Poligonterkép készítése a kataszteri térkép- és iratanyag feltáráshoz.....	59

CATASTRUM ■ Évnegyedes katasztertörténeti folyóirat ■ IX. évfolyam, 1. szám

A címlapon: Sártory Antal címadományozásának előterjesztése a Minisztertanács 1892. november 28-i ülésén (MNL OL, K 27 Miniszterelnökségi Levéltár, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1892. 11. 28., 18.). L. ehhez Reisz T. Csaba cikkét

Alapítva: 2013 ■ Megjelenés gyakorisága: negyedévente ■ Alapító: Magyar Nemzeti Levéltár (MNL)

■ Kiadó: Herman Ottó Intézet Nonprofit Kft. (HOI) ■ Címe: 1223 Budapest, Park u. 2. (info@agrarlapok.hu)

■ Felelős kiadó: Bozzay Péter ügyvezető ■ Telefon: (06 1) 362-8100, honlap: www.agrarlapok.hu

Szerkesztőbizottság:

Bozzay Péter (HOI), dr. Szinay Attila (Agrárminisztérium), Varga Felicián (Lechner Nonprofit Kft.)

Szerkesztőség:

Címe: 1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4. ■ E-mail: info@catastrum.hu ■ Honlap: www.catastrum.hu

 www.facebook.com/catastrum

Főszerkesztő: Reisz T. Csaba (MNL) ■ Felelős szerkesztő: dr. Török Enikő (MNL) ■ Szerkesztők: dr. Pászti László (HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum), Varga Felicián (Lechner Nonprofit Kft.) ■ Olvasószerkesztő: Reményi József Tamás ■ Kézirat-előkészítés: Dávid Ildikó

A szerkesztőség kéziratokat nem őriz meg és nem küld vissza.

A nyomdai munkálatokat végezte: Zemplén-Vektor Kft., 3900 Szerencs Csalogány köz 5.

Előfizetés: a kiadónál ■ Előfizetés egy évre 6000 Ft, számonként 1500 Ft.

ISSN (papíralapú): 2064-5805 ■ ISSN (online): 2064-6542

SUMMARY

REISZ, T. Csaba: The Portrait of Antal Sártory (1829–1896)

reisz.t.csaba@mnl.gov.hu

The operation of the State Printing House was closely related to the activities of the cadastral survey in Hungary, therefore the sources preserved there should be taken into account in the cadastral history research. A previously unknown portrait of Antal Sártory was found during the records studies of the successor company in 2021. Several members of the Sártory family were engineers, of whom Antal ran the most complete career of cadastral civil servants between 1852 and 1896. He was the last director of the cadastral survey, and with his death this position and title was never filled again. The portrait is the work of János L'hiver, a printing technical officer who created one of the first series of stamps (“envelope drawing coloured denier”) with his colleagues, including Ferenc Haske. The biographies of the two printing workers also await us with surprises.

SCHMIDT, Anikó: Cadastral Survey during the First World War

schmidt.aniko@mnl.gov.hu

Due to the lack of human resources cadastral survey work and efforts to keep cadastral and land registry land records accurate and consistent with them were also considered as tasks of minor importance during the First World War. With the reduction of the land tax, the amount of land tax payable also decreased in the war years, which resulted in a significant loss of revenue for the general government. To make up for this loss and to cover the increased expenses due to the war, a number of tax laws were introduced in which, with the exception of the amended Stamps and Fees Act, excessively low cadastral net income was no longer considered as a tax base. Revenues from the land tax set at the time introduced by the Parliament were increased by the introduction of a 60% surcharge.

KISS, Márton: Life of István Komlósi (1868–1944) from Cadastre to the Cadastral Office in Pécs

kiss.marton@mnl.gov.hu

The life story of István Komlósi is a typical model of those working in the cadastral organization. Coming from the east of the country, he was employed by several inspectorates until his retirement in 1906. He was looking for new job opportunities by obtaining a surveying license. From 1915 he became a city surveyor in Pécs, where he served the city for more than ten years. He took part in the allocation of local plots, made a map of Pécs, and he was involved in a wide range of writing and public life activities. His life is a typical example of the resumption of opportunities for “moving cadastral engineers”.

TIMÁR, Gábor – REISZ, T. Csaba: The Role of the Cadastral Maps in the GIS Studies

timar.gabor@ttk.elte.hu

GIS applications that clearly display the different states of space at the same point in time provide useful help in analysing the data content of maps made during the 18th–20th centuries. The georeferencing of maps is the most important achievement of the last decade and a half in the field of data visualization, its understanding, acquisition and application also offer new research methodological opportunities for historians.

NÉMETH, Gábor: Preparation of Polygon Maps for Studying Cadastral Maps and Records

nemeth.gabor@science.unideb.hu

The objective of the National Research, Development and Innovation Fund K 132723 project is to compile the cadastre of cadastral maps and records in Hungary. The visualisation of the data is displayed on a polygon map containing the boundaries and settlement centres of the tax municipalities. The polygon map completed in 2021 was based on georeferenced sections of the county overview sketches published between 1910 and 1912. The generated vector file serves as a basis for further GIS research.

REISZ T. CSABA

Sártory Antal (1829–1896) portréja*

Az ANY Biztonsági Nyomda Zrt. „kincsei”

A magyarországi kataszteri felmérés tevékenységéhez szorosan kapcsolódott az Állami Nyomda működése, a Pénzügyminisztériumban is ugyanazon ügyosztály alá tartoztak.¹ Az összefüggés miatt a katasztertörténeti kutatásokban – tevékenység, szervezet, személyzet, eredmények és a mindezekre vonatkozó forrásanyag – az állami nyomdát, jogelődjét és jogutódját sem hagyhatjuk figyelmen kívül. A *Catastrum* indulásakor már az első számban ismertettük a telekzeti könyomda, vagyis a kataszteri térképek sokszorosítását végző intézmény történetét és termékeit.² Raum Frigyes a katasztertörténeti cikkeihez egy korabeli forrást, a szabályrendeletek gyűjteményét az Állami Nyomda Igazgatóságán kutatta.³

Mindezekre is tekintettel 2017 nyarán az 1993-ban privatizált Állami Nyomda jogutódjához, az ANY Biztonsági Nyomda Zrt.-hez fordultam, hogy engedélyezzék a kutatást a régi iratanyagukban. Az ottani munkatársak, közöttük is különösen a nyomda történetével foglalkozó dr. Novotny Erzsébet kereskedelmi vezető, igen előzékenyek és segítőkészek voltak. A II. világháborúban az országos levéltár mellett lévő állami nyomda ugyancsak súlyos károkat szenvedett, az elpusztult mintatár és irattár valóban igen csekély terjedelmű anyagát tudták megmutatni. Az iratok zömét a

nyomda munkatársaira vonatkozó szolgálati törzslapok és minősítési táblázatok jelentették. A konzultáció alkalmával azonnal felmerült, hogy az iratokat digitalizálják és tegyék hozzáférhetővé, e tevékenységben felajánlottam a levéltárunk segítségét is, de az elméleti lehetőségnél tovább akkor nem jutottunk.

2021-ben, amikor az új NKFIH-projektünkben az állami nyomdai alkalmazottak életrajzi adataira volt szükségünk, megújítottuk a kapcsolatot, és ezúttal az iratokat nemcsak feltártuk, rendeztük és digitalizálásra előkészítettük, hanem még a nyáron saját műhelyünkben digitalizáltuk is. Jelenleg a teljes anyag online hozzáférhetővé tételének technikai és jogi kereteit (többek között az adatvédelmi kérdéseket) tisztázzuk, és remélhetőleg 2022-től annak kutatása is lehetővé válik. Ez a gyűjteményrész az Állami Nyomda Archívuma (ANYA) Iratgyűjteménye, és jelentős részben a személyzeti iratanyagból (HR) áll.

Már lezárni készültünk a projektet, amikor dr. Novotny Erzsébet szeptemberben arról értesített, hogy az irattárban további térképeket és nyomtatványokat találtak, benne sok a kataszteri jellegű, javasolta, hogy tekintsük át azokat. Szeptember 14-én sort is kerítettünk erre, átlapoztuk a teljes gyűjteményt (Állami Nyomda Archívuma Térképgyűjteménye, ANYAT).⁴ Ennek során a sok térképszelvény között megbújó, középkorú szakállas férfit ab-

* A tanulmányhoz szükséges kutatás a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával az NKFI Alapból (K 132723) valósult meg.

1 A katasztert irányító ügyosztály szervezeti helyére – és sorszámának változására – l. korábbi tanulmányomat: REISZ T. CSABA: Az Állami Földmérési Igazgatóság (1919–1920). *Catastrum*, 6. (2019) 1:25–35. (= REISZ, 2019).

2 PÁLYI ZSÓFIA KATA: A Magyar Királyi Telekzeti Könyomda Budán. *Catastrum*, 1. (2014) 1:2–19.

3 R[AUM] F[RIGYES]: Az állami földmérés első nyomdája. *Földmérő*, 31. (1985) 1:4–7. (6. lj.); RAUM FRIGYES: A magyar kataszteri felmérés szervezetének kialakulása. *Geodézia és Kartográfia* (= GK), 38. (1986) 1:51. (2. lj.); RAUM FRIGYES: A magyar Állami Földmérés és az első magyar postabélyeg. *GK*, 41. (1989) 5:366. (2. lj.).

4 Csak lábjegyzetben fér ide, hogy ezt a gyűjteményrész 2021 decemberében ugyancsak teljes terjedelmében digitalizáltuk, köszönet illeti ezért a Magyar Nemzeti Levéltár Digitális Tartalomfejlesztési Osztályát. Ennek hozzáférhetővé tételét az előző gyűjteményrészrel együtt oldjuk meg.

rázoló arckép is a kezünkbe került, amelyen egy L'hiver szignó volt olvasható. – De hiszen ez Sártory! – szakadt ki belőlem a felismerés, amire csodálkozva kapta fel a fejét kolléganőm, kérdeve, hogy én tudom, ki ez? Nem csak tudom, de közöltük is ezt a képet a *Catastrum* címlapján! – mondtam, és gyorsan meg is mutattam neki az online elérhető, 2015. évi 1. lapszámot. Ekkor azonban világos lett számunkra, hogy bár valóban ő szerepel a képen, ez nem ugyanaz a kép.

A mérnökről egy kéziratos katasztertörténeti összefoglaló kapcsán már született rövid életrajzi ismertető, de az új arckép előkerülése alkalmat teremt arra, hogy kettős értelemben is bemutassam Sártory Antal portréját.⁵

A Sártory család

A Sártory család több tagja tevékenykedett mérnökként vagy vett részt a kataszteri szervezet munkájában, esetleg mérnökefeleségként erősítette a szakmai kapcsolati hálózatot.⁶ Talán túl sokan is voltak e család vagy inkább családok tagjai, emiatt az egyes nevezetes személyek azonosításába sokszor – máig rögzülő – tévedés csúszott.⁷

Bendefy László, a térképtörténeti kutatások egyik alapos és sokat publikáló szerzője 1963-ban a Baradla-barlang első térképezőjeként mutatta be Sártory Józsefet. A szerző ekkor úgy vélte, hogy ő annak a felvidéki Sartorius, Sartorius, Szartoris családnak a leszármazottja, amelyik 1655-ben kapott nemességet I. Lipóttól. E család egyik tagjának, Sartorius Danielnek az 1768-ban Besztercebányán született unokája, 1788-ban a selmeci akadémia hallgatója, ahol 1792 körül végzett, ezt követően az

egri püspökség mérnöke lett. Bendefy megjegyezte, hogy ugyanebből a családból származik Sártory Antal felmérési igazgató is.⁸

Schönviszky László 1966-ban ugyancsak az Aggteleki-barlang apropóján foglalkozott Sártory József származásával, és Bendefy „feltevéseit” tévesnek minősítve pontosította a családra vonatkozó adatokat.⁹ A szerző szerint József apja, a nagyváradi származású János Mihály 1763. november 15-én kapott városi polgárjogot Kőszegen, itt vette feleségül Stuiber (Stoiber, Stoberyn) Teréziát, Radicskovics György özvegyét. E házasságban kilenc gyermek született, de négyen nincsenek bejegyezve a kőszegi anyakönyvbe, közöttük József sem, aki az első (*1759?) vagy negyedik (*1763?) lehetett. Sártory József a selmeci bányai akadémia hallgatója volt 1788-tól, 1822 és 1839 között szintén ott élt és szomolnoki bányatanácsosként hunyt el, bár az ottani halotti anyakönyvekben erről bejegyzést nem talált a cikk írója.

Pár év múlva Bendefy László ismét visszatért az Aggteleki-barlang térképi ábrázolásához és ennek kapcsán Sártory József életrajzához, amelyet pontosított az újabb adatok és saját kutatásai alapján.¹⁰ Eszerint a család(ok) névírása többféle, Sartorius, Szartoris, Sartorisz, Szartory, Szártori stb. alak is előfordul. A család olasz eredetű lehet ('sarto' = szabó), Bendefy több „ágról”, így kőszegi, bihari, pozsonyi, besztercei és külföldi Sártoryakról közölt adatokat. A kőszegi Sártoryak között említette az 1756-ban – szülei első gyermekeként – született Józsefet, valamint testvéreinek születési adatait is pontosította. József szakmai életútját kiegészítette és a halálának időpontját is fellelte az egri anyakönyvben (téves olvasa-

5 ZÁVOCZKI ADRIENN: Sártory Antal kézirata a magyarországi kataszteri felmérésről. *Catastrum*, 2. (2015) 1:25–26.

6 Ennek legerjedelmesebb, de nem teljes felsorolása: RAUM FRIGYES: Magyar földmérő dinasztikiak. *Földmérő*, 31. (1985) 3–4:21–23. (= RAUM, 1985).

7 Jellemző példa az a szócikk, amely Sártory Józsefről jelent meg: *Magyar életrajzi lexikon*. Főszerk.: KENYERES ÁGNES. Bp., 1982. 576. Eszerint Besztercebányán született 1770 körül és Szomolnokon halt meg 1830 körül.

8 BENDEFY LÁSZLÓ: Sártory József geometra, az aggteleki Baradla-barlang legelső térképezője. *Földrajzi Értesítő*, 12. (1963) 91–98. Vonatkozó hely: 96.

9 SCHÖNVISZKY LÁSZLÓ: Farkas János, Sártory József és az Aggteleki-barlang. *Karszt és Barlang*, 5. (1966) 1:1–8.

10 BENDEFY LÁSZLÓ: Sártory József bányamérnök és Farkas János bányavállalkozó 1794. évbéli térképe és leírása az aggteleki Baradla barlangról. I–II. rész. *Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat*, 103. (1970) 5:339–349., 6:406–411.

ta szerint 1838. január 18.). A szerző a bihari-kőszegi ág nevezetes tagjaként említette – az unoka, Sártory Gabriella adatközlésére hivatkozva – Antalt, aki 1852-ben szerezte meg a diplomáját az Institutum Geometricumban.

A Sártory (amelyet a név eredetére tekintettel 'szártori'-nak kell ejtenünk, időnként eszerint is írták a nevet) család egyes tagjaira vonatkozó, a szakirodalom nyomán és elsősorban anyakönyvi bejegyzéseket és gyászjelentéseket figyelembe vevő családfáját a Family Search adatbázisában közösségi munkával többen építették, így például maga az adatbázismotor, Benke Noémi (Korizmic család), Benkőné Fejes Katalin, Papp Eszter és e sorok írója.¹¹

Az anyakönyvi bejegyzés szerint „Sáthory” Mihály János 1758. július 2-án Kőszegen vette feleségül Stoiber Terézia özvegyasszonyt, az anyakönyv egyikük életkorát sem rögzítette. A férj 1784-ben 84 éves korában hunyt el, vagyis a házasságot viszonylag idősen kötötte. A szakirodalom szerint a házaspárnak kilenc gyermeke volt, de közülük az első négy nem került be a kőszegi születési anyakönyvekbe, így születési adataik inkább – például a halotti anyakönyvi bejegyzésen alapuló – számításon, sem mint tényleges adatokon nyugszanak, sőt még sorrendjük is vitatható (a korabeli gyakorlat szerint az elsőszülött fiú vitte tovább az apa nevét, itt viszont János Mihályt megelőzi József).¹² A sok bizonytalanság miatt a gyermekek életrajzi adatainak ismertetésétől eltekintek.

József – a későbbi mérnök, aki az aggteleki Baradla-barlangot elsőként leírta – 1838. január 13-án hunyt el Egerben, az anyakönyvi

bejegyzés szerint ekkor 85 éves volt, vagyis ennek alapján 1753-ban született (más adatok szerint 1756, 1760, sőt 1770 a születés éve). Felesége Wagner Terézia (1766–1838) volt, házasságukban hat gyermek született, Károly József (1789–1812), Ignác Nepomuk János (*1790), János Mihály (*1792), Anna Terézia (*1797), Lipót Mihály (1801–1847) és József Sándor (1803–1844), valamennyien Egerben.

Sártory Lipót Mihály 1822-ben feleségül vette Korizmic Máriát (1799–?), lakóhelyüként a Fejér megyei Aggszentpétert tüntették fel az anyakönyvben. A Korizmic család birtoka volt itt, annak számos tagja, így a legnagyobb hírnevet szerző Korizmic László (1816–1886) is itt született, de – plébánia híján – valamennyiüket a ráckeresztúri anyakönyvbe jegyezték be. A Sártory család életében keresztzülként több Korizmic családtag volt jelen.

A házasságban négy gyermek született, Sándor Mihály Károly (1823–1891) és Mária Franciska (*1827) Egerben, Antal József Ferdinánd (1829–1896), jelen tanulmány főszereplője Aggszentpéteren, Pál György (*1834) pedig Mályiban.

Sártory Antal gyermek- és ifjúkora

Sártory Antalt 1829. szeptember 10-én keresztelték meg, az életrajzi adatokat rögzítő hivatalos iratok és más életút-ismertetések kivétel nélkül ezt adják meg születése időpontjaként.¹³

Antal születési helyére vonatkozóan szinte mindenki téved, mert többnyire a Fejér megyei Rácszentpétert adják meg, bár ráckeresztúri

11 A Sártory-családfa a Family Search (= FS) családfaépítő szolgáltatásán keresztül érhető el: <https://www.familysearch.org/tree/pedigree/fanchart/G8XB-VJ7>, itt az anyakönyvi bejegyzéseket és gyászjelentéseket az egyes személyekhez hozzákötötték. A térítésmentes szolgáltatás regisztrált felhasználók számára hozzáférhető, ezért a cikket lehetőség szerint nem terhelem további internetes elérhetőségekkel. Benkőné Fejes Katalin és Papp Eszter a családfaépítés során előzékenyen rendelkezésemre álltak és adataikat megosztották velem, szívességüket ezúton is köszönöm.

12 Kér(d)ésemre Söptei Imre, a Magyar Nemzeti Levéltár (= MNL) Vas Megyei Levéltára Kőszegi Fiókleveletárának vezetője a Sártory családra vonatkozó adatokat közölte, megerősítve Bendefy László adatait. Kollegiális szívességét ezúton is hálásan köszönöm.

13 Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Neue Hofkammerarchiv und Finanzministerium (= ÖStA, FHKA NHK) Katasterabt. Akten 361. 1855/2527., 384. 1856/3745., 382. 1856/3173., 456. 1859/39229., 682. 1865/19954. Sártory 1856 és 1865 közötti szakmai karrierjére vonatkozó adatokat Török Enikő kollégám önzetlenül megosztotta velem, amelyet ezúton is köszönök, a kutatás – és e cikkben minden ausztriai jelzetre hivatkozás – az ő munkáját dicséri.

születést említő 1852. évi keresztlevélre vonatkozó adat is ismert.¹⁴ Rácszentpéter ma Ercsi része, Ráckeresztúr pedig attól északra, Ercsőtől nyugatra fekvő szomszéd település.

Ez az adat azonban téves. Nemes Szartori Ferdinánd tekintetes úr és Korizmics Mária tekintetes asszony gyermekét, Antal József Ferdinándot, aki bizonyára aznap született, 1829. szeptember 10-én keresztelték meg Ráckeresztúron, a család lakhelyeként az anyakönyvben Aggszentpéter van megadva.¹⁵ Aggszentpéter (később Aggszentpéterpuszta) korábban szintén Ercsi, majd 1950-tól az abból kiváló Besnyő része, Rácszentpétértől délnyugatra, Ráckeresztúrtól délre. E kis települések (puszták) nem rendelkeztek saját egyházzal, ezért a közeli nagyobb településen, Ráckeresztúron anyakönyvezték Aggszentpéter, Felső-Besnyő, Göböljárás, Rácszentmiklós, Rácszentpéter, Rohoda, Szentlászló újszülötteit is. Sártory 1852-ben bizonyára a kataszteri szolgálatnál elhelyezkedése érdekében kért keresztlevelet, amelyet a ráckeresztúri plébánia állított ki az anyakönyvből, ez lehet a félreértés alapja ennél az adatnál. Sártory halotti anyakönyvi bejegyzésénél helyesen szerepel a születési hely, Aggszentpéter.¹⁶

Az irodalom eltérő adatokat közöl arról, hogy hol folytatta az ifjú a középiskolai tanulmányait (Léva, Budapest és Pécs).¹⁷ Bizonyára ő az, aki 1840 és 1841 között Budán a

■ Aggszentpéterpuszta és Rácszentpéterpuszta a második katonai felmérés térkép-lapjain (www.mapire.eu)

kegyestanítórendieknél járta az I–II. grammatikai osztályt, 1843-ban már nem szerepelt az iskola tanulói között. Előbb a 80 fős osztályban vallásstanból a 37., magyarból a 34. volt, a szépírást egyszerű szorgalommal (*diligentia simpliciter*) végezte, a következő évben a 65 fős osztályban 44. és 40. volt, hasonló szépírási szorgalommal (tehát nem kiemelkedő, de jó tanuló volt).¹⁸ Bár egyes adatok szerint 1846/47-ben végzett a Pécsi Püspöki Líceumban, az intézmény iratanyagában az MNL Baranya Megyei Levéltára munkatársai kétszeri kereséssel sem találtak erre vonatkozó adatot.¹⁹

1846-ban a pesti egyetem filozófiai fakultására járt, aztán a szabadságharc leverését követően – rövid kényszerkatonáskodás után – visszatért az iskolapadba és 1852-ben mérnöki diplomát szerzett az Institutum Geometricumban. A július 29-én részére kiadott oklevél szerint „gyakorlati mértanból, vízerő- és vízépítészetből, erőműtanból és

14 Jubileum. *Pesti Napló* (= PN), 43. (1892) 319:2. (nov. 18.); Jubileum. *Kataszteri Közlöny* (=KK), 1. (1892) 10:87–88. (dec. 1.); Sártory Antal, ministeri tanácsos és felmérési igazgató. KK, 5. (1896) 2:34. (febr. 16.) (= Sártory, 1896). Ráckeresztúr említése: LÓSY-SCHMIDT EDE: Magyar Műszaki Múzeum, 1921–1937. I. (LVIII.) közlemény. *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 71. (1937) 3–4:26. (= LÓSY-SCHMIDT, 1937).

15 Ráckeresztúr római katolikus születési anyakönyve, 1827–1859. 9. FS: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9398-VJ9M-YQ>

16 FS: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HY-DBY9-RT5>

17 Vö. a 14. jegyzetben említett jubileumi megemlékezésekkel. Léva a halálakor készült megemlékezésben fordult elő: Sártory, 1896.

18 *Juventus regii archi gymnasii Budensis scholarum piarum juxta progressum in literis et moribus secundo semestri anno 1840 in classes relata*. Buda, 1840. Ugyanez 1841-re (Buda, 1841).

19 Itt köszönöm meg Ódor Imre igazgató 2015. évi, illetve Bósz Attila és munkatársai 2022. évi adatkeresési segítségét (valamennyien: MNL Baranya Megyei Levéltára).

felsőbb mennyiségtanból, s nem különben a rajzolásban és mérnöki gyakorlatban kellő ügyességet tanúsítván, mindezen tudományok és művészetekben jeles tanultságát és alkalmas létét előttünk bőven bebizonyította”. A diplomát aláírók között volt Petzval Ottó mérnök és Jedlik Ányos egyetemi tanár.²⁰

Az 1848–1849. évi szabadságharc idején vándorhadnagyként vett részt a küzdelmekben, ahol sebet is kapott az oroszokkal vívott első csatában, ekkor Freytag Ferenc parancsnoka mentette meg. 1849. augusztus 9-én a temesvári ütközetben pedig ő mentette meg a sebet kapó Freytag őrnagyot.²¹

A kataszter szolgálatában

A kataszteri felmérés személyi állományának karriertörténetéhez az utóbbi években egyre több forrásanyag vált ismertté és hozzáférhetővé, de ezek személyenként eltérő mennyiségű és minőségű adatot tartalmaznak, és a körük sem zárt, újabb és újabb irattípusok vonhatók a vizsgálat körébe.²² Sártory Antal a kataszteri felmérés vezetője volt, ezért személyi anyagát a Pénzügyminisztériumban, nem pe-

dig a kataszteri szervezetenél őrizték, ám ez az anyag nem maradt fenn, így különös figyelmet igényel más iratok felkutatása és feldolgozása. Szakmai pályafutásának korai időszakára a levéltári források szolgálnak adalékkal, a teljes életút rekonstrukciójához pedig jól használható az özvegyét megillető nyugdíj megállapításához készült kimutatás, amelyet a benyújtott és aztán visszaadott eredeti iratok, illetve a ma már nem elérhető állománykönyvek adatai alapján készítettek el.²³

Sártory a diplomája megszerzése után rövid ideig, 1852. november közepéig egy Eszterházy hercegnél szolgált.²⁴ November 14-től, más adatok szerint 15-től a Pest-Budai Földadó-bizottmány felvette az ideiglenes kataszteri felméréshez ideiglenes mérnökként – a német nyelvű iratokban földmérőként (Geometer) – 2 forint 10 krajcáros napidíjjal.²⁵ 1855-ben még a kassai 9. becslőfelügyelőség állományában említették.²⁶

1856. május 1-jétől, más adat szerint 21-től áthelyezték az állandó kataszter munkálataihoz, a soproni 10. felmérési felügyelőséghez nevezték ki 4. osztályú földmérőnek, 2 Ft 10 krajcár napidíjjal és 90 Ft lakpénzzel. Néme-

20 FODOR FERENC: *Az Institutum Geometricum*. Bp., 1955. 171., LÓSY-SCHMIDT, 1937. A diploma megtekinthető: Budapest Főváros Levéltára, XV.17.i.1. Gyűjtemények, Tervtár, Digitális másolati gyűjtemény, Szlovák Műszaki Múzeumban őrzött magyar vonatkozású dokumentumok digitális másolatai, PM 184. (A Hungaricana Közgyűjteményi Portálon: <https://maps.hungaricana.hu/hu/BFLTervtar/29103>, elérés ideje: 2022. febr. 10.).

21 Freytag Ferenc. *Mohács és Vidéke*, 11. (1892) 6:3. (febr. 7.). A mérnökök közül többen is részt vettek a szabadságharcban, vö. TÖRÖK ENIKŐ: Fülhegyi, Gyarmathi, Hadfy és Kőszeghy. Kataszteri mérnökök szabadságharcos múlttal. *Catastrum*, 7. (2020) 3:15–28. (= TÖRÖK, 2020).

22 A téma legfontosabb forrásait korábbi tanulmányaimban a *Catastrum* hasábjain összefoglaltam: REISZ T. CSABA: A katasztertörténeti prozopográfia forrásai. *Törzskönyvi lap, szolgálati és minősítési táblázat*. 4. (2017) 2:29–48.; A katasztertörténeti prozopográfia forrásai. *Anyakönyvek, iskolai értesítők, gyászjelentések*. 4. (2017) 3:14–21.; A katasztertörténeti prozopográfia forrásai. *Címtárak, hivatalos közlönyök, adatbázisok*. 5. (2018) 1:15–25. L. ehhez e folyóirat honlapján (www.catastrum.hu) az Adatbank/Szervezet/Kataszteri szervezet menüpontban közzétett segédanyagokat. Újabb forrástípus (választói névjegyzékek) bevonására jó példa: KISS MÁRTON: A kataszter mint a gavallérélet harmadik stációja. A pécsi kataszteri felmérés személyzeti adattára (1884–1918). *Catastrum*, 8. (2021) 3:21–34.

23 MNL Országos Levéltára (= OL), K 255 Pénzügyminisztériumi Levéltár, Pénzügyminisztérium, Elnöki iratok (= K 255), 1896 - 51. tétel - 561. Sártory Antal özvegyének nyugdíjkérelme. Ezúton köszönöm Kalmár János kollégám segítségét, aki az elnöki iratokban feltárt Sártory-ügyiratok adatait velem előzékenyen megosztotta.

24 ÖStA, FHKA NHK, Katasterabt. Akten 682. 1865/19954.

25 Nyugdíjának megállapításakor majd 1852. november 6., vagyis a kinevező rendelet dátumától számítják a szolgálati időt (MNL OL, K 255. 1896-51-561.), de a 40 éves szolgálati jubileumát is november 15-én ünnepelték (l. alább).

26 A magyarországi kataszteri felmérés első szakaszának (évtizedének) szervezeti kereteire l. TÖRÖK ENIKŐ: A kataszteri felmérés szervezete 1850 és 1861 között. *Catastrum*, 8. (2021) 1:3–22. A 9. becslőfelügyelőségbe sorolva említi: ÖStA, FHKA NHK, Katasterabt. Akten 361. 1855/2527.

Másvolat.

561 számhoz.
P. M. 396.

Nyugdíj-kimutatás.

Sártory Antal miniszeri tanácsosi címmel és jelleggel felruházott offtálytanácsos és kataszteri felmérési igazgató özvegye *sz. Kiss Regina* részére.

Az elhalálozott férj vagy apa vezeték- és keresztnéve s tisztí rangja. Az özvegy és hátrahagyott árva neve és kora, a keresztelelővélre való hivatkozással és annak megjelölésével, hogy az árva közül kik haladták meg a szabályszerű kort, illetőleg kik vannak ellátva és kik maradtak az özvegy gondviselése alatt s mikor érik el ezek a szabályszerű kort	Az elhalálozott férj vagy apa szolgálatidejének kimutatása, az első hivatalos eskü letételének, valamint az általa viselt hivatalok és az azok után élvezett illetményeknek kitüntetésével s hivatkozással a kinevezési okmányok keltére	A kimutatott szolgálati időből						A be nem számítás okai és egyéb észrevételek
		beszámítandó			be nem számítandó			
		év	hó	nap	év	hó	nap	
<p><i>Sártory Antal</i> miniszeri tanácsosi címmel és jelleggel felruházott offtály- tanácsos és katasz- teri felmérési igaz- gató. Özvegye: <i>Kiss Regina</i> 57 éves.</p>	<p><i>Eredeti okmányok, szol- gálati táblázat és allo- mánykönyvi feljegyzések alappán.</i> A budai földadó biróság, 1852. november 6-án kelt 2933. sz. rendelv. budapesti földadó birósághoz 2 ft 10 kr- nal ideiglenes mérnökké ki- neveztetett. A Gen. Dir. 1856. VI/9. kelt 1610. sz. rendelv. az allandó katasz- terhez mérnökké 2 ft 10 kr- napidíjjal és 40 ft lakpénzzel kineveztetett. Ugyanannak 1858. I/1. kelt 34331. sz. rendelv. 2400 ft 45 korra fel- emeltetett napidíja. Ugyanannak 1864. I/1. kelt 60135 számu rendelv. napidíja 2 ft 10 kr- ra felemeltetett. A m. kir. pénzügyminisztérium 1868. I/1. kelt 62372. sz. rendelv. 3 ft 15 kr- ra emeltetett napidíja. Ugyanannak 1868. VI/1. kelt 20452. ft. rendelv. ideiglenes felmérési felügyelővé 3 ft 65 kr. napidíjjal és 204 ft lakpénzzel kineveztetett. Ugyanannak 1869. I/1. kelt 63268. ft. rendelv. napidíja 4 ft 20 korra felemeltetett. Ugyanannak 1870. II/2. kelt 4787. sz. rendelv. végleges felmérési felügye- lővé 1200 ft fizetés és 500 ft munk- kaidíjjal kineveztetett. Ugyanannak 1873. III/1. kelt 5725. sz. sz. rendelv. 1600 ft fizetés és 600 ft. átalányban kinevezett. Ugyanannak 1875. VI/1. kelt 15732. sz. rendelv. körzeti felmérési felügye- lővé 1600 ft fizetés és 1200 ft. munkaidíjjal kineveztetett. Ugyanannak 1878. III/2. k. 14808. sz. rendelv. pénzügyi tanácsos és fel- mérési igazgatóvé 2000 ft fizetés 600 ft munkaidíjjal és 400 ft lak- pénzzel kineveztetett.</p>							

■ Sártory Antal özvegye számára készített nyugdíjkimutatás elhunyt férje szolgálati idejéről és illetményeiről (MNL OL, K 255. 1896-51-561.)

tül, magyarul és latinul beszélt és írt, szlávul csak beszélt.²⁷ Az 1856. évi minősítése szerint „*die Arbeiten zweckmäßig, die Leistung sehr befriedigend*”, vagyis munkái célszerűek voltak, a teljesítménye nagyon kielégítő. Felmérési tevékenységének nyomát őrzik a Veszprém megyében 1857-ben zajló munkálatok közül Adásztevel, Dáka, Devecser, Pápasalamon kataszteri iratai.²⁸

Sártoryt a horvátországi részletes kataszteri felmérés kezdetén, már 1858. május 3-án oda helyezték át, majd október 1-jétől 3. osztályú (2 Ft 45 kr) mérnökké léptették elő.²⁹ Ott először az 1. felügyelőségen dolgozott, jó egészségi állapotnak örvendett, erkölcsi magaviselete jó volt, a munkakör átlagos teljesítményéhez képest kevesebb hold, de jóval több parcella felmérését végezte el. Ekkor is igen kedvezően minősítették, tisztán és szorgalmasan, megbízhatóan dolgozó, rendszerető, jó magaviseletű és erkölcsű személyként jellemezték, megjegyezvén – későbbi karrierjének alakulását is előre vetítve –, hogy minden tekintetben igen szorgalmas, különösen megbízható és jól kinevezhető tisztviselő, aki becsületes és az ügyvitelben igen körültekintő („*hat eine gute Geschäfts Umsicht*”). 1863 körül került vissza Magyarországra. Horvátországi szolgálata idején, 1860 végén megnősült, első gyermeke 1862 májusában a Somogy megyei Gyékényesen született.

1863-tól a kassai igazgatóságra került, a 4. felügyelőségen dolgozott, amely Máramaros és Szatmár területének felmérését végezte, előbb Máramarosszigeten/Husztton, majd Felsővisón és Nagybányán volt a székhelye. 1864. január 1-jétől 2. osztályú mérnökké léptették elő (2 Ft 80 kr napidíjjal). Második gyermeke Husztton, a harmadik pedig Nagybányán született, születési anyakönyvi bejegyzésük egyelőre nem ismert.

1865-ben a felsővisói 1. felügyelőségen dolgozott, 1868. január 1-jétől 1. osztályú mérnökké nevezték ki (3 Ft 15 kr napidíjjal), és ugyanazon év nyaratól 1875-ig a 6. felügyelőségen – változó székhelyeken, Jolsván, Lőcsén, Nyíregyházán, Debrecenben, Szlatinán – szolgált előbb ideiglenes, majd 1870-től végleges felmérési felügyelőként (3 Ft 65 kr napidíjjal és 204 Ft lakpénzzel, majd 1200 Ft fizetéssel és 500 Ft munkaátalánnyal).³⁰ 1868. július 5-én a Magyar Mérnök-Egyesület tagjává választották az akkor Jolsván dolgozó felmérési felügyelőt.³¹ Negyedik gyermeke 1868-ban Lőcsén született.

A Pénzügyminisztérium Sártoryt bízta meg Buda és Óbuda részletes felmérésének irányításával, valószínűleg az ekkor végzett, szem előtt lévő teljesítménye alapján helyezték át a kataszteri tevékenység központi igazgatásához a minisztériumba.³²

27 ÖStA, FHKA NHK, Katasterabt. Akten 361. 1855/2527., 384. 1856/3745., 382. 1856/3173., 456. 1859/39229., 682. 1865/19954.; MNL OL, K 255. 1896-51-561. *Hof- und Staats-Handbuch des Kaiserthumes Österreich für das Jahr 1856*. Bd. 4. Wien, 1856. (Magyar Királyság) 226., Uo. 1858. 225.

28 Elérhető a Hungaricana Közgyűjteményi Portálon (www.hungaricana.hu).

29 ÖStA, FHKA NHK, Katasterabt. Akten 660. 1858/34696. (Horvátországba helyezése); 456. 1859/39229. *Hof- und Staats-Handbuch des Kaiserthumes Österreich für das Jahr 1859*. Bd. 5. Wien, 1859. (Erdély, Vajdaság és Bánát, Horvátország és Szlavónia, Dalmácia és a határörvidék) 162. Horvátországot 1855–1857-ben a soproni kerület nagy háromszögelési hálózatával kötötték össze. A Pénzügyminisztérium 1857 tavaszán kezdeményezte a grafikus háromszögelés és a határleirési munkálatok megindulását, majd 1858 tavaszán négy felmérési felügyelőség megkezdte Varasd és Zágráb megyék részletes felmérését. A horvátországi felméréshez más országrészekből, így a magyarországi kerületekből vezényelték át mérnököket.

30 MNL OL, K 269 Polgári kori kormányhatósági levéltárak, Pénzügyminisztériumi Levéltár, Pénzügyminisztérium, Általános iratok (= K 269) II. Tárnyi alapon rendezett iratok, A Pénzügyi közigazgatási ügyek 21. tétel Háromszögelési és kataszteri felmérési ügyek, b. Az Országos Kataszteri Felmérés tisztviselőinek szolgálati beosztása, 1. Állománykönyv, 1860–1865. 35., 54., 137., 183., 250. és uo. 2. Állománykönyv, 1868–1874, 10., 64., 82., 171., 189., 273., 334. *A magyar királyi Pénzügyminisztérium és alárendelt hivatalainak tisztviselői névtára 1869. évre*. Bp., 1869. 131. (Lőcse), *A magyar királyi Pénzügyminisztérium és alárendelt hivatalainak tisztviselői névtára 1873. évre*. Bp., 1873. 95. és *Magyarország tisztviselői cím- és névtára* (= MTCN), 1. (1873) 130. (Debrecen).

31 Az egyesület tárgyalásai. XIX-ik választmányi ülés július hó 5-én. *A Magyar Mérnök-Egyesület Közlönye*, 2. (1868) 5:449.

32 FUTAKY (KLEISZNER) ZOLTÁN: Buda és Óbuda felmérése az 1870-es években. *Geodéziai Közlöny*, 11. (1935) 5–8:114. L. ehhez: REISZ T. CSABA: Adalék Buda és Óbuda kataszteri felmérésének történetéhez. *Catastrum*, 8. (2021) 1:52–64.

Sártory 1875-től központi felmérési felügyelőként (1600 Ft fizetés, 1200 Ft munkaátalány) dolgozott a Pénzügyminisztérium kataszteri ügyosztályán, amelynek három év múlva előadója (mai szóval élve: vezetője) lett, ekkor pénzügyi tanácsosi címmel és ranggal felmérési igazgatónak nevezték ki (2000 Ft fizetés, 600 Ft munkaátalány, 400 Ft lakpénz).³³ A minisztérium a budai várban a mai Hilton Hotel helyén, a kataszteri ügyosztály az Országház u. 2. alatt működött, Sártory pedig igen közel lakott a munkahelyéhez. A lakcímjegyzékek és az anyakönyvi bejegyzések szerint az Országház u. 119-ben, 9-ben, majd 7-ben, végül 1888-tól haláláig az Úri utca 38-ban lakott. Özvegye a Tárnok u. 26-ba költözött át.³⁴

Az állami költségvetésben annak előirányzata szerint a Pénzügyminisztérium fejezetének „állandó kataszter” címén a személyi béreknél kezdetben a felmérési igazgatóság teljes állományának illetményét tervezték.³⁵ 1875-ig egy igazgató pénzügyi tanácsos (2000/600/400 Ft), egy főmérnök, három mérnök és egy mérnöksegéd szerepelt itt, majd a beosztottak illetménye átkerült a minisztérium központi igazgatási kiadásai közé. 1876–1885 között már csak az igazgató pénzügyi tanácsos juttatásai, 2000 Ft fizetés, 600 Ft munkaátalány és 400 Ft lakpénz szerepelt a kataszter tervezett kiadásai között. 1886-ban az igazgató illetménye átkerült a „központi igazgatás” címe alá, a 2. osztályú osztálytanácsosok számát ezért

ott egy fővel megemelték (2500 Ft fizetés, 500 Ft lakpénz). Az indoklás szerint erre azért volt szükség, mert az igazgató és az ügyosztály személyzete az 1885 végén megszűnő földadó-szabályozási alapból kapta korábban a fizetését, ennek pótlásáról gondoskodni kellett. Az állandó kataszternél csak 600 Ft munkaátalányt tartottak meg az igazgató számára.³⁶

1883 végén – 1884. január 1-jei hatállyal – az uralkodó Sártoryt – másodosztályú – osztálytanácsossá nevezte ki (2500 Ft fizetés, a többi juttatás változatlan).³⁷ 1887-ben az első fizetési osztályba (3000 Ft) léptették elő.³⁸

A felmérési igazgató a mérnöki helyszínelési és nyilvántartási munkálatok felügyeletéért a földadó-szabályozási alapból 400 Ft személyi pótlékot kapott, ezt 1892-től a Pénzügyminisztérium „Központi igazgatás” címe alá tették át. Sártorynak 1896. január elsejétől az addigi 400 Ft-os személyi pótlékát 1000 Ft-ra emelték.³⁹

Sártory 1892-ben az év elejétől augusztus 31-ig nemcsak az ügyosztályt, de az új vezető, Jankovich János megérkezéséig a főosztályt is vezette,⁴⁰ érdemei elismeréseként 1893-ban a miniszteri tanácsos címet és jelleget adományozta neki az uralkodó.⁴¹

A 40 éves szolgálat ünneplése

Sártory 1892 őszén ünnepelte állami – és egyben kataszteri – szolgálatának 40. évfordulóját. A nevezetes alkalomból a kataszteri fel-

33 *Budapesti Közlöny* (= BK), 12. (1878) 75:2361. (márc. 31.), Hivatalos. *Ellenőr*, 10. (1878) 163:2. (ápr. 1.), Kinevezettek. *A Hon*, 16. (1878) 80:1. (ápr. 1.), Kinevezések, *Pénzügyi Közlöny* (= PK), 5. (1878) 12:153. (ápr. 10.).

34 *Budapesti Czim- és Lakjegyzék*, 1. (1880–1881) 230., 2. (1882) 164., 586., 3. (1883–1884) 606., 4. (1885–1886) 177., 670., 5. (1888) 423., 6. (1890) 739., 7. (1891–1892) 687., 8. (1894) 728. 10. (1898) 1013. Az ügyosztályi beosztásra: *MTCN*, 4. (1884) 127., 5. (1886) 161., 6. (1887) 161.; 7. (1888) 209., 8. (1889) 210., 9. (1890) 180., 10. (1891) 184., 11. (1892) 184.: 12. (1893) 184.: 13. (1894) 190., 14. (1895) 190. A fő- és ügyosztályok számozására, elnevezésére l. REISZ, 2019.

35 Az állami költségvetés megállapításának folyamatáról és a keletkezett „költségvetések” helyes értelmezéséről l. korábbi tanulmányomat: REISZ T. CSABA: A földadó a magyar államháztartásban (1867–1914). *Adózás és adóelkerülés Magyarországon a 15–20. században*. Szerk.: GERMUSKA PÁL – Ö. KOVÁCS JÓZSEF. Bp., 2021. 141–168.

36 *Állami költségvetés a magyar korona országai részére az 1886. évre*. Bp., 1885. Pénzügyminisztérium, 53. Indokolás a magyar kir. pénzügyminisztérium 1886. évi költségvetéséhez, 6.

37 Hivatalos rész. *BK*, 17. (1883) 295:1. (dec. 25.); A pénzügyminisztérium. *Budapesti Hírlap* (= BH), 3. (1883) 354:2. (dec. 25.), ugyan-csak tudósít a kinevezésről: *Nemzet*, *Pesti Hírlap*, *Ellenzék*, *Fővárosi Lapok*; Kinevezések. *PK*, 10. (1883) 51:1060. (dec. 27.).

38 Előléptetések. *PK*, 14. (1887) 6:69. (febr. 12.).

39 *Állami költségvetés a magyar korona országai részére az 1892. évre*. Bp., 1891. Indokolás a magyar kir. pénzügyminisztérium 1892. évi költségvetéséhez, 10. *Állami költségvetés a magyar korona országai részére az 1896. évre*. Bp., 1895. Indokolás a magyar kir. pénzügyminisztérium 1896. évi költségvetéséhez, 32.

40 Személyi hírek. *KK*, 1. (1892) 8:71. (okt. 1.).

41 Hivatalos rész. *BK*, 27. (1893) 20:1. (jan. 25.), tudósít erről: Az érdem jutalma. *KK*, 2. (1893) 2:8. (febr. 16.).

■ Marastoni József: Sártory Antal, 1892 (MNM TKCs, 10965)

mérés tisztviselői karának képviselői – élükön Kőszeghy Antal központi felmérési felügyelővel – köszöntötték a főnöküket, és átnyújtottak neki egy művészi kivitelű, a mérnöki foglalkozást jelképező miniatűr műszerekkel díszített ezüst tintatartót, amelyet Lóránti Antal szobrász készített. A november 15-én rendezett ünnepségről a sajtó is beszámolt hosszabb-rövidebb formában, több helyen Sártory rövid életrajzát is ismertették.⁴²

Marastoni József (1834–1895) litográfus elkészítette Sártory Antal arcképét, amelyet a Légrády Testvérek megjelentetett, bár annak kiadási adatai – például, hogy önálló vagy

valamely műhöz készült műlap-e – nem ismertek. Az Osztrák Nemzeti Könyvtár állományában őrzött példány feliratai: a kép alatt „Légrády Testv. Budapest”, a lap alsó részében „Sártory Antal m. kir. pénzügyministeri osztálytanácsos és kataszteri felmérési igazgató”, a kép bal alsó részén „Marastoni, 1892”.⁴³ A Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött példány lapja nagyobb méretű, azon a kiadóra vonatkozó felirat feketével olvashatatlanná tett, ugyanakkor a lap jobb alsó sarkában további szöveg olvasható: „Állami szolgálatának 40ik évfordulója emlékére: a m. kir. kataszteri felmérés tisztviselői 1892. nov. 15.”. Nem ismert, hogy a nyomat az ünnepségre készült, vagy azt utólag feliratozták-e. Valószínűleg utólagos a feliratozás, különben az arckép alkalmi kiadásáról is megemlékezett volna a sajtó.⁴⁴

Családi háttér

Nemes sauloveci Kiss Donát – akkor megyei esküdt – és felesége, Bayzek Katalin leánya, Regina Katalin 1840. szeptember 17-én született a Varasd megyei Šcerbinecen (ma Ščrbinec, Horvátország). A településen igen kevesen laktak, saját plébániája nem volt, ezért a közeli Belec római katolikus templomában keresztelték meg az újszülöttet. A falunak még ma is nevezetessége a Kiss-kúria, amely a Wikipédia szerint „Horvát Zagorje egyik legérdekesebb nemesi rezidenciája, melynek története nemcsak hogy a közepkorig nyúlik vissza, hanem a legrégebbi, a mai napig folyamatosan lakott horvát főúri rezidencia”.⁴⁵ A kúria házasság útján került sauloveci Kiss Ferenc (Franjo Kiš Šaulovečki, †1715 k.) tulajdonába, és azóta is e családé az épület.⁴⁶

Ugyanitt, a becei plébánián házasodott

42 Jubileum. PN, 43. (1892) 319:2. (nov. 18.) (életrajzzal), Jubileum. Pesti Hírlap, 14. (1892) 319:5. (nov. 18.), Hivatali jubileum. BH, 12. (1892) 319:6. (nov. 18.), Személyi hírek. Nemzet, 11. (1892) 3673:2. (nov. 18.), igen röviden: Személyi hírek. Fővárosi Lapok, 29. (1892) 320:2393. (nov. 19.); Jubileum. KK, 1. (1892) 10:87–88. (dec. 1.) (életrajzzal).

43 Österreichische Nationalbibliothek, Bildarchiv und Grafiksammlung (<http://data.onb.ac.at/rec/baa7446160>, elérés ideje: 2022. febr. 10.).

44 Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, Ltsz.: 10965. Papír, litográfia, 41 x 29 cm. A kép 1905-ben került ismeretlen helyről a gyűjteménybe. Ezúton köszönöm dr. Serfőző Szabolcs és dr. Szende László muzeológus kollégáim szíves adatközlését.

45 „Ščrbineci Kiss-kúria” szócikk a Wikipédián (hu.wikipedia.org, elérés ideje: 2022. febr. 10.)

46 A családnak önálló fondja van a Horvát Állami Levéltárban, 2016-ban készült el az analitikus jegyzéke (http://arhinet.arhiv.hr/_Pages/PdfFile.aspx?Id=4652, elérés ideje: 2022. febr. 10.).

össze 1860. november 12-én a Fejér megyei származású magyar nemes Sártory Antal cs. kir. geometra és a sčerbineci Kiss Regina horvát nemes kisasszony, akkor mindketten sčerbineci lakosok.⁴⁷ A házasságban négy gyermek született.

Antal Mátyás – aki később elsősorban a Lászlót használja – 1862. május elsején született Gyékényesen, keresztszülei voltak Korizmic Mátyás – valószínűleg Antal nagybátyja – és Horváth Szidónia. László kétszer nősült, első felesége Valter Augustza Johanna (1870–1908), gyermekeik Margit Szidónia Jozefa (1894–?) és József Antal Donát (1898). Második felesége Taxner Jolán Teréz (1879–1966), gyermekeik Magdolna Franciska (1911–1978) és Sártory Gabriella (1917–1986).

Donáta Mária pontos születési ideje nem, csak a helye (Huszt) ismert. Tekintettel arra, hogy az édesapja 1863-ban volt ott szolgálatban, a későbbi férjének pontosan ismert a születési ideje, továbbá a gyermekeik születésekor megadott életkoruk alapján valamikor 1863. július 12. és 1864. február 7. között született.⁴⁸ Donáta 1885. február 7-én házasodott össze Klimesch Vencel (1850–1929) kataszteri mérnökkel, aki a Werbőczy u. 22. alatt lakott, vagyis csak pár utcával odébb. A tanúik Kőszeghy Antal kataszteri központi felügyelő és földbirtokos, illetve Reitter János felmérési felügyelő voltak. A házasságban három gyermek született: Erzsébet Mária (1886–?, ∞1. Tokai József, 2. Makray Jenő), Jenő (1901–1917) és Georgina (1903). Donáta 1933-ban hunyt el.

Szidónia 1865-ben Nagybányán született, édesapja ekkor itt dolgozott.⁴⁹ 1884. május 10-én Budapesten hozzáment Ágotha Alajos (1858–1914) központi állampénztári tiszthez, aki az Országház u. 35-ben lakott akkor. A há-

zasságban négy gyermek született, Gabriella Donáta (*1885, akinek keresztszülei Klimesch Vencel és Sártory Donáta voltak), László Alajos Antal (*1887), Antal Sándor Alajos (*1892), István Aurél (1900–1940). Szidónia 1930-ban hunyt el.

Imre Antal 1868. november 5-én született Lőcsén. Apja ekkor „*sectionis commissalionalis catastralis inspector*”, vagyis felmérési felügyelő. A keresztszülők Czár István, a bécsi Horvát Kancellária titkára és Korizmic Szidónia voltak. Imre is kataszteri mérnök volt 1886 óta, felesége Vass Irén volt, három gyermekük született, Lajos (1893), Regina Mária Terézia (1894–1969) és Irén (1896). Imre igen fiatalon, 1914-ben hunyt el.

Sártory Antal családi viszonyainak megismeréséhez nyújt érdekes adalékot az a kérvénye, amelyben háromhavi fizetésének megfelelő előleget kért a Pénzügyminisztériumtól 1885. január 27-én, amit 20 havi részletben kívánt visszafizetni.⁵⁰

Kérésének alátámasztására három indokot hozott fel. 1884. május elején egyik lányát férjhez adta, emiatt rendkívüli költségei voltak. Második lányát néhány nappal később adja férjhez, ekkor ismét hasonló költségek merültek fel, „és midőn ismét – habár a legszerényebb igényeknek megfelelő – kelengyének kiállításai nagy költségeit csak a kért előleg elnyerése mellett” fedezheti. „Kérésem támogatására kénytelen vagyok megérinteni azon súlyosb és hosszabb betegséget, mely végre is legidősb fiam lábának kétrendbeli amputatiojával végződött, s mely rendkívüli költségembe került” – írta. Jövedelme ekkor évi 2500 forint volt, ennek alapján 625 forintra volt jogosult, amelynek kifizetéséről már január 30-án értesítették az állampénztárat.⁵¹

47 Házassági bejegyzésük FS: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q57-899C-593L-X> (elérés ideje: 2022. febr. 10.).

48 A számításokat nehezítette, hogy az anyakönyvben megadott életkor vagy a már betöltött, vagy az éppen akkor telő életévet jelentette. Egy anyakönyvi bejegyzésnél mindkét félre ugyanazt az értelmezést vettem alapul.

49 A nővérénél végzett számíthatóan hasonlóan kalkulálva, 1865. május 11. után szülehetett.

50 MNL OL, K 255. 1885-51-218.

51 ANY Biztonsági Nyomda Zrt. (korábbi nevén Állami Nyomda Nyrt.) Archívum, Iratgyűjtemény (= ANYAI), Személyzeti anyag (= HR), HR-176. Sártory Lászlót a szolgálati és minősítési táblázata szerint csonka lába miatt mentesítették a hadkötelezettség alól.

Az életút vége

Sártory 1886. augusztus 28-án kérvényt nyújtott be Szapáry Gyula pénzügyminiszterhez, hogy engedélyezzen számára hathetes szabadságot szeptember 2. és október 18. között: „35 évi szolgálatom ideje alatt még hosszabb szabadságot nem élveztem, és hogy jelenleg is csak az orvosom rendelésére – egészségem helyreállítása céljából – vagyok kénytelen ezen áldozatot hozni”. A kérvényhez csatolt, előző nap kelt orvosi szakvélemény szerint a beteg erős májnagyobbodásban és annak következményeiben szenvedett, ezért orvosilag indokolt, hogy sürgősen egy legalább hathetes karlsbadi gyógykúrán vegyen részt. A főosztály vezetője kérését támogatta, így a szabadságot megkapta, távolléte idejére Kőszeghy Antal vette át az ügyosztály vezetését.⁵²

Sártory 1896. február 9-én hunyt el, ezt a *Kataszteri Közlöny* nagy szomorúsággal adta hírül: „Életének minden éltető szála mi hozánk kötötte és magas állása, melyre testületünkben emelkedett, épp oly dicsőségünk volt, mint ahogy jó szívének minden dobbanásában minket megértve, velünk érezett. Atyánk volt!”⁵³ Az anyakönyvi bejegyzés szerint a halál oka belső elvérzés volt, a gyászjelentés rövid, de kínos szenvedését említette.⁵⁴ Február 11-én helyezték végsőnek szánt nyugalomra a Németvölgyi úti temetőben, amelyet 1963-ban felszámoltak. Halálával megszűnt a felmérési igazgató-titulus és -munkakör, a továbbiakban a központi felmérési felügyelők látták el addigi munkáját.

Felesége özvegyi nyugdíját Sártory 43 évi szolgálati viszonya, valamint az utolsó, 4000

forintos évi jövedelme alapján évi 980 Ft-ban állapították meg, amit március 1-jétől fizettek.⁵⁵ Az özvegy február 26-án nyújtotta be a nyugdíj megállapítására és a temetkezési járulék folyósítására vonatkozó kérvényét a Pénzügyminisztériumhoz.⁵⁶ Az ügyintézés végén a beadónak visszaadott 18 melléklet között hivatalos kinevezési okmányok sora (2–6.), halotti és esketési anyakönyvi kivonat, a házaspár együttélési igazolása és az özvegy erkölcsi bizonyítványa is szerepelt. Az iratok alapján készített „Nyugdíjkimutatás” bőséges adattartalma részben pótolja a hiányzó szolgálati és minősítési táblázatot. Kiss Regina 1912. október 3-án Budapesten hunyt el.

Arcképei

Sártorynak az 1892. évi jubileum alkalmából készített arcképe mellett ismert egy másik is, amely bizonyosan ennek felhasználásával készült. A *Magyar földmérők arcképcsarnoka* a szakma legnevezetesebb személyiségeinek portréit adta közre, de nem korabeli festmények vagy fényképek reprodukciójaként, hanem azoknak egy művész által készített modern ábrázolásaként. A mű első kötetének 40 portréját Basilides Sándor (1901–1980) festőművész, a második kötet grafikáit dr. Lajtay Károly készítette. Az arcképek forrását a kötetek nem adják meg.⁵⁷

Az ANY Biztonsági Nyomda Zrt. (Állami Nyomda Nyrt.) Archívuma Térképgyűjteményében 2021 őszén fedeztük fel azt az arcképet, amely egyértelműen Sártory Antalt ábrázolja, és amelyen jóval fiatalabb, mint az 1892. évi jubileumi műlapon. Az arckép teljesen ismeret-

52 MNL OL, K 255. 1886-51-1712. Kőszeghy Antalra l. TÖRÖK, 2020.

53 Sártory Antal †. *KK*, 5. (1896) 2:33. Sártory Antal, ministeri tanácsos és felmérési igazgató. *Uo.* 34. Haláláról megemlékezett: Halálkozás. *PN*, 47. (1896) 41: (febr. 11.), Gyászrovat. *BH*, 16. (1896) 41:8. (febr. 11.).

54 FS: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HY-DBY9-RT5> (elérés ideje: 2022. febr. 10.), a gyászjelentése: Pannon Digitális Egyesített Archívum (dspace.oszk.hu)

55 *A m. kir. Állami Számvevőszék jelentése az 1896. évi zárszámadásról, valamint az államháztartás, államvagyon és állami adósságok kezelése körül az 1896. évben szerzett tapasztalatairól.* Bp., 1897. Kimutatás azokról az állami nyugdíjasokról, a kik az 1896. évben nyugalmaztattak, továbbá azokról az özvegyekről és árvákról, a kik az említett évtől kezdve állami ellátást élveznek. 42.

56 *Magyar földmérők arcképcsarnoka.* II. köt. Szerk.: RAUM FRIGYES. Változatlan utánnomás. Bp., 2001. 10–11. (Tévesen Sártory Antal a szócikk címe).

57 MNL OL, K 255. 1896-51-561.

■ Sártory Antal arcképe (*Magyar földmérők arcképcsarnoka, II.*), forrása Marastoni József 1892. évi litográfiája volt, ez jól látszik az alak ruházatán (nyakkendőjén)

■ L'hiver János: Sártory Antal (*Könyomat, ANY Biztonsági Nyomda Zrt. /korábbi nevén Állami Nyomda Nyrt./ Archívum, Térképgyűjtemény, IX.4.*)

len volt eddig, és maguk a gyűjteménykezelők sem tudták, kit ábrázol. A litográfia lapmérete 31 x 45,2 cm, és a kép jobb oldalán, az alak bal vállánál olvasható a készítő neve: L'hiver. Vajon megtudható-e, ki volt ő, és mikor, milyen körülmények között készülhetett ez a kép?

Lhiver János

Az arcképet készítő személy azonosításakor a „L'hiver” és „művész” szavakra keresve a Google első értelmezhető találat a Wikipédia „Magyar bélyegtervezők listája” címszava volt, amelyben L'hiver János (meg nem írt személyi szócikke) mellett az „1874, színes számú krajcár” szöveg olvasható. Ezen tovább kutatva („L'hiver János”, 1874, bélyeg stb.) a feltett kérdések előbb-utóbb és többé-kevésbé bizonyára megválaszolhatók. De ennél most könnyebb a helyzetünk. (A tanulmányban – az eredeti forráshelyek kivételével – választott nevének Lhiver alakját alkalmazom.)

2021 nyarán az ANY Biztonsági Nyomda Zrt. Archívum Iratgyűjteményének feltárása-
kor és digitalizálásakor a jellemzően szolgál-
lati törzslapokat, szolgálati és minősítési táb-

■ Lhiver János: Füredy Mihály (*Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet Múzeumi Osztály, Képzőművészeti Gyűjtemény*)

1. A m. kir. államnyomdai tisztviselő									
2. Vezeték- és keresztnéve	Lhiver János								
3. Születési	helye	Neutitschein Morvaországban							
	éve és napja	1825. Február 17-én							
4. Vallása	római katolikus								
5. Tanulmányai	végzett iskolák	3 oszt. elemi							
	letett különös vizsgák								
	egyéb ismeretek	Írt, írt.							
6. Nyelvismeretei	szóban	kevés magyarul németül jó							
	írásban	jól jól							
7. Viszonya	a cs. és kir. kősz. hadsereghez								
	a m. kir. honvédséghez								
8. Állapota	nőtlen	szóban							
	nős, az esetleges éve, napja	nős, 1883. június hó 4-én							
	özvegy								
9. Hítvesének	családi és keresztnéve	Morvaországi Szejia.							
	halálkorai éve és napja								
10. Gyermekének	sor-száma	n e m e	Keresztnéve	születési év	születési hó	születési napja	halálkorai év	halálkorai hó	halálkorai napja
11. Foglalkozása az állami szolgálatba való felvétel előtt.	1848- előtt mint arcképfestő működtem, a szabadságharcban részt vettem mint honvéd tüzér; hazatérve Pestre, ismét festésszettel tartottam magam föl. 1855 Somogy megyébe meghívtam és ott 1873-ai évig működtem.								

■ Lhiver János törzslapjának első oldala (ANYAI, HR-127.)

látatokat tartalmazó személyzeti anyagban Lhiver János háromlappos anyaga is megtalálható.⁵⁸ Eszerint római katolikus, három elemi végzett, magyarul keveset, németül viszont jól beszélt és írt, 1883. június 4-én megnősült, Minovszky Alojziát vette el. Már ezeken az adatokon is elindulhatunk, de a törzslap

további biztos fogódzókat nyújt. Egyéb ismeretei között a festészetet adja meg, az állami szolgálatba lépése előtti foglalkozásáról pedig az ő elmondása alapján azt jegyezték fel, hogy „1848 előtt mint arcképfestő működtem, a szabadságharcban részt vettem mint honvéd tüzér; hazatérve Pestre, ismét festésszettel tartottam magam föl. 1855 Somogy megyébe meghívtam és ott 1873ai évig működtem”. Mindez azt erősíti meg, hogy az arcképet kétséget kizáróan ő készítette.

Eszerint Lhiver hosszú ideig arcképfestéssel kereste a kenyerét, de a nevéhez csak egyetlen képet köt a szakirodalom. Ezt a festményt Füredy Mihályról, Vác és a szabadságharc nótaszerzőjéről készítette, a mű a Bajor Gizi Színészmúzeum II. emeleti galériája felé vezető folyosón függött.⁵⁹

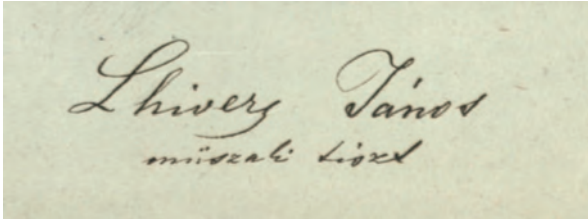
Az persze még tisztázandó volt, hogyan is születik egy francia nevű ember a szudétánemekek közé. A válasz kézenfekvő, hogy művész ember lévén talán maga vette fel ezt a nevet (l'hiver = a tél, kiejtése: liver), de kutatással még tovább is juthattunk.

Liewehr (kiejtése: líver!) János Károly 1825. február 17-én született a morvaországi Neutitscheinben (ma Csehország, Nový Jičín), és még aznap megkeresztelte a káplán.⁶⁰ Édesapja Joseph Liewehr szövet- és ruhakészítő (Tuchmacher), édesanyja Terézia, Rumfeld Venzel passzományos (Posamentierer) leánya. A család a 246. számú házban lakott, keresztszülők voltak Karl Heinrich szövet- és ruhakészítő, valamint Sebastian

58 ANYAI, HR-127. A törzslapot 1882. november 30-án írta alá Lhiver, az aláírása a litográfia aláírásával megegyezik.

59 PETÓVÁRI GYULA: Emlékek, dokumentumok. Megismertetni a közönséggel. *Váci Hírlap. A Pest Megyei Hírlap Különkiadása.* 32. (1988) 36:1. (febr. 12.). A cikk szerint a kép mérete 105 x 70 cm, nyilván a kerettel együtt mérve, mert a múzeum nyilvántartása szerint az olaj, vászon alkotás mérete 91 x 73 cm. A készítés ideje nem ismert, a Bizományi Vállalattól került a múzeumba, leltári száma 77.117. Köszönöm a múzeum munkatársai, Ács Piroska, dr. Csiszár Mirella és Somogyi Zsolt szíves közreműködését és adatközlését.

60 Nový Jičín római katolikus születési anyakönyve elérhető a Family Search adatbázisában: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QS7-89MW-M4GB> (elérés ideje: 2022. febr. 10.).

■ Lhiver János saját kezű aláírása a törzslapján (ANYAI, HR-127.)

Billineck szappanfőző (Seifensieder) Johanna nevű felesége.⁶¹ Liewehr – arcképfestőként – a német nevének kiejtését alapul véve vette fel a franciás, tehát művészies hangzású L’hiver (Lhiver) nevet, de mint alább látni fogjuk, hivatalos iratokban (anyakönyvekben) még felbukkan az eredeti névalak is.

Az állami nyomda alkalmazásában

1872 végén az Állami Nyomdában három térképrajzoló állás is megürült, mert Varga Béla (1835–?) és Hátsek Ignác (1828–1902) kiléptek, Péchy Imrét (1832–1898) pedig előléptették.⁶²

Lhiver János, aki 1872. augusztus 6-tól 1 Ft 50 krajcáros díjnokként már a nyomdában dolgozott, az egyik rajzoló álláshely elnyeréséért kérvényt nyújtott be. Az Állami Nyomda igazgatósága október 25-én kelt véleményében „*ezt a technikailag kiválóan képzett munkaerőt, aki akadémiai festő és úgy az ornamentális, mint a figurális rajzolásban teljes készséggel bír, mint tervező festőművészt kinevezésre javasolja*”. A felterjesztők úgy vélték, hogy „*különösen járatos a körrajzban, egyetlen az Állami Nyomdánál, aki alakos ábrázolást is képes készíteni, sőt a fényképészeti retusálásban is járatos*”. A Pénzügyminisztérium kinevezte az akkor

már 47 éves művészt, „*minthogy azonban L’hiver János műszaki díjnok a szabályszerű kornak túlhaladása miatt az érintett állomás betöltésénél csak azon esetben lehetne figyelembe veendő, ha végkielégítési igényeiről okmányilag lemond*”.⁶³

Talán ez a körülmény is közrejátszott a lassabb ügyintézésben, és csak 1873. február 21-étől, ideiglenes térképrajzolóként alkalmazta az Állami Nyomda (600 Ft fizetés, 200 Ft lakpénz).⁶⁴ 1874. január 1-jétől ideiglenes III. osztályú térképrajzolóvá léptették elő, fizetése 700 forintra nőtt. 1881. augusztus 1-jétől véglegesítették, és műszaki tiszt lett, fizetése 800 forintra emelkedett, ráadásul kapott még 10% korpótlékot, amelyet öt év múlva, 1886. augusztus 1-jétől összegszerűen, 80 forintban állapítottak meg számára.⁶⁵ Nem lehetett igazán kiemelkedő ez az illetmény, ezért 1873, 1874 és 1878 végén 50-50, míg 1876 elején 60 forint pénzsegélyben részesítették.

1883-ban a bukovinai magyarok javára indult gyűjtésben az Állami Nyomda is részt vett, és míg Péchy Imre igazgató 5 forintot, addig Lhiver műszaki tiszt 50 krajcárt adományozott.⁶⁶

A bélyegtervező

A szakirodalom azért tartja nyilván Lhiver Jánost, mert társaival ő tervezte az egyik első bélyegsorozatot, amely „levélborítékos-rajzú” vagy „színes számos krajcáros” névvel került be a filatéliai gondolkodásba.

A magyar nyelvű levélbélyeg kezdetben öt, majd később kiegészülve még eggyel, hat címetből állt. „*Az 1874-ben megjelent levélbélyegek és újságbélyegek tervét L’Hiver János rajzolta,*

61 Az anyakönyv kiolvasásában, különösen a foglalkozások meghatározásában nagy segítségemre volt Karl Heinz kollégám, aki mindannyiunk szerencséjére minden hasznos nyelven olvas és beszél.

62 ANYAI, Kataszteri könyvnyomda személyzete, 1869. TÖRÖK ENIKŐ: Hátsek Ignác a kataszternél. *Catastrum*, 8. (2021) 3:3–10.

63 Bélyegmúzeum, Okmánytár, Czákó Elemér gyűjtemény, 1874. Technikatörténeti tanulmányok, 30.631. sz. irat. A Pénzügyminisztérium és/vagy az Állami Nyomda irattári anyagában található ügyiratokból Czákó gépelt kivonatokat készített, ezeket őrzí a Bélyegmúzeum. Az ügyiratok azóta elpusztultak vagy legalábbis lappanganak. Ezúton szeretnék köszönetet mondani Szabó Jenő igazgató úrnak és különösen Zombor Zoltán múzeumi munkatársnak, aki szakirodalmi tájékoztatással, adatgyűjtéssel és személyes konzultációval is segítette a kutatásokat.

64 Hivatalos rész. *BK*, 7. (1873) 42:350. (febr. 20.). Kivonat a hivatalos lapból. *Magyar Ujság*, 7. (1873) 43:3. (febr. 21.).

65 Véglegesítések. *PK*, (1881) 31:899. (júl. 30.).

66 Részletes kimutatása a bukovinai magyarok javára főösszegeiben lapunkban felsorolt adományoknak. *PN*, 34. (1883) 72:meléklet, 3. (márc. 14.).

acélba Haske Ferenc véste. Az alapvonalkázást Jung Emánuel készítette.⁶⁷ Az uralkodó 1874. május 12-én engedélyezte annak kiadását, és október 1-jén jelent meg. Több mint negyedszázadon át adták ki e sorozat több változatát, „a nem sokatmondó, tárgyilagos nyelven kialakított megoldás azonban sokkal bélyegszerűbb, mint sok utána következő újszerű ábrázolású”.⁶⁸

Czakó Elemér (1876–1945) iparművészeti szakíró – miniszteri tanácsos, helyettes államtitkár, muzeológus, művészettörténész, az Egyetemi Nyomda főigazgatója – hosszú ideig foglalkozott a magyar bélyegtörténet forrásanyagának feltárásával, eredményeit és adatait az 1928-ban megalapított Bélyegmúzeumban őrzik. A bélyegsorozatot úgy jellemezte, hogy „sok kedvesség volt ebben a szerény igényű és józan termékben. Fő érdeme, hogy a Szent Korona rajza és a magyar felirat egész szabatosan utalt külön államiségunkra és külön nyelvünkre. A közönséges időkben már ez is vívmányszámba ment.”⁶⁹

Czakó az Állami Nyomda irattári anyagából számos gépiratos másolatot vagy kivonatot is készített. Ezek egyike az az irat, amelyet 1874. december 4-én Horváth Pál térképrajzoló készített, és amelyet Péchy Imre igazgató látta. A térképészeti osztály munkanaplói alapján az 1874-ben kiadott „új levéljegyek” (vagyis bélyegek) rajzoló, rézmetszési és gépészeti munkáiról készített költségkimutatás szerint Lhiver négy bélyeget 15 nap alatt 2 Ft 22,5 kr-os napidíjért készített el, a rézbe és acélba metszési munkálatokat Kovatsek István végezte összesen 87 napon át 2 Ft 50 kr-os napidíjjal, a bélyeg gépvésését és átvonalazását, valamint a domborminta gépvésését Jung Emánuel végezte 34 napig, 3 Ft 5 kr-os napidíjért. Az összes költség 529 Ft 60 kr volt. E forrás alapján tehát nem Haske, hanem Kovatsek István volt az egyik közreműködő, aki a korabeli tiszti címtárban 1873-ban még szerepel, de 1875-ben már nem.⁷⁰

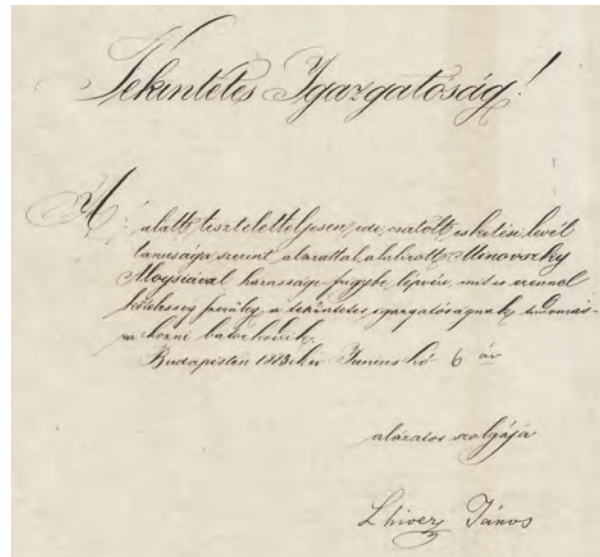

■ A Lhiver János által tervezett bélyegsorozat három „futott” (nem postatiszta) címlete (magángyűjtemény)

Családi háttér

Lhiver János Budán, az alsóvízivárosi plébánián vette el Mirovsky Alojziát 1883. június 4-én. A bejegyzés szerint a vőlegény családneve Liewehr, 58 éves nőtlen, a menyasszony családneve pedig – pontatlanul – Minovszky. Alojzia szülei Minovszky Ferenc és Schmidt Katalin voltak, ő Lugoson született, római katolikus 31 éves hajadon, és mindketten a Fő u. 27. alatt laktak. A házasság tanúi Haske Ferenc állami tisztviselő és Homolka József osztályfőnök.⁷¹ A házaspárnak három gyermeke volt.

Ilona 1881. február 9-én született és március 9-én keresztelték meg, a dátumokra te-

■ Lhiver János bejelentése arról, hogy megnősült, 1883 (Bélyegmúzeum, Okmánytár, Czakó Elemér gyűjtemény, 1874. Technikatörténeti tanulmányok, 30.638. sz. irat)

67 P: Unrein Jánostól Drahos Istvánig. *A Bélyeggyűjtő*, 16. (1937) 125–127.

68 KOZMA LAJOS: A bélyeg művészete. *Budapest*, 2. (1946) 9:338. (szept.).

69 CZAKÓ ELEMÉR: A magyar bélyeg szemléje. *Szépítőművészet*, 1. (1940) 3:68. (dec.).

70 MTCN, 1. (1873) 132., 2. (1875) 108.

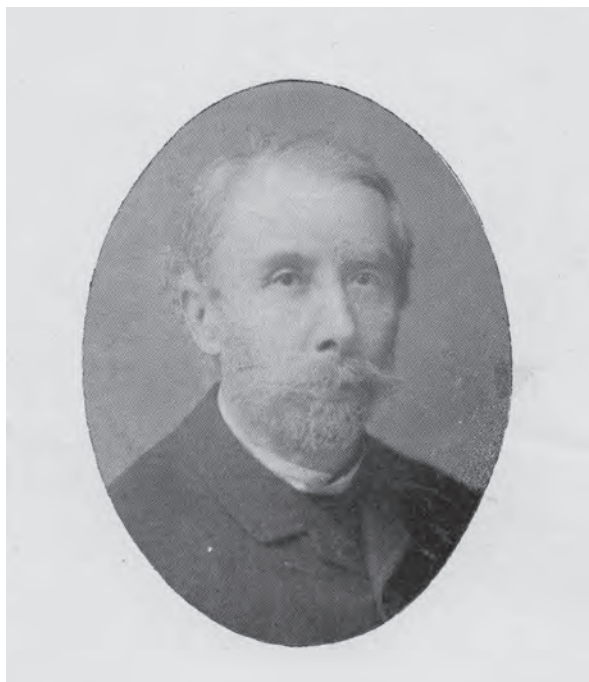
71 FS: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-C33S-33X7-M> (elérés ideje: 2022. febr. 10.). Az esküvői tanúk a vőlegény állami nyomdai kollégái voltak, vö. ehhez TÖRÖK ENIKŐ: Homolka József. *Catastrum*, 8. (2021) 4:39–51.

kintve pedig joggal vélhető, hogy a gyermek születése körül van némi homály... Az anyakönyvi bejegyzésben a gyermeket törvényesként tüntették fel, de az év eleji dátum ellenére csak az az évi utolsó, december 29-én született gyermek után, 127. sorszám alatt került az anyakönyvbe, és még a mikrofilmfelvételen is jól látszik, hogy az év végi lezárás fölé, utólag ragasztották be azt.⁷² A névmutatóban is utólagosan szúrták be Ilona bejegyzésének adatait.⁷³ A család ekkor már a II. kerület, Halász u. 1. szám alatt lakott, a gyermek keresztszülője Haske Ferenc, a bába Káposzta Ilona volt.

Lhiver Ilona 1911. június 6-án férjhez ment a református Bogdán István fűszerkereskedő üzletvezetőhöz. Az ifjú ara a Donáti u. 26-ban lakott.⁷⁴ Ilona megözvegyült, 1935. augusztus 24-én ismét férjhez ment a szintén özvegy, református Szendrei László nyugalmazott államvasúti főintézőhöz, aki a Tolna megyei Nagydorogon született 1866. június 7-én. Ilona ekkor a Soroksári út 38. alatt lakott, és már édesanyja sem élt.⁷⁵

A második gyermek, Géza az eredeti családnévén került az anyakönyvbe. 1884. február 9-én született és 10-én keresztelték meg, a család ekkor is a Halász u. 1-ben lakott, keresztszülő Haske Ferenc állami tisztviselő (II. Csalogány u. 51.), a bába Káposzta Ilona volt. A Megjegyzés rovatban a családnevet javították, feltüntetve, hogy „rectius: L'Hiver”.⁷⁶ A fiú 37 éves korában meghalt (1921. szeptember 15.), a halál oka bélelzáródás volt. A fiú az édesanyjával a Donáti u. 26-ban élt.⁷⁷

A harmadik gyermek, Mária 1886. július 15-én született, augusztus 8-án keresztelték, ekkor már a Fő utca 27-ben laktak, a keresztszülő ezúttal is Haske Ferenc állami tisztviselő,

■ Lhiver János arcképe, az özvegyénél maradt fénykép után (Bélyegmúzeum, Okmánytár, Czakó Elemér gyűjtemény, 1874. Technikatörténeti tanulmányok, 30.637. sz. irat)

lő, illetve Feigl Mária, a bába pedig Káposzta Ilona volt.⁷⁸

Lhiver János 68 éves korában, 1893. október 16-án hunyt el, az anyakönyvi bejegyzés szerint halálának oka májsorvadás volt, lakcímként a II. kerületi Vám utca 11-et rögzítették. Október 18-án a Németvölgyi temetőben helyezték végsőnek szánt nyugalomra.⁷⁹ Innen bizonyára a leszármazottjai áttemették őt a Farkasréti temetőbe, ahol aztán újraváltás hiányában felszámolták a sírját.⁸⁰

Lhiver János özvegye, Mirovszky (több esetben: Mirofszky) Alojzia 1930. november 27-én hunyt el, még ekkor is a Donáti u. 26-ban lakott, de a Soroksári út 38-ban (a lányánál) halt meg, a halál oka szívhűdés volt.⁸¹

72 FS: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9Q97-Y33W-M7D> (elérés ideje: 2022. jan. 23.).

73 FS: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSRF-VS64-G> (elérés ideje: 2022. jan. 23.).

74 FS: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HT-D4QQ-CC> (elérés időpontja: 2022. jan. 23.).

75 FS: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HY-6FFH-8MM> (elérés időpontja: 2022. jan. 23.).

76 FS: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9Q97-Y33W-MHY> (elérés ideje: 2022. febr. 10.).

77 FS: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HT-D1Q7-TLX> (elérés időpontja: 2022. jan. 23.).

78 FS: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9Q97-Y33W-MW3> (elérés időpontja: 2022. jan. 23.).

79 Felsővízivárosi római katolikus halotti anyakönyv, 415/1893. sz. Magyar Nemzeti Levéltár, Anyakönyvi gyűjtemény, A 57. tekercs, 35. felvétel.

80 TÓTH VILMOS – ZSIGMOND JÁNOS: A Farkasréti temető felszámolt síremlékeinek válogatott jegyzéke. *Budapesti Negyed*, 40. (2003) 144. (nyár).

81 FS: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HT-D4XS-NZ9> (elérés időpontja: 2022. jan. 23.).

Haske Ferenc (1834–1894)

Bár az kétséges, hogy a nevezetes bélyegsorozat elkészítésében Haske Ferenc is közreműködött-e, az viszont kétségtelen, hogy Lhivernek nemcsak kollégája, de jó barátja is volt, házasságának tanújaként és három gyermekének keresztapjaként.

A szakirodalom Haske életéről viszonylag keveset tud. Születési helye ismeretlen, születési éve 1833, halálának helye és éve Budapest, 1894. Grafikus volt, aki tanulmányait itthon és Lipcsében végezte, majd budapesti könyvnyomdák számára arcképeket rajzolt, rövid ideig saját nyomdája is volt, azután pedig a *Hazánk s a Külföld* és a *Vasárnapi Ujság* rajzolójaként dolgozott, emellett pedig az Állami Nyomdában helyezkedett el.⁸² Ő is azok sorába tartozott, akikről – az 1871–1927 között magyar postai bélyeget tervezőkről – a Művészettörténeti Dokumentációs Központ nyilvános felhívás útján próbált meg adatokat gyűjteni, arra kérve mindenkit, hogy ha a „művészekről vagy hozzátartozóikról valamit tud, vagy jelenlegi lakásukat vagy tartózkodási helyüket ismeri, vagy arcképeükről tudomással bír”, akkor azt jelezze.⁸³

Egyedül a *Typographia* hasábjában megjelent cikk szerzője említi 1834-et Haske születési éveként, ő az adatait bizonyára az Állami Nyomda személyzeti irataiból merítette.⁸⁴

Az ANY Biztonsági Nyomda Zrt. feltárt és digitalizált iratgyűjteményének személyzeti anyagában Haske Ferenc törzslapja is megmaradt.⁸⁵ Eszerint 1834. szeptember 18-án született Kassán, 4 latin osztályt (syntactica, poetica, rhetorica, logica) járt ki, tehát tulajdonképpen a teljes középiskolát elvégezte. Egyéb ismeretként azt tüntették fel, hogy „rajzoló, acélmetsző, kőrajzoló”, aki magyarul, németül és tótul beszélt, magyarul és németül írt. Nőtlen volt, élete végéig az is maradt. Az ál-

lami szolgálatba belépése előtt végzett foglalkozásáról úgy nyilatkozott, hogy „1848-ik év október 6-tól 1849-ik év október 3-ig az 52-ik honvéd zászlóaljából altiszti ranggal Komáromból 1849-ik év október havában hazatérve Kasán Werfer Károly műintézetében a kőrajzolást tanultam. 1853-ik év június havában további kiképzésemre külföldre utazván, Lipcsét [így!] a Payne-féle angol műintézetben mint kőrajzoló és acélmetsző fizetés mellett 5 évig működtem. 1858-ik év június havában Budapesten műintézetet alapítván Haske és társa cég alatt, melyet 1863-ban beállott rossz üzleti viszonyok következtében fölhagytam. 1863-tól 1874-ik évig mint magánművész a »Vasárnapi Ujság« és a »Magyarország és a Külföld« illusztrált lapoknál mint rendes rajzolója működtem. 1874-ik év augusztustól 1875-ik év május 10-ig a m. k. Államnyomda hitelosztályában mint rézmetsző fizetés mellett alkalmazva.”

1875. május 11-től ideiglenes műszaki tiszt lett 900 Ft fizetéssel és 200 Ft lakpénzzel, majd 1881. augusztus 1-jétől véglegesítették, ekkor 1000 forintra és 10% korpótlékkal nőtt a fizetése, utóbbit nála is 1886. augusztus 1-jétől összegszerűen, 100 Ft-ban állapították meg. 1881. március 29. – május 1., 1882. január 19. – február 10. és 1884. augusztus 14. – szeptember 27. között hosszabb ideig volt beteg, 1879 októberében négy-, 1889 júliusában hathétnyi szabadságot engedélyeztek számára. 1875 és 1880 között minden év végén 100 Ft jutalom-ban részesült.

A szolgálati törzslap adatait követve kutatásokat végeztem a kassai római katolikus anyakönyvekben, és a bejegyzésekből összeállítottam a Haske család tagjainak leszármazási tábláját is.⁸⁶ A kassai polgár Haske Ignác (1799–1870), János és Mária gyermeke előbb Antalffy Rozáliát (1806–1827), András és Prohászka Anna leányát vette feleségül, e házasságban született János (1826). Megözve-

82 *Művészeti lexikon*. Szerk.: ÉBER LÁSZLÓ. I. Bp., 1935. 443. *Új Idők lexikona*. 11–12. Bp., 1938. 3029.

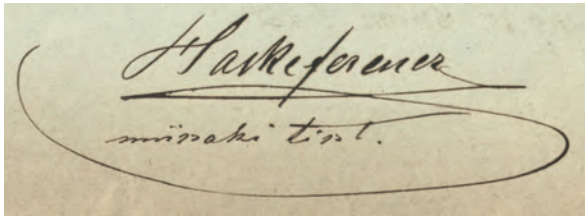
83 A Művészettörténeti Dokumentációs Központ felhívása. *Népszabadság*, 19. (1961) 206:8. (aug. 30.), a felhívás szintén megjelent: *Magyar Nemzet*, *Népszava*, *Esti Hírlap*, *Vas Népe*, *Kisalföld*.

84 PILINYI PÉTER: Az 1848/49-es szabadságharc nyomdász katonái. *Typographia*, 130. (1998) 4: 4. (ápr. 1.).

85 ANYAI, HR-69. Haske Ferenc.

86 FS: <https://www.familysearch.org/tree/pedigree/fanchart/LDZ6-GCS> (elérés ideje: 2022. febr. 10.).

1. A m. kir. államnyomdai tisztviselő									
2. Vezeték- és keresztnéve	Haske Ferenc <i>magyar</i>								
3. Születési	helye	Kassa Abaujtorna megye							
	éve és napja	1834 szeptember 18 ^{án}							
4. Vallása	rom. Katholikus								
5. Tanulmányai	végzett iskolák	4 Latin osztály							
	letett különös vizsgák								
	egyéb ismeretek	rajzoló, aritmétika, körrajzoló							
6. Nyelvismeretei	szóban	magyar német tót.							
	írásban	magyar német							
7. Viszonya	a cs. és kir. közös hadsereghez								
	a m. kir. honvédséghez								
8. Állapota	nőtlen	nőtlen							
	nős, az esketés éve, napja								
	özvegy								
9. Hítvesének	családi és keresztnéve								
	halálozási éve és napja								
10. Gyermekének	sor- szá- ma	n o m e	keresztneve	születési			halálozási		
				év	hó	napja	év	hó	napja
11. Foglalkozása az állami szolgálatba való felvétel előtt.	<p>1848^é és október 6^{án} 1849^é és október 3^{án}, a 52^é honvédelmi előlétben állományi ranggal Komáromból 1849^é október havában kassai Kassa Wenzel Károly miniszterelnökben a körrajzoló lett kassán.</p> <p>1850^é és június havában levelet kérésre Kútfőre utazván kérésre a Payne-féle angol miniszterelnökben mint körrajzoló is a cselekedet iránti szelvény 5 évig működtem. 1858^é és június havában Budapesten miniszterelnök alapítván Haske és társa cég alatt, amelyet 1863-ban beállott rose üzleti viszonyok következtében felhagytam. 1863-tól 1874^é végéig mint megamunkács a "Pestvárosi újság" és a "Magyarország és a Külföld" illusztrált lapoknál mint rendező rajzolója működtem. 1874^é és augusztus 18^{án} 1875^é és július 10^{án} a m. kir. államnyomda kassai fiókjában mint szelvény írója mellett alkalmazva.</p>								

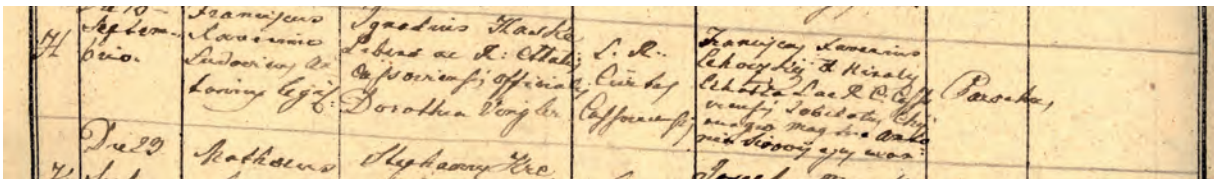
■ Haske Ferenc aláírása a szolgálati törzslapján (ANYAI, HR-69.).

gyűlvén, Ignác a gyászév leteltével ismét meg-
nősült, Vinkler Dorottyát (1810–1858) vette el,
gyermekük voltak Mária Karolina (1830), Ig-
nác József (1832), Ferenc (1834), László Adolf
János (1836) és Stepana Anna Letícia Antónia
(1840). A többi gyermek mind Kassán szüle-
tett, de Ferencnek nincsen nyoma az ottani
anyakönyvekben. Vajon hova tűnt? A választ
a digitalizált források és adatbázisok segítsé-
gével kaphatjuk meg.

Haske Ferenc szülei úton voltak, talán ép-
pen hazafelé tartottak, amikor – bizonyára a
vártnál korábban – 1835. szeptember 18-án
megszületett Ferenc Xavér Lajos Antal Gátán
(1899 után Lajtakáta, ma Gattendorf, Auszt-

ria). A bejegyzés szerint az apa Kassa szabad
királyi város tisztviselője volt, a keresztszülők
királylehotai Lehoczky Ferenc Xavér (1777–?)
sebészmeister kassai lakos és hitvese, Szürov
(máshol Szürov) Antónia (1795–1864) voltak.
A keresztapa foglalkozása bizonyára kapóra
jött az utazóknak a váratlan eseménykor.⁸⁷

Haske Ferenc 1894. február 17-én hunyt
el, haláláról a *Pester Lloyd* tudósítását átvéve
részletesen megemlékezett a *Grafikai Szemle*.
Az újság megosztotta a német nyelvű laptárs
javaslatát. „Az államnyomdába történt fölvétele
előtti időben tízféle tájképet készített a Margit-
szigetről. Erre vonatkozólag a »Pester Lloyd«,
melyből ezen visszaemlékező sorokat átvesz-
szük, a következő megszívlelendő megjegyzést
teszi: Ezen tájképek lemezei mindenesetre még
meglesznek és óhajtandó volna azoknak az el-
kallódás sorsától való megóvása. Rövid leírással
ellátva és albumalakban kiadva, ezen műlapok
minden bizonnyal jövedelmezének annyit,
hogy lehetséges volna Haske bácsi sirhantját
tiszteletes köemlékkel jelezni. Ezt a figyelmet
megérdemelte.”⁸⁸

■ Haske Ferenc születésének bejegyzése a gátai római katolikus anyakönyvben, 1834. szeptember 18. (MNL GYMSM GyL Mosonmagyaróvári Részlege)

87 FS: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939V-KV7B-R> (elérés ideje: 2022. febr. 10.). Köszönöm Hegedüs Zoltán és Beregszászi Balázs (MNL GYMSM GYL) segítségét, akik kérésemre az anyakönyvi másodpéldány olvashatóbb felvételét előzőeken megküldték.

88 Halálesetek. *Grafikai Szemle*, 4. (1894) 3:39.

Év	dátum	munkakör	osztály/ fokozat	napidíj	fizetés	személyi pótlék	má.	lp.	Ország	Beosztás	Székhely
1852	11.15.	id. mérnök (Geometer)		2 Ft 10 kr					Magyarország	budapesti földadó-bizottság	
1855										9. becselőfelügyelőség	Kassa
1856	05.01.	mérnök (Geometer)	4.					90		10. felügyelőség	Sopron
1858.	05.03.								Horvátország	1. felügyelőség	
1858	10.01.		3.	2 Ft 45 kr						1. aligazgatóság, 4. felügyelőség	Agram / Oroslavje
1861											
1862											Bučin
1863									Magyarország	Kassai igazgatóság, 4. felügyelőség	Máramarossziget / Huszt
1864.	01.01.			2 Ft 80 kr							Felsővízó / Nagybánya
1864			2.								
1868	01.01.		1.	3 Ft 15 kr							
	05.01.	id. felmérési felügyelő		3 Ft 65 kr				204		6. felügyelőség	Jolsva / Lőcse
1869	01.01.			4 Ft 20 kr							
1870	03.01.	felmérési felügyelő			1200		500				Nyíregyháza
1871											Debreceen
1873	12.01.				1600		600				Szalatina
1874											
1875	05.01.	központi felmérési felügyelő					1200			Pénzügyminisztérium	Budapest
1878	04.01.	penzügyi tanácsos, felmérési igazgató			2000		600	400		Kataszteri ügyosztály (váltó sorszámmal)	
1884	01.01.	penzügyminiszteri osztálytanácsos	2.		2500		400	500			
1887	02.01.		1.		3000						
1893	02.01.	miniszteri tanácsosi cím és jelleg									
1895	01.01.						1000				

Sartory Antal karriertáblázata. A rövidítések feloldása: id. = ideiglenes, lp. = lakpénz, má. = munkatárlány

SCHMIDT ANIKÓ

A kataszteri felmérés az első világháború idején

A kataszter a háborús évek költségvetésében

Az 1914–1915. évi zárszámadási jelentés kiemelte, hogy a várakozáshoz képest a földadó bevétele 9 323 640 koronával gyengébb volt a vártnál, amelyet az okozott, hogy a földadó kivetési kulcsát az 1909. évi V. tc. alapján 1913-tól kezdve leszállították, a kiesést pedig a földadókataszter kiigazítása révén remélt többlet nem pótolta.¹ Mindez feltehetően az első világháború későbbi éveiben is fennállt, de az 1916

és 1918 közötti időszakra vonatkozóan erre nézve kevés adat áll a rendelkezésünkre. A világháború okozta válságot mindazonáltal már az 1915–1916. évi zárszámadási jelentésben lemérhetjük, amely kitér a kataszteri személyzet létszámcsökkenésére és ennek következtében az utánuk fizetendő térítmények mérséklődésére.² A kieső munkaerő a kataszteri felmérések és kiigazítások munkamenetét is lassította, ahogyan a földadóból származó bevételek csökkenése is világosan mutatja, hogy a földek

Év	A folyó évre a földadóra közigazgatásilag előírt összeg	Tényleges bevétel	Állandó kataszter			Földadó-nyilvántartás	
			Terv	Kiutalt	Kiadás	Utalványozott	Tényleges kiadás
1914–1915	62 426 359	53 706 830	3 359 867	2 756 183	2 745 794	1 380 900	1 392 816
1915–1916	63 637 734	61 475 826	4 161 888	2 699 161	2 761 471	1 500 193	1 490 524
1916–1917	24 560 488	nincs adat	nincs adat	3 346 742	nincs adat	1 780 668	nincs adat
1917–1918	27 887 836	nincs adat	nincs adat	3 974 022	nincs adat	2 359 435	nincs adat
1918. július 1–október 31.	20 293 873	nincs adat	nincs adat ³	2 313 152	nincs adat	1 007 866	nincs adat

1 A földadóra vonatkozó legfrissebb szakirodalmat l.: SCHMIDT ANIKÓ: A földadó bevezetésének országgyűlési vitája. *Adózás és adóelkerülés Magyarországon a 15–20. században*. Szerk.: GERMUSKA PÁL – Ö. KOVÁCS JÓZSEF. Bp., 2021. 117–139. és REISZ T. CSABA: A földadó a magyar államháztartásban (1867–1914). *Uo.* 141–168.

2 A kataszterre vonatkozó éves költségvetéssel és a földadóból származó bevételekkel kapcsolatos adatokat az Állami zárszámadás 1914–1918. évi köteteiből vettem, amelyek elérhetőek a Hungaricana Közgyűjteményi Portálon (www.hungaricana.hu). Az összegek koronában értendők. A korábbi országgyűlési ciklusok idején a kataszteri kérdéseket illető eseményeket l. a *Catastrumban* megjelent eddigi cikkeimben: A kataszteri felmérés az országgyűlés előtt (1865–1868). 2. (2015) 1:19–24.; A kataszteri felmérés az országgyűlés előtt: az első törvényjavaslatok (1869–1872). 2. (2015) 2:9–21.; A kataszteri felmérés az országgyűlés előtt. Élénkítő tárgyalások, erősödő földbirtokos lobbí. 2. (2015) 3:46–59.; A kataszter a logikát a feje tetejére állította. Az 1878–1881. évi országgyűlés tanulságai. 3. (2016) 1:13–25.; A kataszteri anket. 3. (2016) 2:21–28.; Az „új” földadó kivetése előtt: az 1881–1884. évi országgyűlés. 3. (2016) 3:3–16.; A kataszteri munkálatok ügye az 1884–1887. évi országgyűlési ciklusban. 4. (2017) 1:15–24.; A kataszteri munkálatok ügye az 1887–1892. évi országgyűlési ciklusban. 5. (2018) 2:18–27.; Harc a földadó leszállításáért. A kataszter ügye az 1896–1901. évi országgyűlési ciklusban. 6. (2019) 2:30–39.; A kataszter és a kiigazításának terve az 1901–1906. évi országgyűlési ciklusban. 7. (2020) 1:33–44.; A kataszter ügye az 1906–1911. évi országgyűlésen. 7. (2020) 3:39–54.; A kataszteri felmérés ügye az első világháborút megelőző években (1910–1914) 8. (2021) 2:23–36. A korabeli szövegrészeket a mai helyesírásnak megfelelően, a nyelvi sajátosságokat megtartva adom közre.

3 Az 1918/1919. évi költségvetés tervezetének országos felmérésre vonatkozó adatai legalább részben ismertek, de releváns adatokat azokból nem lehetett itt feltüntetni. REISZ T. CSABA: Az Állami Földmérési Igazgatóság (1919–1920). *Catastrum*, 6. (2019) 1:25–35., ebben: 32–33.

művelésére a frontszolgálat miatt nem volt elegendő ember.

A kataszteri felmérés megtorpanása

A háborús években a frontszolgálat a kataszteri személyzet csökkenését eredményezte, amely nemcsak a zárszámadási jelentésekből, de a felmérési munkálatok lassúbb előrehaladásán is jól látszik.⁴ Mindez a kataszteri és ingatlan-nyilvántartási telekkönyvek egységesítését is nehezítette, a pontos nyilvántartás hiánya pedig továbbra is erősen rontotta az ingatlanok hitelképességét. A kataszteri munkálatok és a telekkönyvek egységesítésének gyorsítására Reök Iván (Csongrád vármegye, Tápé) interpellációt nyújtott be, amelyet a képviselőház 1917. március 20-án tárgyalt.⁵ A beadvány különösen figyelemre méltó abból a szempontból, hogy kiválóan összegzi a világháború alatt zajló kataszteri felmérés problémáit. A képviselő interpellációjában három kérdést intézett Teleszky János pénzügyminiszterhez. Az első arra vonatkozott, hogy mivel az osztrák szakemberek, különösen a cs. és kir. katonai földrajzi intézet szükségesnek véli Ausztriára és Magyarországra nézve az országos kataszteri felmérési intézmény egységesítését, a miniszter vajon megvédi-e a magyarországi kataszteri felmérési intézmény önállóságát és függetlenségét a fentebbi tervekkel szemben? A másodikban a képviselő arról érdeklődött, hogy a miniszternek szándékában áll-e az országos kataszteri felmérési munkálatok törvényesítése, gyorsítása és továbbfejlesztése érdekében a szükséges törvényhozási rendelkezéseket javaslatba foglalni? Végül pedig a kataszteri és ingatlan-nyilvántartási telekkönyvek egységesítésére vonatkozó törvényjavaslatra kérdezett rá, amelyet – a munkálatok felgyorsítása érdekében – még ebben a törvényhozási ciklusban kívánatosnak tartott volna.

Az interpelláció előterjesztésében a képviselő kifejtette, hogy a vonatkozó (1875:VII., 1886:XXIX., 1889:XVIII., 1891:XVI., 1892:XXIX., 1909:V.) törvénycikk nem szabályozták az ügymenet minden részletét, így általános probléma, hogy a kataszteri munkálatokat mindig rendeletekben szabályozták, nem pedig törvényben. Úgy gondolta, ez a helyzet ahhoz vezetett, hogy az intézkedéseknek nincs akkora súlyuk, és ez bénítja a mérnökök munkáját. A meglévő rendelkezések hiányaként rótt fel, hogy nincs egyértelmű szabály arra nézve, hogy változások esetén mikor kell a kataszteri felméréseket megismételni. Reök többek között ennek a számlájára írta a lassú felmérést: „Az 1914–15. [évi] költségvetést kísérő pénzügyminiszteri jelentésben az foglaltatik, hogy Magyarország 5642 négyszögmérföldnyi területéből 4438 négyszögmérföldön, vagyis 78,7% területen vannak a kataszteri munkálatok befejezve. Tehát 66 évi munka után még hátra van 21,3%. Ez annál sajnósabb, mert a pénzügyminiszteri indokolás azt is megmondja, hogy a továbbiakra nézve a kataszteri munkálatok még lassúbb haladása várható, minthogy a kataszteri mérnöki személyzet nagy részét elfoglalja a telekkönyvi betétszerkesztés és nyilvántartás. Ez azt jelenti, hogy az ország területének 21,3%-ára nézve még most is a régi, bementásokon alapuló adóztatási viszony áll fenn, ami nem felel meg sem az állam, sem az adózók érdekeinek. Mert ha többet fizet az adózó, mint amennyit a kataszteri kulcs szerint fizetnie kellene, igazságtalanság történik vele, ha kevesebbet, az államkincstár károsul.”

Részletesen szólt a hiányos felmérés okozta mindennapi nehézségekről, így például arról, hogy az ország háború következtében elpusztított perifériáin az ellenség kiverése után a viszszafelepülő lakosság sokszor nem találta meg a parcelláit, mert mások elfoglalták azokat.

4 A felmérés előrehaladásáról bővebben I. TÖRÖK ENIKŐ: A kataszteri részletes felmérés előrehaladása Magyarországon 1856 és 1916 között. *Catastrum*, 2. (2015) 1:11–18. A háborús viszonyokat jól tükrözik az utolsóként (1914) felállított 24. trencsényi felügyelőség személyzeti viszonyai, ahol a vezetőn kívül szinte mindenki a fronton volt: REISZ T. CSABA: A kataszteri felmérés Trencsény megyében. *Catastrum*, 5. (2018) 3:49–64.

5 A cikkben szereplő képviselőkre vonatkozó adatok megtalálhatók: *Sturm-féle országgyűlési almanach 1910–1915. Rövid életrajzi adatok a főrendiház és képviselőház tagjairól*. Szerk.: VÉGVÁRY FERENC – ZIMMER FERENC. Bp., 1910. Online is elérhető a Hungaricana Közgyűjteményi Portálon.

Ezért sok szegény ember föld nélkül maradt, mert nem volt kataszteri térkép és nem voltak mérnökök, akik megfelelő adatok alapján a birtokokat pontosan, a tulajdoni viszonyoknak megfelelően feltüntették volna. A képviselő beszélt a háború következtében kialakult kataszteri munkaerőhiányról: a kataszternél 1917-ben 700 ember dolgozott, nagy részük azonban a fronton volt. A betétszerkesztés eleve lassan haladt: a Reök által ismertett adatok szerint 1886 óta a betétszerkesztés az ország területének 42,3%-án készült el, közhasználatra azonban csak mintegy 34,7%-nyi területre vonatkozóan adták át az eredményeket, tehát az ország területének valamivel több mint 65%-án továbbra is a régi, megbízhatatlan adatok érvényesek. A munkálatokat hátráltató tényezők között említette még a betétszerkesztés procedúrájának bonyolult és időigényes voltát. Javasolta a háromszögelési hivatal önállóítását, valamint hogy a kataszteri felmérési felügyelőségeknél ott, ahol betétek nyilvántartásával foglalkoznak, erre nézve külön osztályokat szervezzenek, amelyek a változásokat a helyszínen követhetik. Emellett, tekintettel a felmérések lassú haladására, valamint a kataszteri személyzet háborús lekötöttségére, elhalálozására, rokkanttá válására, kiemelten fontosnak tartotta az utánpótlás biztosítását, így kérte, hogy a pénzügyminiszter rendelkezzen egy tisztképző intézmény létesítéséről, amely a szükséges műszaki nemzedék kiképzésével foglalkozna.

Teleszky János az interpellációra válaszul elmondta, hogy semmi szükségét nem látja a magyar és az osztrák kataszteri felmérési intézmények egyesítésének, hiszen a háromszögelési hálózat megállapítására vonatkozó alappontok és magassági alappontok megállapítására vonatkozólag egységes elvi megállapodás a nevezett egységesítés nélkül is megvalósítható. A többi kérdéssel kapcsolatban elmondta, hogy szerinte is nagyon fontos a kataszteri

felmérés, különösen annak mielőbbi befejezése, és az úgynevezett mérnöki nyilvántartás bevezetését is támogatja. Ugyanakkor kijelentette, hogy véleménye szerint örülhetnek, ha a háború után az azelőtti időkben megfelelő emberi és anyagi erőforrásokkal tudják majd újraszervezni a munkát, ennél többnek jelenleg nem látja a realitását. Reök kiváltképpen az utolsó kérdésére kapott válasszal kapcsolatban fejezte ki elégedetlenségét és kijelentette: a háború utáni időkben gyorsabb és hatékonyabb munkavégzésre volna szükség, mint az azt megelőző időkben. A képviselőház többsége azonban belenyugodott a pénzügyminiszter válaszába.⁶

Noha a kataszteri személyzet létszáma elsősorban a frontszolgálat miatt csökkent le, mégis figyelemre méltó Hindy Zoltán (Eszter-

■ Teleszky János (1868–1939) politikus, pénzügyi szakember, 1912. április 22. és 1917. június 15. között pénzügyminiszter, (Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtár /= MNM TF/, 2439-1957)

6 Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. I–XLI. Bp., 1910–1918. (= KN). 723. országos ülés (1917. március 30.) KN, XXXV:407–410.

7 Ezúton is köszönjük dr. Lengyel Beatrixnak, Gaskó Juditnak és Villám Juditnak, hogy segítettek a cikkben szereplő képviselők felvételeit felkutatni a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárában és a Magyar Parlamenti Gyűjteményben.

gom) megjegyzése, amelyben arra utal, hogy az igazán ambiciózus emberek feltehetően nem a kataszteri közeget választották. Híndy a közszolgálati alkalmazottak újabb háborús segélyéről szóló törvényjavaslat tárgyalása során szolt arról, hogy ugyanolyan képzettség mellett sem mindegy, hogy valaki a [pénzügy] minisztériumhoz, a jogügyi igazgatóságához, a dohányjövődékhez, a pénzügyigazgatóságához Budapesten, a pénzügyigazgatóságához vidéken vagy a kataszterhez kerül-e, mert utóbbinál a többi intézményhez képest jóval lassúbb az előmenetel.⁸

Miközben 1914 és 1918 között a kataszteri felmérések lelassultak, a már meglévő eredményeket a háborús időszakban sokféleképpen próbálták hasznosítani. Ezt jól illusztrálja Csemez István (Győr vármegye, Tét) javaslata az 1916. szeptember 7-én a 2978/1916. ME számú rendelettel életbe léptetett gabonarekvirálási rendszer megreformálására.⁹ A képviselő úgy vélte, hogy a rendszer az alacsony fejkvóta miatt nem kellően hatékony, és célszerűbb lenne, ha a beszolgáltatandó gabonamennyiséget nem rekvirálnák, hanem holdszámra vetnék ki. A kivetéshez nem a kenyérmaggal bevetett terület nagyságát vette volna alapul, hanem az összes szántóföldet. Számításai szerint országosan 24 millió holdról volt szó, amelynek a felén (30–35% őszi, 15–20% tavaszi) gabonaféle terem, mindez pedig sokkal több gabona

beszolgáltatását tenne lehetővé. Hozzátette, hogy ez esetben azok a gazdaságok is látótérbe kerülnének, ahol a megengedettnél nagyobb arányban természetnek kapásnövényeket, illetve más, ipari vagy kereskedelmi növényt (mákot, kendert, lent), hiszen a korrekt gazdálkodás során a szántóföld fele gabonával, a másik fele pedig kapásnövényvel van vetve. Az új alapokon kidolgozandó beszolgáltatási rendszerhez szükséges adatokra nézve a kataszteri birtokíveket hívta volna segítségül. *„Ha erre az elvre áttérünk, az nem fog semmi nehézséget sem okozni, mert az egyes vármegyékre már így is kontingentálva van a beszolgáltatandó mennyiség, a vármegyék pedig kontingenseket állapítanak meg az egyes községekre. Így megvan az alap. De alapul szolgálnak a kataszteri birtokívek is, melyekben bennfoglaltatik a szántóföldek nagysága és más adatok. Hiszen minden évben be kell a gazdának vallania, hogy mennyi gabonát, mennyi kapásféléket és mennyi takarmánynövényt termel.”*¹⁰

Kataszteri tiszta jövedelem az adóreformtörvényekben

A törvénykezési illetékről szóló törvényjavaslat tárgyalási vitáján egyértelműen kiderült, az igazságosabb adórendszert kilátásba helyező reformok a földadó leszállításával keletkezett állami bevételkiesést (is) szerették volna ren-

7 749. országos ülés (1917. október 26.) KN, XXXVII:301-302. A közszolgálati alkalmazottak újabb háborús segélyére vonatkozó törvényjavaslat és indoklása megtekinthető: *Az 1910. június 25-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai*. I–LXIV. Bp., 1910–1918. (= KI) 1388., 1393. LVII:294–306., 321–330. A kataszternél való előmenetelt konkrét személyek karriertörténetén keresztül is tanulmányozhatjuk. A *Catastrum* hasábjain számos, a kataszternél (is) dolgozó szakember életrajza jelent meg, például: REISZ T. CSABA: Gánóczy Sándor (1861–1938) emlékezete. 2. (2015) 2:38–49., Uó: A felhőkergető, esőcsináló kataszteri mérnök. Vozáry Pál (1850–1918). 3. (2016) 3:17–30., SCHMIDT ANIKÓ: Egy kivételes karrier: Antalffy Andor pályafutása. 4. (2017) 3:42–52., TÖRÖK ENIKÓ: „Gömör s hazánk alvilágának” felmérője: Vass Imre mérnök. 5. (2018) 2:3–17., TÖRÖK ENIKÓ: Cseh mérnök Erdélyben: Anton Hončík. 6. (2019) 1:19–24., TÖRÖK ENIKÓ: Fülhegyi, Gyarmathi, Hadfy és Kőszeghy. Kataszteri mérnökök szabadságharcos múlttal. 7. (2020) 3:15–28., KISS MARTON: Skála Vencel (1826–1917) emlékezete. Egy „bohém” mérnök útja a földméréstől a városi polgárságig. 7. (2020) 3:29–38., REISZ T. CSABA: Török Ferenc (1845–1924) emlékezete. A felmérési ügyvitel kézikönyve. 7. (2020) 3:55–64., TÖRÖK ENIKÓ: Kataszteri mérnökök a Dörre családban. 7. (2020) 4:11–18., KISS MARTON: Csígy Lajos (1886–1930) kataszteri tisztviselő életútja. 7. (2020) 4:33–40., TÖRÖK ENIKÓ: Hátsek Ignác a kataszternél. 8. (2021) 3:3–10., TÖRÖK ENIKÓ: Homolka József. 8. (2021) 4:39–51.

8 A rendelet szerint minden törvényhatóság területén, mihelyt ott a cséplési munkákat túlnyomó részben befejezték, a törvényhatóság első tisztviselője köteles a termelőktől a búza, rozs, árpa és zab ama mennyiségeit közzéadni, amelyekre a törvényben levő rendeletek értelmében vissza nem tarthatnak. <http://www.huszadikszazad.hu/gazdasag/a-gabona-rekviralasa>

9 807. országos ülés (1918. július 10.) KN, XL:425.

10 1078. Törvényjavaslat a törvénykezési illetékről és indoklása. KI, XLII:397–463.

dezni.¹¹ Hantos Elemér előadó a törvényjavaslatot azzal indokolta, hogy bár 1912-ben a földadó összege 25,5%-ról 20%-ra csökkent, az eredeti terv csak részben valósult meg, hiszen Wekerle Sándor a földadó csökkentésével egyidejűleg a jövedelemadót is be akarta vezetni, hogy ezzel pótolják a kieső 5,5%-ot, ám ezt már nem hajtották végre. *„A Wekerle-féle adótörvényeknek, amelyek iránt különös szimpátiám nem volt éppen azért, mert kevésbé voltak szociálisak, volt egy igen jó rendelkezése, amennyiben a nagy bankokat és a nagy földbirtokot súlyosabb adó alá vonták. [...] és az ellenzék összes vezérférfiai kivétel nélkül amellett nyilatkoztak, hogy a viszonyok olyanok, a helyzet olyan, hogy a törvények életbe léptetését feltétlenül el kell halasztani. Ennek az országos mozgalomnak hatása alatt a pénzügyminiszter úr 1913. március 1-én itt a házban elfogadtatott egy javaslatot, amely szerint a törvények életbe léptetése elhalasztatik. A javaslat tárgyalása során pedig a munkapárt részéről a következő felszólalás hangzott el: (Olvassa): »Vajon meg gondolták-e a mozgalom t. vezetői« – ez alatt értette az ellenzék vezérférfiit, akik Andrássy Gyulától kezdve mind ellene nyilatkoztak az adótörvények életbeléptetésének –, »vajon meg gondolták-e a mozgalom t. vezetői, hogy ők azzal, hogy az egész adóreformot elhalasztják, a földbirtokot körülbelül 16 millió k[oroná]val terhelő adótól szabadítják meg, ami azt jelenti, hogy a földbirtok kamatterhe – mert hiszen a földbirtokra az adó mint dologi teher nehezedik – ezzel összesen 16 millióval csökken, vagyis a földbirtoknak körülbelül 400 millió koronás tőke értékű nemzeti ajándékkal kedveskednek?»* Az előadó úgy látta, hogy a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok kereseti adójáról szóló törvény elhalasztásával ugyancsak a leggazdagabbak számára született kedvező döntés, és a modernizálást szolgáló adótörvények elhalasztásával keletkezett anomáliák között kiemelte,

hogy egész Európában Magyarországon vannak a legjobban megadóztatva a takarékpénztári betétek. Érvelése meggyőzőnek bizonyult, és az általa előterjesztett törvénykezési illetékre vonatkozó javaslatot a képviselőház tárgyalásra bocsátotta (ez lett a 1914:XLIII. tc.).¹²

A hadsegélyezés céljaira a jövedelmi adónak ideiglenes és részleges életbeléptetéséről szóló törvényjavaslat tárgyalása során a minisztérium sietett leszögezni: a jövedelmi adót a földbirtokból eredő „valóságos” és nem a kataszteri jövedelem alapján kell fizetni, amennyiben az a 20 000 koronát meghaladja, ezzel mintegy kimondva a kataszteri tiszta jövedelem túlzottan alacsony, az állami adóztatás érdekeivel nem összeegyeztethető voltát.¹³ A tárgyalás során Hegedüs Loránt előadó ismertette a részleteket: *„ebbe [ti. a jövedelmi adóba] bele kell számítani a naturálgazdaságából való jövedelmét és még lakásának bérösszegét is. Tehát a törvény világos intenciója az, hogy minden foglalkozási ág egyenlő módon fizessen 20 000 koronán felüli tiszta jövedelem után adót.”*¹⁴ Polónyi Géza (Bars vármegye, Léva) a tervet aggasztónak látta, attól tartva, hogy ha a jövedelmi adót nem a kataszteri jövedelem után kell fizetni, hanem a „valós” után, csak egy lépés, hogy a földadót is ezzel a módszerrel szedjék be. *„A birtok eddig a kataszteri jövedelem után fizetett, ezentúl a jövedelmi adó nem a kataszteri jövedelem alapján, hanem tisztán a bevallás alapján, még pedig hozzászámítva a természetben felhasznált dolgokat, lakást, mindent, lesz kiszabandó. [...] ezentúl meglesz a jövedelmi adóra vonatkozó bevallások statisztikája, igaz, hogy benne van a törvényben, hogy ezt nem szabad a kereseti adónál figyelembe venni, de a statisztikában benne lesz, hogy annak a birtokosnak mi a valóságos jövedelme, és nem telik belé 2-3 esztendő, különösen háborús esztendő, hogy mindnyájan ide fogunk állani és azt fogjuk mondani, hogy a valóságos jövedelem után tes-*

11 556. országos ülés (1914. július 16.) KN, XXV:371–373. A törvény teljes szövege elolvasható itt: *Ezer év törvényei* (<https://net.jogtar.hu>)

12 A törvényjavaslattal kapcsolatban a képviselőház pénzügyi bizottsága megtekinthető: 1127. KI, XLV:386–389.

13 565. országos ülés (1914. november 30.) KN, XXVI:235–236.

14 565. országos ülés (1914. november 30.) KN, XXVI:247–248.

sék a földbirtokot is megadóztatni.”¹⁵ A javaslat, országgyűlési elfogadását követően, mint az 1914. évi XLVI. tc. szentesítettett.

A jövedelemadónak részleges életbeléptetéséről, a vagyoadóról és az 1916. évre kivetett III. osztályú kereseti adó érvényének fenntartásáról szóló három törvényjavaslatot a gyorsabb ügyintézés érdekében közösen tárgyalták. Az adóalapok meghatározásánál a javaslatok ismét nem a kataszteri tiszta jövedelemre támaszkodtak.¹⁶ A minisztériumi előterjesztésekkel szemben a kataszteri tiszta jövedelmet több képviselő is visszahozta volna számítási alapnak, hogy ezáltal a tervezett adókat is mérsékelje.

A tárgyalás bevezetőjében Hegedüs Loránt előadó hangsúlyozta, az 1891. évi porosz adóreform mintájára Magyarországon is olyan adórendszert szeretnének, amely „az egyén összes jövedelmeit összefogva, terheit levonva egy progresszív skála alapján fogja őt később a kereseti nagyobb adó megterhelni.” A jövedelemadót ezúttal kiterjesztették a 10 000 koronát meghaladó jövedelmekre is. Az átfogó adóreformmal kapcsolatban Földes Béla (Szatmár vármegye, Nagybánya) megemlítette, hogy bár a kataszteri tiszta jövedelem nem minden esetben felel meg a valóságnak, az igazságtétel rendkívül nehéz feladat. Mindazonáltal azt javasolta, hogy a mezőgazdasági birtoknál egy középérték megállapítására kellene törekedni.¹⁷

A fizetendő vagyoadó meghatározásánál aggályokat keltett a javaslatban foglalt vagyonebecslés/értékmeghatározás, amelynek sem a pontos menete, sem a jogorvoslati lehetőségei nem voltak pontosan kidolgozva a kritikusi szerint. Több képviselő is azt javasolta, hogy az átlagos forgalmi érték helyett a – jövedelmi adó esetében már megbízhatatlannak minősített – kataszteri tiszta jövedelmet vegyék alapul a becslésnél.

Springer Ferenc (Budapest) felszólalásában ismertette a Gazdaszövetség és az Országos

■ Földes Béla (1848–1945) közgazdász, statisztikus, egyetemi tanár, 1917. augusztus 18. és 1918. május 8. között átmenetgazdasági tárca nélküli miniszter (Magyar országgyűlési képviselők arcképcsarnoka 1906–1911. Bp. 1906.)

Magyar Gazdasági Egyesület (= OMGE) javaslatait, amelyek a törvényben szereplő forgalmi érték helyett a becslésnél a kataszteri jövedelem két és félszeresét vették volna alapul 5%-os kamatozás mellett (OMGE javaslata), a Gazdaszövetség pedig vidékenként az ottani átlagos béreket és ugyancsak 5%-os kamatozást ajánlotta kiindulópontnak. Bár az indítványok véleménye szerint korrigálásra szorultak, hangsúlyozta, hogy mindkét kezdeményezés dicséretes, mert „máskülönben csakugyan ki van téve az adózó közönség annak, hogy az ő vagyona nem bizottsági becslés, nem körülményes eljárás alapján fog megbecsülni, hanem azt a legkényelmesebb módot fogják választani, amely a becslésre kínálkozik, amely az illetékekről szóló törvényben bennfoglaltatik és annak alapján a nyers, illetőleg a kataszteri jövedelem

15 565. országos ülés (1914. november 30.) KN, XXVI:247–248.

16 1291. Törvényjavaslat a jövedelemadónak részleges életbeléptetéséről és indoklása. KI, LIV:110–123.

17 647. országos ülés (1916. augusztus 9.) KN, XXXI:12. 32.

tizenhatszorosa alapján, illetőleg a földbirtokra nézve megállapított kulcs alapján fog a becslés megtörténni.” A módszer megfelelő lehet a földbirtokra tekintve, de a városi vagyon meghatározásához semmiképpen: „az a különbség, amely a törvény alapján megállapítandó minimális érték, vagyis a nyersbérjövedelem tizenhatszorosa és a tényleges forgalmi érték között van, óriási nagy”, és félő, hogy a tulajdonosok vagyonát túl magasra becsülik.¹⁸

A jövedelemadó kivetése kapcsán Radvánszky Antal báró (Zólyom vármegye, Breznóbánya) jegyezte meg, hogy Magyarországon a hadi jövedelemadó kivetésénél a kereskedő- és iparososztály jövedelme magasabb összeggel vétetett fel, mint amilyen a földbirtokos osztály jövedelme volt. Az anomáliák megszüntetésére elsősorban a kataszter kiigazítását látta megoldásnak, hangsúlyozta ugyanakkor, hogy tisztában van vele, jelenleg ezt a munkát nem lehet elvégezni, hiszen nincs rá szakértett munkaerő.¹⁹ Erre némileg reflektálva Bernáth Béla (Zemplén vármegye, Mád) azt is vitatta, hogy a jelenlegi háborús helyzetben indokolt-e ezt a törvényjavaslatot tárgyalni. Ő is problémának látta, hogy a vagyonadó esetében az érték megállapításánál az átlagos forgalmi értéket veszik alapul, ami különösen a szőlők esetében teljesen kivitelezhetetlen, hiszen ott a termelékenység és bevétel kiszámíthatatlan a különböző, előre nem tervezhető természeti károk (fagy, esőzés, fertőzések) miatt. Véleménye szerint a javaslat a gazdaságok fejlesztését is bünteti: aki gépeket vásárol és befektet a földjébe, azzal magasabb vagyonadót fizettetnek, mint aki extenzív gazdálkodást folytat. Az igazságtalanságok kiküszöböléséért ő is a kataszteri tiszta jövedelmet hívta segítségül: „igen kívánatos volna, ha a borkészletek és berendezések a vagyonadónál számításba nem vétetnének. A becslés alapjául szolgálhat a kataszteri tiszta jövedelem, annnyival inkább, mert köztudomású, hogy a szőlők mindenütt a legmagasabb osztályba kerültek”.²⁰

■ Bernáth Béla (1850–1922) ügyvéd, politikus (A magyar országgyűlés képen és írásban 1892-1897. Bp., [1896])

Esterházy Mihály gróf (Pozsony vármegye, Galánta) is a kataszteri tiszta jövedelmet kívánta alapul venni a földbirtok esetében a vagyonadó meghatározásánál: „Annak idején a Köztelekben is propagálták azt az eszmét, hogy ne az ingatlanbirtokok forgalmi értéke, hanem a kataszteri hozadék két és félszerese vétessek alapul, amely 5%-kal tőkésítendő volna és ennek alapján volna kirovandó a vagyonadó. Ezt az eszmét egy kis módosítással magaménak vallom és a t. miniszter úrnak és a t. túloldalnak figyelmébe ajánlom. Magam részéről igazságos, célravezető és sok felesleges munkát, sok felesleges zaklatást megtakarító, expediensnek [= kiegészítő megoldásnak] találnám azt, ha ezen két és félszeres tiszta kataszteri hozadék 5%-os tőkésítése megengedtetnék, azonban kirívó

18 649. országos ülés (1916. augusztus 11.) KN, XXXI:115.

19 650. országos ülés (1916. augusztus 12.) KN, XXXI:152.

20 651. országos Ülés (1916. augusztus 22.) KN, XXXI:181.

diszparitás esetén legyen mód arra, hogy úgy a magánfél, mint a pénzügyi hatóság becslést, illetőleg vallomást kérhessen. [...] Én tehát ismételtén kérném a miniszter urat s az egész t. házat, a földbirtoknál a kataszteri tiszta hozadék két és félszeresét véve alapul, ennek 5%-os tőkésítését vegye a vagyoadó kivetésének alapjául, nem pedig azon becsléseket, melyek a mostani különös viszonyok között legtöbb esetben nem fedik a reális értéket. Már az a kedvezmény, hogy bizonyos levonások történhetnek a kisgazdáknál, nem áll, mert hát nagyon kedvező jelenség az, hogy a terheket ugyanakkor tekintélyes mértékben emeljük.”

Nagyatádi Szabó István (Somogy vármegye, Nagyatád) a bérleti díj alapján való ingatlan-értékbecslést tekintette a legkorrektebb módnak és – a törvényjavaslattal egyetértésben – a kataszteri tiszta jövedelem

■ Esterházy Mihály gróf (1884–1933) országgyűlési képviselő, vadász (MNM TF, 791-1933)

figyelmén kívül hagyását javasolta: „Az ingatlan becsértékére nézve az volt a javaslatunk, hogy az ingatlanbirtok becsértéke az adózás szempontjából az illető vidéken megállapítható haszonbér hozadék alapján 5%-os tőkésítés erejéig állapíttassék meg. Ezt nagyon helyesnek tartanám. A kataszteri alapra nem lehet helyelkedni, mert mindenki tudja, hogy nagyon aránytalan. A főbecslés pedig, különösen a mai időkben, oly aránytalanságokat hozhat létre, amelyek senkinek sem lehetnek céljai, a kormánynak sem. Mi már régebben követeltük, hogy az összes földadózás a bérösszeg után állapíttassék meg a most fennálló kataszteri helyett, mert abban a nézetben vagyunk, hogy a föld jövedelme az, ami bérösszeget hoz.”

Polónyi Géza pedig arról beszélt, hogy a birtokososztály már nagyon sok adót fizet: földadót, jövedelmi adót, házbéradót, miközben vannak olyan területek, amelyek adómentesek, például a be nem épített városi telkek. A vagyoadó e területeket illetően az első adó

■ Nagyatádi Szabó István (1863–1924) politikus, 1919. augusztus 15. és augusztus 27. között földművelésügyi miniszter, az első országos magyar parasztpárt alapítója (MNM TF, 872-1949)

lesz, amelyet meg kell fizetni, a többi, eddig is adózóknak viszont a sokadik.²¹

Végül a képviselők minden igyekezete ellenére a vagyonadóra vonatkozó értékbecslés a kataszteri tiszta jövedelem helyett az átlagos forgalmi értéket vette alapul (10. §.). A jövedelemadó részleges életbe léptetése az 1916:XXVI. tc.-ként, a vagyonadóra vonatkozó az 1916:XXXII. tc.-ként, az 1916. évre kivetett III. osztályú kereseti adó érvényének fenntartásáról rendelkező javaslat pedig az 1916:XXXIII. tc.-ként szentesítettet.²²

A jövedelemadóról és a vagyonadóról szóló törvények módosítása és kiegészítése, a hadi nyereségadóról szóló törvény hatályának meghosszabbítása, valamint egynémely adónem után fizetendő hadipótlékra vonatkozó törvényjavaslatban a földadó szempontjából a 18. §-a releváns, amely kimondta, hogy „a földadó [...] után 60%-os hadipótlék fizetendő”.²³ A javaslat tárgyalása során Popovics Sándor pénzügyminiszter (1918. február 11. – 1918. október 31.) elmondta, hogy a bérbeadott földbirtokok földadójára kivetett 60%-os pótdónál a különbözetet a bérlőnek kell kifizetnie, hiszen ő élvezzi a gazdálkodás hasznát. Hangsúlyozta, hogy a javaslatnak az volt az alapgondolata, hogy a háború alatt a pénz elértéktelenedett, a földbirtok viszont megőrizte az értékét, így a gazdálkodás most jövedelmezőbb, mint a háború előtt, ugyanakkor a földadó fix teher, ezért az emelését csak pótlék kivetésével lehet megoldani.²⁴

Ábrahám Dezső (Jász-Nagykun-Szolnok vármegye, Karcag) az indítvánnyal kapcsolatban elmondta, hogy az nem védi a földbirtokosokat a jogosulatlan megadóztatástól, mert „*akik bérbe adják ezen területeket, azok nem használhatják ki a háborús konjunktúrát, mert hiszen a haszonbér nem emelkedett egy krajcár-*

ral sem, legfeljebb emelkednek az adók”, ráadásul most újabb adót, az úgynevezett földadó-pótléket is ki kell fizetniük.²⁵ Bernáth Béla pedig úgy vélte: „A földadó 60%-ának pótlékolása és a vagyonadóalaphoz 20 000 koronára való leszállítása a szegényebb társadalmi rétegeket igen meg fogja terhelni. Ezt megfelelő progresszívítással és a 2 millió koronán felüli vagyonok nagyobb mérvű megterhelésével könnyen lehetne enyhíteni.”²⁶

A pótlékkal kapcsolatban a főrendiházban is volt egy kisebb felzúdulás, aminek nyomán Popovics Sándor pénzügyminiszter megnyug-

■ Popovics Sándor (1862–1935) 1918. február 11. és 1918. október 31. között pénzügyminiszter, felsőházi tag, belső titkos tanácsos, a Magyar Nemzeti Bank első elnöke (MNM TF, 6297-1957)

21 654. országos ülés (1916. augusztus 25.) KN, XXXI:375–376., 386–387., 400.

22 A törvények teljes szövege elolvasható: *Ezer év törvényei*.

23 1401. Törvényjavaslat a jövedelemadóról és a vagyonadóról szóló törvények módosításáról és kiegészítéséről, a hadi nyereségadóról szóló törvény hatályának meghosszabbításáról, valamint egynémely adónem után fizetendő hadipótlékról és indoklása. KI, LVII: 376–402.

24 783. országos ülés (1918. május 13.) KN, XXXIX:144.

25 784. országos ülés (1918. május 14.) KN, XXXIX:162.

26 786. országos ülés (1918. május 16.) KN, XXXIX:215.

■ Abrahám Dezső (1875–1973) ügyvéd, képviselő, a második szegedi ellenkormány miniszterelnöke 1919. július 12. és augusztus 12. között (MNM TF, 1853-1962)

tatta gróf Somssich Lászlót, hogy „miután a 60%-os pótlék, amelyet a földadónál behozni szándékozunk, mindenben az egyenes állami adó természetével bír, úgyhogy azok a rendelkezések, amelyek az egyenes állami adóknak a jövedelemadó alapjából való levonására vonatkoznak, természetesen a pótlékre is kiterjednek”.²⁷ A törvényjavaslat az 1918:IX. törvény-cikként szentesített.

A bélyeg- és illetékekre vonatkozó törvények és szabályok némely rendelkezésének módosításáról szóló törvényjavaslat a II. fejezetben tárgyalta az ingatlanok értékének megállapítására vonatkozó rendelkezéseket, az 1887:XLV. tc. és az 1911:X. tc. vonatkozó intézkedéseit hatályon kívül helyezve. A javaslat az illeték kiszabási alapját felemelte: a földbirtoknál a kataszteri jövedelem húszszorosára helyett annak harmincszorosában, a szőlőbirtoknál a kataszteri tiszta jövedelem ötvenkétszeresében állapították meg a törvény szerinti legkisebb értéket.²⁸

Csermák Ernő (Abauj-Torna vármegye, Szikszó) sokallta az így megállapított becsértéket, azzal érvelve, hogy nagy különbség van az egyes kataszteri tiszta jövedelmek megállapításánál. „A szőlőknél köztudomású, hogy maga a szőlő elnevezés még nem jelent szőlőt. Az a

szőlő lehet beállított szőlő, lehet félig elpusztult szőlő, lehet oly szőlő, amelynek csak a neve szőlő. A 6. §-ban akarja a t. kormány ezt némileg korrigálni, azonban itt annyira elpusztultnak kívánja azt a földet, hogy semmiféle művelésre alkalmas ne legyen. Ha kimutatom azt, hogy annak a földnek 99%-a szántó, akkor nem vehetem igénybe azt a kedvezményt, amelyet az 5. § megállapít, hogy ne az 52-es, hanem a 30-as kulcs alá essék.”

Vele összhangban Madarassy Beck Gyula báró (Bereg, Mezőkaszony) is tiltakozott a szerinte túlzó emelés ellen.²⁹ Novák János (Somogy vármegye, Csurgó) is elsősorban a szőlők becsértékére vonatkozó rendelkezést tartotta visszaélésre alkalmasnak: „Azt meg tudom érteni, hogy a szőlőknél az ötvenkétszeres összeg vétetik fel, de a 6. § azt mondja, hogy oly szőlőterületeknél, amelyek teljesen kipusztultak, ha parlagon hevernek, a 4. § alkalmazandó, de ha a szőlőterület más művelési ágra alkalmas, akkor nem esik a 4. § rendelkezései alá. Itt felvilágosítást kérek a t. pénzügyminiszter úrtól, mert attól tartok, hogy azok a közegek, akik annak idején az örökösödési eljárás során fölveszik majd ezt a szőlőbirtokot, bár maga a szántóföld nem szőlő, az ötvenkétszerest fogják alkalmazni, mert ez a kincstár részére sokkal többet hoz, mint a szántóföld. Ha a t. pénzügyminiszter úr megnyugtat, hogy ez a szakasz akként fog módosíthatni, hogy azt a szőlőterületet majd azon a címen veszik fel, amilyen művelési ág alatt áll, ebbe belenyugszom, ha azonban nem nyugtat meg, oly módosítást óhajtanék benyújtani, hogy teljesen kipusztult szőlőterületeknél a művelési ág az irányadó, amennyiben pedig parlagon hever, akkor nem az 5., hanem a 4. § alkalmazandó.” Teleszky János pénzügyminiszter biztosította a képviselőt, hogy a szőlőterületet azon a címen veszik majd fel, amilyen művelési ág alatt aktuálisan van, hiszen az új földadótörvény értelmében az eddigi rendszertől

27 Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés nyomtatványai. Főrendiház – napló. I–V. Bp., 1912–1919. (= FN) A főrendiház CXII. ülése. (1918. június 3.) FN, V:170.

28 1296. Törvényjavaslat a bélyeg- és illetékekre vonatkozó törvények és szabályok némely rendelkezésének módosításáról és indoklása. KI, LIV:164–181.

29 644. országos ülés (1916. július 13.) KN, XXX:424–429.

eltérőleg a művelésiág-változásokat be kell jelenteni, és eszerint a kataszteri nyilvántartásokba bevezetni.

A megnyugtató nem sikerült teljes mértékben, Platthy György (Dunavecse) Novák Jánossal értett egyet: „*De köztudomású dolog az, hogy a kataszteri átvezetés évekig elhúzódik, hogy sok helyen vannak a kataszterben oly szőlők, amelyek már tíz év óta nem szőlők, hanem parlagon heverő földek. A közigazgatási hatóság, illetőleg a község ugyanakkor, amikor az egyes ingatlanokról az értékbizonyítványokat kiállítja a miniszteri végrehajtó utasítás*

értelmében, elmondhatná azt is, hogy vajon a művelés alatt álló szőlő ma is szőlő, avagy már parlagon heverő terület-e, ha pedig már nem szőlő, mily művelési ág alá tartozik.”

Radvánszky Antal pedig hangsúlyozta: helyesli, hogy a becsértékek megállapításánál a kataszteri alapokon marad a javaslat, mert „*bármily kifogásolható is a kataszteri alap aránytalanság tekintetében, mint segédszám minden oldalon igénybe vehető, mint korrektívum, mint kiegészítő eszköz [...]. Itt azonban egyenesen nem áll más rendelkezésre az illető közegek kezében, mint a kataszteri arányszámnak sokszorosítása. E tekintetben teljesen egyetértek a javaslattal és azt örömmel üdvözlöm.*”³⁰ A javaslat nyomán született az 1916. évi XXVII. törvénycikk.

Az időszak mérlege

Az első világháború idején tehát emberi erőforrás hiányában a kataszteri felmérési munkálatok, velük pedig a kataszteri és ingatlan-nyilvántartási telekkönyvek pontos és egymással összhangban történő vezetése iránti törekvések is a háttérbe szorultak. A földadó leszállításával a háborús években a befizetendő földadó összege is csökkent, nem csupán az adókulcs leszállítása miatt, hanem a hadikárok beszámítása okán is, amelyeket az elemi csapásokkal azonos mértékben vettek figyelembe.³¹ Mindez jelentős bevételkiesést eredményezett az államháztartásban. A kieső jövedelem pótlására, valamint a háború miatt megnövekedett kiadások fedezésére számos adótörvényt vezettek be, amelyekkel a törvényhozók egyúttal biztosítani igyekeztek a közterhek igazságosabb elosztását is.

A korábban gyakran emlegetett nagybirtok és kisbirtok közötti ellentét most csak egy felszólalásban jelentkezett, 1918. február 20-án Juhász-Nagy Sándor (Hajdúszoboszló) java-

■ Platthy György (1864–1933) ügyvéd, politikus (MNM TF, 2895-1957)

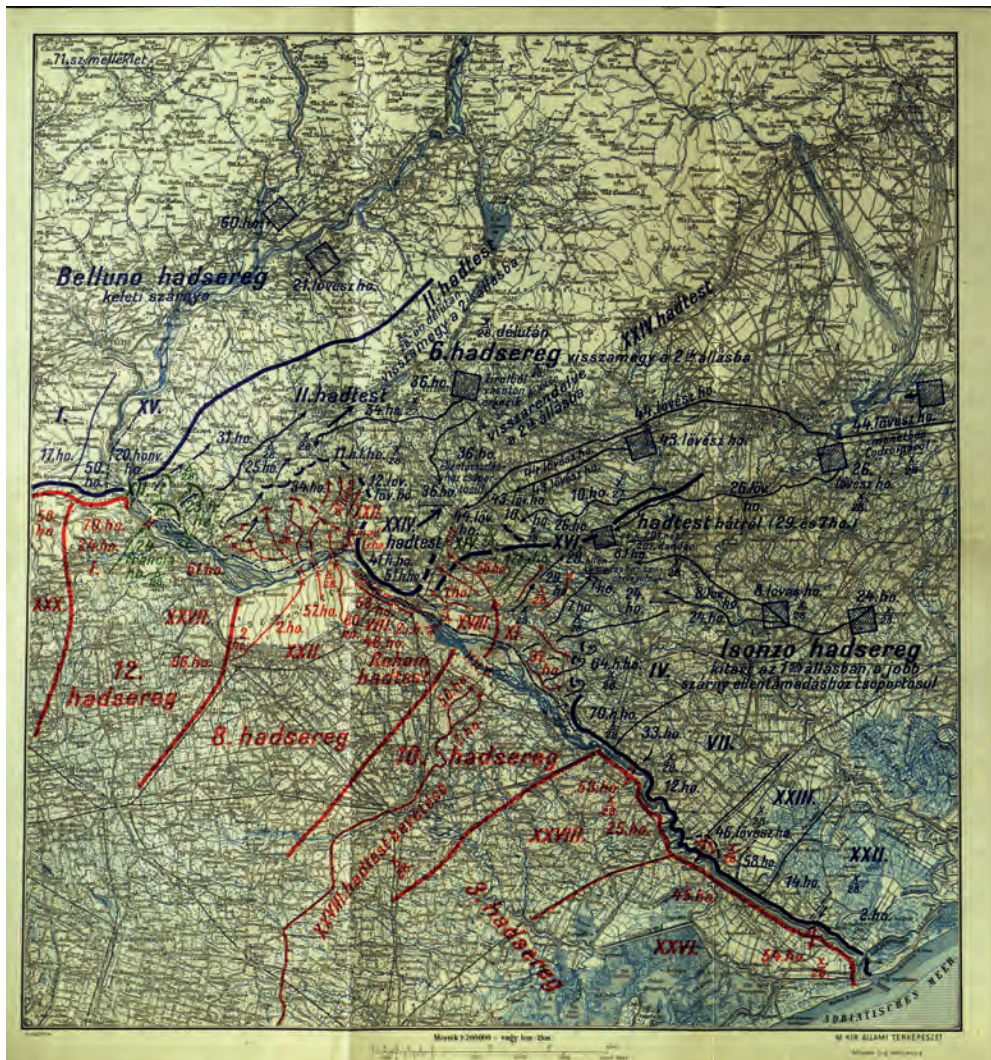
30 645. országos ülés (1916. július 14.) KN, XXX:437–438. 446. 451.

31 1915:XIV. törvényjavaslat. Bevezetésével kapcsolatban I.: 1142. Törvényjavaslat a közadókat érintő egynemely kérdésnek a hadi állapot folytán szükségessé vált kivételes szabályozása tárgyában. KI, XLVI:28–30., 1183. A képviselőház pénzügyi bizottságának jelentése a közadókat érintő egynemely kérdésnek a hadiállapot folytán szükségessé vált kivételes szabályozásának tárgyában beadott 1142. számú törvényjavaslatról. KI, XLVII:308–309. A törvényjavaslat teljes szövege elolvasható itt: *Ezer év törvényei*.

solt földosztást. Érvei között szerepelt a földbirtokok aránytalan elosztása: a birtokok 99%-át a törpe és kisbirtokosok teszik ki, ám az ország területének csak alig több mint a felét adják, miközben a nagybirtokok mintegy harmadrészét. Polónyi Gézával összhangban ő is 50 ezer korona kataszteri jövedelemnek megfelelő birtokmaximumot javasolt, és az ezen felüli területeket szétosztotta volna a földnélküli emberek között. A javaslatot természetesen nem fogadták el, az első földosztásra egy évvel később, 1919. február 23-án került sor Károlyi Mihály kápolnai birtokán.³²

Az adóreformtörvényeknél (hadisegélyezés céljaira részlegesen bevezetett jövedelemadó,

vagyonadó) több javaslatban is megfigyelhetjük, hogy a kataszteri tiszta jövedelmet annak túlzottan alacsony volta miatt a törvényhozók már nem tekintették alkalmas adóalapnak, miközben ugyanezen okból a képviselők egy része örömmel beemelte volna azt a törvényjavaslatok szövegébe. Miközben az adóreformtörvényekben a kataszteri tiszta jövedelem háttérbe szorult, a módosított bélyeg- és illetéktörvényben továbbra is ezt használták adóalapként. Miután az állam a földadó utáni bevételeket is alacsonynak találta, ugyanakkor ezt az adónemet annak idején egy fix összegben állapította meg, emelését a 60%-os pótlék bevezetésével oldotta meg.

■ József főherceg: A világháború, amilyenek én láttam. Térképmelléklet, 1926. (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, MNL OL, P 416. 59-24.)

32 A felszólalást l.: 772. országos ülés (1918. február 20.) KN, XXXVIII:317–318.

KISS MÁRTON

Komlói István életútja a katasztertől a pécsi földmérő irodáig (1868–1944)

Családi háttér

Kurecska István 1868. augusztus 3-án született Borosjenőn (ma Ineu, Románia) római katolikus családban. Az aradi Királyi Főgimnáziumban végezte reáliskolai tanulmányait 1880 és 1888 között, ahol érettségét tett.¹ Részt vett az iskola társasági életében, így például a „Petőfi Önképző” Körben is.²

1893-ban jegyezte el Pázsitzki István nyugalmazott adófelügyelő lányát, Ellát.³ Ugyanabban az évben november 20-án kötöttek házasságot a Bihar megyei Bodonoson (ma Budoi, Románia). Házasságukból hat gyermek született, az egyetlen fiú, Endre István még csecsemőkorában meghalt.⁴ 1902-ben kezdeményezte nevének magyarosítását. A *Magyar-ság* közlése szerint Kurecska István temesvári lakos és kiskorú gyermekei (Mária Erzsébet Ibolyka, Margit Mária Jozefina, Mária Magdolna, Mária Laura Eleonora) a belügyminiszter 39.202. számú rendelete alapján felvehették a Komlói nevet.⁵

A kataszteri felmérés szervezetében

Kurecska 1890-ben került ideiglenes felmérési díjnokként a 8. számú – Nagyvárad székhelyű – felmérési felügyelőséghez. Első hivatalos esküjét 1891. április 19-én tette le, amikor felmérési nő-

■ Komlói István minősítési lapja (MNL OL, S 92. No. 25/4. 564.)

* A tanulmányhoz szükséges kutatás a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával az NKFI Alapból (K 132723) valósult meg. Ezúton szeretném megköszönni Bósz Attila, Gáspár Attila és Nagy Imre Gábor (MNL BaML) kollégáim segítségét, amellyel hozzájárultak tanulmányom megírásához.

1 Magyar Nemzeti Levéltár (= MNL) Országos Levéltára (= OL), S 92 Az Országos Földméréstani Intézet vegyes iratai (= S 92). No. 25/4. Országos kataszteri felmérés – alkalmazottak (Régi szolgálati és minősítési táblázatok, I, J, K nevéük) (= No. 25/4.), 564.

2 KUNCZ ELEK: *Az aradi Királyi Főgymnasiumnak és az evvel összekapcsolt Állami Főreáliskolának értesítője*, 1886. 55., Uo. 1887. 51.

3 Kézfogyó. *Kataszteri Közlöny* (= KK), 2. (1893) 1:9. (jan. 16.).

4 MNL OL, S 92. No. 25/4. 564.

5 Hivatalos rész. *Budapesti Közlöny*, 36. (1902) 94:1. (ápr. 24.), Névváltoztatás. *Magyar-ság*, 9. (1902) 99:18. (ápr. 25.). A tanulmányban a névváltoztatás előtti időszak eseményeinél az eredeti családnevet használom.

vendéknek nevezték ki. Két évvel később (1893) mérnökségé,⁶ 1898-ban előléptették mérnök-ké.⁷ 1901-ben helyezték át a 4. számú felmérési felügyelőséghez (Arad), végül 1904-ben került a 10. felmérési felügyelőséghez (Szeged).⁸ A részletes felmérésnél végzett munkája (1899–1905) során a minősítése közepesnek volt mondható, vagyis egy átlagos tisztviselő volt.⁹

Komlói a magyar nyelv mellett francia, német és román nyelven is tudott.¹⁰ Egyéves önkéntes katonai szolgálatát a császári és királyi 32. gyalogezredben töltötte 1901–1902 között, ahonnan a szolgálati és védkötelezettség teljesítése után, rendfokozat megtartása nélkül bocsátották el.¹¹

■ Komlói – akkor még Kurecska – István aláírása (MNL OL, S 92. No. 25/4. 565.)

A mérnököt 1905-ben helyezték át a 10. szegedi felmérési felügyelőségről a 2. – Szatmárnémeti székhelyű – felmérési felügyelőséghez.¹² Nyugdíjazását az 1906. évi zárszámadás jelzi. Eszerint Komlói 14 év 9 hónap és 2 nap után hagyta ott a kataszteri mérnökségét, és évi 2200 koronás nyugdíjat élvezhetett.¹³

Írói tevékenysége a kataszteri időszak alatt

A 8. (nagyváradi) felmérési felügyelőség 1895-ben egy memorandumot adott be a tisztviselő

lők helyzetének javítására érdekében. A szerzők között bizottsági tagként megtalálhatjuk Kurecska Istvánt. A felmérés bizottsága az állami tisztviselők bérezésére vonatkozó 1893. évi IV. törvény ellen kívánt felszólalni, mivel az véleménye szerint hátrányosan érintette a kataszteri szervezetben dolgozókat.¹⁴ Az első problémát az előmeneteli rendszer és a szintek közötti bérkülönbségek jelentették. A memorandum készítői úgy vélekedtek, hogy még az osztrák rendszerrel is nehezebb az előrejutás a magyar szisztémában. A magyar szervezetenél 45 év kellett ahhoz, hogy valaki a főmérnöki fizetés legmagasabb fokát érje el, ami szinte lehetetlen volt akkoriban. Kritikával jegyezték meg a szerkesztők, hogy több korábbi állást nem töltöttek be, máskor pedig a már régóta szolgáló személyeket is a rendszerben tartották, ezzel is akadályozva a többiek előrejutását. A bérkérdéshez tartozott még a különböző juttatások eltörlése (például a költözéskor érvényes bútorkárpótlás) vagy a műszerek beszerzésének kérdése, mivel egyedül a kataszteri mérnököktől követelték meg a saját eszközök használatát. A részletes jelentés célja a felmérési felügyelőségek helyzetének javítása, valamint az előmeneteli rendszer és a bérezés fejlesztése volt.¹⁵

Kurecska 1900-ban egy rövid cikket írt a dűlőjegyzékek neveinek kérdéséről.¹⁶ Az írás egyaránt mondható szakmai beszámolóknak, politikai programnak és egyéni történetnek. Komlói véleménye szerint helyes lenne követni a Pénzügyminisztérium által évenként kiadott és megerősített rendeleteket, amelyek-

6 Személyi hírek. Kinevezések. *Pénzügyi Közlöny*, 20. (1893) 24:658. (szept. 29.).

7 Kinevezések. *KK*, 7. (1898) 7:167., MNL OL, S 92. No. 25/4. 565.

8 MNL OL, S 92. No. 25/4. 565.

9 MNL OL, S 92. No. 25/4. 566.

10 MNL OL, S 92. No. 25/4. 564.

11 MNL OL, S 92. No. 25/4. 546, *Honvédségi Közlöny*, 29. (1900) 2:7. (jan. 18.).

12 Áthelyezett mérnök. *Szatmár és Vidéke*, 22. (1905), 39:2.; *KK*, 14. (1905), 9:221.

13 A M. Kir. Állami Számvevőszék jelentése az 1906. évi zárszámadásról, valamint az államháztartás, államvagyon, és állami adósságok kezelése körül az 1906. évben szerzett tapasztalatiról. Bp., 1906. 52.

14 A törvényjavaslatról, valamint a korszakban készült fizetéssel kapcsolatos beadványokról I.: REISZ T. CSABA: A felmérési tisztviselők kérelme magasabb rangosztályba sorolásukról (1892). *Catastrum*, 3. (2016) 2:35–46., A kataszteri munkálatokról szóló országgyűlési ügyekhez I.: SCHMIDT ANIKÓ: Eredmények és elmaradások. A kataszteri munkálatok ügye az 1892–1897. évi országgyűlésen. *Catastrum*, 5. (2018) 4:44–54.

15 A 8-ik felügyelőség által szerkesztett s az országos bizottsághoz beterjesztett memorandum szövege. *KK*, 4. (1895) 3:12–15.

16 KURECSKA ISTVÁN: Dűlőjegyzék. *KK*, 9. (1900) 7:132–136.

– 132 –

Dűlőjegyzék.– Irta: *Kureczka István.* –

A nagyméltóságú m. kir. Pénzügyminiszterium 1899. évi 17506. sz. alatt kiadott körrendeletének a dűlőjegyzékre vonatkozó része a következőleg intézkedik: „Meghagyom az összes felmérési tisztviselőknek, ideértve a háromszögelőket és határleírókat, hogy a dűlő és egyéb elnevezések szabatos és egyöntetű bevezetésére kellő gondot fordítsanak, továbbá, hogy az idegen és nem magyar eredetű neveket kiejtésük szerint, illetve hangzásuk szerint „magyarosan” írják; illetve, a midőn a lefordítás lehetséges és a fordítás által a dűlő vagy hely felismerése veszélyeztetve nincs, az illető idegen elnevezések a községi elöljáróság által kiállított kimutatás alapján *magyarra fordítva* vezetendő a munkálatokba”.

Ugyanazt tartalmazza az 1895. évi 14851. sz. rendelet 14-ik pontja, valamint az évenként szokásos rendeletek mindenike szó szerint vagy legalább utalva az előbbiekre, következetesen elrendeli a dűlő és egyéb elnevezések mikénti iktatását és mégis találunk az 1894. év óta felmért községek közt akárhányat, hol a fenti rendelkezés egész figyelmen kívül hagyafott, még többet, hol kissé tulhajtva és talán a legtöbbit, melyben csupán az első része, t. i. a magyaros kiírás lett foganatosítva. Míg ez utóbbi eljárás nem kielégítő, eddig az első kettő nagyon is helytelen és mint ilyen mellőzendő.

Hibát követünk el, mint hivatainokok, ha e rendelkezésnek eleget nem teszünk, de talán még nagyobb hibát követünk, mint hazafiak, ha nem ragadjuk meg az alkalmat, midőn e rendelkezésnek teljes lélekkel eleget téve — szolgálatot — és hitem szerint nem csekély szolgálatot tehetünk a magyarosodásnak.

Nagyon lényegesnek tartom, hogy hogyan és minő elnevezéseket vezetünk munkálatainkba, mert e munkálatok alapját képezik és fogják képezni a messze jövőben is igen sok műnek, hogy többet ne említsek, a hitelleltekönyvnek, adónak, adás-vevési szerződésnek, építendő vasutaknak, vizszabályozásnak és az iskolában használandó térképek és földrajznak stb. és ezek mind olyan helyek, hol a hivatalok, hol a kaputos ember a néppel érintkeznek, tehát nem lényegtelen, hogy az a nép mint hallja nevezni őt magát és birtokát.

Mi készíjtük hazánk arcképét, rajtunk áll, hogy abból a világból Magyarországra ismerjen. Ne készítsük azt olyannak, hogy

■ *Komlói István cikke a Kataszteri Közlönyben*

ben kötelezik a mérnököket a magyar nevek alkalmazására. E szabályozást kihasználva – de a mértékletesség határain belül mozogva – úgy vélekedett, hogy ez lehetőséget teremthet az ország (és lakosainak) békés magyarosítására. A telekkönyvek mellé készíjtendő dűlőjegyzékek magyar elnevezéseinek hatása ugyanis nem a jelenben, hanem 20-30 év múlva jelentkezhet. „*Mi készíjtjük hazánk arcképét, rajtunk áll, hogy abból a világból Magyarországra ismerjen.*” Ennek illusztrálására egy saját működéséből vett példát említ, amikor is 1898-ban Cséklye (ma Cetea, Románia) Bihar megyei, tisztán oláh anyanyelvű községben végzett felmérési munkálatokat. Az itt töltött hat hónap alatt a telekkönyvbe való, magyarosnak tekinthető

bejegyzések után a helyi lakosság fokozatosan az „új” nevet kezdte el használni, így békésen folyt le a magyarosítás. Komlói kitért arra is, hogy ezt nem szabad önhatalmúlag elvégezni, hanem egyedül a községi elöljárókkal való tárgyalás útján szabad csak dolgozni, és ha kell, magyarul vezetni a jegyzőkönyveket, és úgy juttassák el a hivatalhoz. Így mindenki védve lesz attól, hogy öncélú akciónak tekintse a magyar nyelvű feljegyzéseket – ez az okfejtés érdekes adalék lehet később tetteinek értelmezéséhez.

Komlói 1918-ban egy hosszabb értekezést tett közzé a kataszteri felmérés általános állapotáról és a megnövekvő feladatokról. A háború előrehaladtával és a feladatok nagymértékű megszaporodásával a kataszteri szervezetbe vetett bizalom megrendült. Az elkészült munkák ugyanis szinte azonnal elavultnak számítottak, mivel a szakértelemmel rendelkező embereknek gyorsan kellett dolgozniuk, ami a munka rovására ment. A mérnököket ugyanis nem nagyon segítették a helyi emberek, inkább tőlük várták a megoldást a vitás birtokügyekben. Úgy vélekedett, hogy a megnövekedett feladatokat az országos kataszteri felmérés hivatalának ki kellene osztania magánmérnökök és „vállalkozók” között, valamint bevonhatnák ide a különböző technikumokban végzett diákokat is. Ezzel a kataszteri szervezet is újabb embereket nyerhetne, illetve csökkenne a hivatalra nehezedő nyomás is.¹⁷

A nyugdíj után – út a pécsi földmérőségig

Nyugdíjazása után Komlói egy ideig eltűnt a kataszteri munkálatokból, ugyanakkor 1911-ben ismét megtalálhatjuk nevét a földmérés körül. 1911-ben Komlói István nyugalmazott kataszteri mérnök bajai lakost földmérősegédnek nevezték ki.¹⁸ Ennek alapját az 1908. évi XXXIX. törvénycikk 4. paragrafusa adta, amelyben az igazságügyminiszter kapott lehetőséget arra, hogy rendeletileg intézze a földméréshez kapcsolódó különböző ügyeket. Az 1909-ben kiadott 40. I. M. szá-

17 KOMLÓSI ISTVÁN: A „Telekkönyv” és az „Országos kataszteri felmérés”. *KK*, 27. (1918) 7–8:103–108. (júl.).

18 Földmérősegédnek bejelentése. *Igazságügyi Közlöny*, 20. (1911) 1:38. (jan. 28.).

mú rendelete szerint földmérői jogosítványt annak lehet adni, aki okleveles mérnök (vagy annak megfelelő követelményekkel rendelkezik), továbbá azoknak, akiknek 1880-ig bezárólag földmérői oklevelük van, vagy azoknak, akik az országos kataszteri felmérésnél szolgáltak és mint „kataszteri mérnökök” vagy magasabb fizetési osztályba tartozók váltak meg állásuktól (nem fegyelemi indokokból).¹⁹ Komlói ezek alapján az utolsó kategóriába esett, és mint az országos felmérésnél dolgozó kataszteri mérnök kaphatta meg a földmérői státuszt később.

A városi iratok szerint Komlói Istvánt 1915 áprilisában nevezték ki Pécs városi földmérőnek, a polgármester ajánlásával és támogatásával.²⁰ Komlói Rössler Pál nyugalmazott háromszögelési mérnök helyét kapta meg. Utóbbi még 1912 óta töltötte be a városi földmérő pozícióját, azonban a polgármesteri leiratból kiderül, hogy három év alatt (1915 áprilisáig) nem látta el megfelelően a feladatát, ezért néztek új személy után és találták meg Komlósit mint alkalmas jelöltet.²¹

Komlói ezután nagy kedvvel állt neki a városi mérnöki munkálatoknak. Számos birtokügyben, valamint építkezési ügy iratanyagánál megtalálhatjuk nevét a városi iratokban. A növekvő feladatok miatt Komlói igyekezett másokat is bevonni a teendőikbe, ezért egy hirdetést adott fel nyugdíjas mérnökök számára, hogy vegyenek részt a városi munkálatokban. Ugyanakkor áruba bocsátott több felvételi műszert és földméréshez szükséges kapcsolódó eszközt, amelyek saját vagy városi tulajdonban is lehettek.²²

Pécs város földmérője

A város alkalmazottjaként feladatának érezte, hogy felszólaljon a Pécs városát akkoriban érintő kataszteri kérdésekben. 1916-ban került sor Pécs városának újabb kataszteri felmérésére: 1865-ben volt az első, 1882–1885 között mérnöki helyszínelés zajlott a területen, így ideje volt az új felmérésnek. 1916-ban a város külterületeit kívánták felmérni, vagyis a város határaival kívánták foglalkozni. Komlói szerint a késedelemnek több oka is van: egyrészt az ország területén még nem ért végig a kataszteri szervezet (így az országos felmérés is hiányos volt, különösen Erdélyben), valamint a háború miatti szakemberhiány is nehezítette a dolgokat. Kifejtette, hogy örülni kell a kínálkozó lehetőségnek, mivel „*a háború okozta pusztítások (és remélhetőleg a megszállandó területek felmérése), mily nagymérvű, sürgős munkát fog adni a kataszternek*”. 1918 valóban átgondolásra készítette a kataszteri szervezetet – de nem a Komlói által tervezett módon.²³

1926 elején került sor a pécsi házhelyek kisorsolására, amely során a város három részén (Sátortábor, Gyárvaros, szigeti külvárosi gyakorlótér) lehetett házhelyet nyerni. Ezt követte a közalkalmazottak házvásárlási akciója, amelyet szintén Komlói végzett.²⁴ Pár héttel később közölt is egy írást a hadi árvák, özvegyek és a háborúban megsebesültek (rokkantak) helyzetéről. Utalt az 1916. évi cikkére, amelyben már foglalkozott röviden a háború utáni helyzettel. Úgy látta, hogy a jelenlegi szabályzás jó irányba indult el azzal, hogy a háborúban veszteséget elszenvedők számára házhelyet kívánnak biztosítani, ugyanakkor ez számos kérdést vet fel. Ha

19 A m. kir. igazságügyminiszter 1909. évi 40. I. M. számú rendelete, az 1908: XXXIX. t.-cikk hatályosságának területén a birtokrendezési, különösen az úrbéri elkülönítési, arányosítási és tagosítási ügyekben alkalmazandó földmérőkről. *Magyarországi Rendeletek Tára*. Bp., 1909. 601–614.

20 MNL Baranya Megyei Levéltára (= BaML) IV. 1407. Pécs város polgármesterének iratai (= IV. 1407) I. Polgármesteri jelentések. 277/1915. (jún. 25.).

21 MNL BaML IV. 1407. e. C” (1946-tól III.), Gazdasági és Építési, 1926-tól Gazdasági, 1947-től Népjóléti és Kulturális ügyosztály iratai, Városi földmérők iratai. 1929/1990. Rössler Pál életének alakulásához I.: REISZ T. CSABA: Gánóczy Sándor (1861–1938) emlékezete. *Catastrum*, 2. (2015) 2:38–49., REISZ T. CSABA: Emlékezés Gánóczy Sándor kataszteri főmérnökre halálának 80. évfordulója alkalmából. *Catastrum*, 5. (2018) 4:5–7.

22 Kis hirdetés. *KK*, 27. (1918) 5–6:94. (máj.).

23 KOMLÓSI ISTVÁN: Pécs szab. kir. város kataszteri felmérése. *Pécsi Napló* (= PN) 25. (1916) 206:2–3. (szept. 17.).

24 Vasárnap osztják ki a pécsi házhelyeket. *Dunántúl*, 16. (1926) 23:5. (jan. 29.), A pécsi házhelyek kiosztása a közalkalmazottaknak. *Dunántúl*, 16. (1926) 24:5. (jan. 30.).

valaki öt éven belül nem épít a megadott telekre, akkor azt elvehetik a tulajdonostól – ami könnyen előfordulhat egy olyan család esetében, amelyben éppenséggel az addigi kenyérkereső szenvedett károsodást. Komlói úgy vélte, hogy a helyzetet csak közös fellépéssel lehet megoldani, ahol szegények és gazdagok (vagyis azok, akik vagyonukat bővíteni tudták a háború alatt) együtt munkálkodnak azon, hogy házak jöheszenek létre. Az alapanyagokkal nem lenne gond, hiszen a város és környéke bővelkedik nyersanyagban – különösen akkor, ha egy kőalpra helyezett favázás házra gondolunk.²⁵

Ekkoriban Komlói az Országos Földbirtokrendező Bíróság (OFB) végrehajtójaként, valamint a Földhitel Intézetek Országos Szövetségének megbízottjaként tevékenykedett.²⁶ Két évvel később mint eljáró mérnök ő foglalkozott az OFB által kiadott konyhakertek kiosztásával.²⁷ 1928-ban a Színház tér 3. alatt található meg Komlói István földmérői magánmérnöki – később pedig ingatlanforgalmi feladatokkal kiegészült – irodáját.²⁸ Itt eladó-kiadó ingatlanok felől érdeklődhettek, valamint teljes körű földmérési szolgáltatást is kaphattak a betérők (felár megfizetése nélkül). Több hasonló hirdetéssel találkozhatunk a helyi lapokban, amely ismertté tette Komlósit.²⁹ Az újonnan létrejövő Megyeri Kertvárosba keresett vevőket, máskor nyaralótelepek létesítéséhez ajánlotta fel szolgálatait.³⁰ 1930-ban az irodája még mindig a Színház tér 3. szám alatt állt (ny. kataszteri mérnök, földmérő iroda).³¹

Térképszerkesztői munkássága

Komlói a háború alatt számos munkával keverte meg a pécsi felmérési felügyelőséget. A

■ Pécs szabad királyi város átnézeti vázlatja (MNL BaML IV. 1406. e.1088/1916.)

szervezet iktatókönyvében több bejegyzést is találhatunk Komlósitól érkező iratokról, így például Málom község előzetes birtokmegosztásáról és Hidor előzetes térképéről.³² 1918 nyarán pedig több esetben kérte ki Pécs előnézeti térképét (április 25., június 5.), míg június 13-án ő maga küldött el egy vázrajzot előzetes értékelés céljából.³³ Augusztusban egy bejegy-

25 Hadi árvák, özvegyek és rokkantak sorsa Pécs városában. *Dunántúl*, 16. (1926) 37:5. (febr. 16.).

26 Hirdetés. *Dunántúl*, 16. (1926) 208:7. (szept. 15.).

27 Konyhakertek helyszíni átadása. *PN*, 37. (1928) 36:5. (febr. 14.).

28 *Pécs–Baranyai Címtár*. Szerk.: KALOTAI LÁSZLÓ. Pécs, 1930. 251. (=KALOTAI, 1930).

29 Házhelyek, gyönyörű fekvésű villa telkek. *PN*, 18. (1928) 222:16. (szept. 30.), Zsákba macskát. *Dunántúl*, 18. (1928) 285:11. (dec. 16.).

30 Kertváros, nyaralótelep és kisgazdasági telepek. *PN*, 18. (1928) 138:5. (jún. 20.).

31 KALOTAI, 1930 216.

32 MNL BaML, VI. 181. Pécsi Állami Földmérési Felügyelőség (1851–1867: Pécsi Felmérési Felügyelőség, 1945-től: Állami Földmérés 11. számú Felügyelősége) iratai (= VI. 181), b. Szervezeti iratok (= b), 1. Iktatókönyv, 1918.

33 MNL BaML, VI. 181. b., 1. 1918.

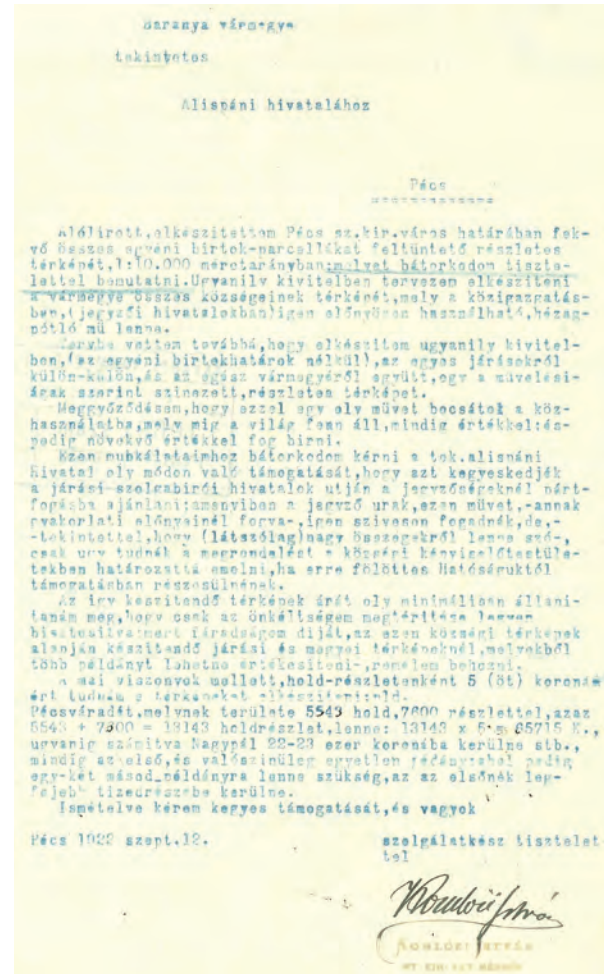
zés szól arról, hogy kikézbésítették számára Pécs külterületének birtokvázlatait, amelyeket felhasznált későbbi térképéhez.³⁴

A *Dunántúl* már 1919 augusztusában jelezte, hogy egy „hangyaszorgalmú mérnök” kívánja elkészíteni Pécs városának legújabb térképét. A felhívást egy hónappal később is megismételték, hogy további megrendelőket szerezzenek a 40 ezer koronás nyomdaköltség biztosítására.³⁵

A háború lezárulta, de még Pécs felszabadulása előtt jelent meg Komlói térképe a város belterületéről *Pécs törvényhatósági joggal felruházott város részletes térképe* címmel a Magyar Királyi Állami Térképészeti Intézet kiadásában. Ezt a már említett 1916–1917. évi kataszteri felmérés alapján készítette, rajta megtalálhatóak a helyrajzi számok is.³⁶

Ezen a munkán fellelkesülve Komlói levelet intézett Baranya vármegye alispánjához 1922 szeptemberében, hogy támogatást kérjen a megye összes községének feltérképezéséhez. A magas költségeket elkerülendő, Komlói igyekezett egy viszonylag „baráti” árat megajánlani, holdrésztelenként öt koronát kérve a térképekért.³⁷ A hivatal elfogadta a beadványt, és a térképpel kapcsolatban közzé is tettek egy körrendeletet a járási főszolgabírók, községi és körjegyzők számára. A térképek méretaránya 1:10 000 lett volna, azonban végül nem készültek el.³⁸

1926-ban Komlói István ny. kataszteri mérnök és városi földmérő elkészítette Pécs belsőségeinek térképét. Az új felmérések alapján készített munka 1:5000 méretarányban mutatta az eredményeket. A térképen külön számok jeleztek az állami, megyei, városi és egyéb intézmények épületeit. Nyomatását a Magyar Föld-

■ Komlói István kérvénye (MNL BaML, IV. 410. b. 10692/1922.)

rajzi Intézet vállalta magára, több színben.³⁹ A térképen szereplő nevekkel kapcsolatban azonban kérdések merültek fel, mert Komlói az erre választott bizottság véleményével szemben és önmaga adott neveket egyes utcáknak. Az ügynek komoly visszhangja lett, mivel a bizottság által meghatározott neveket Komlói egyszerűen figyelmen kívül hagyta, ezzel viszont a bizottság elégedetlen volt. Ezért

34 MNL BaML, VI. 181. b., 1. 1919–1921.

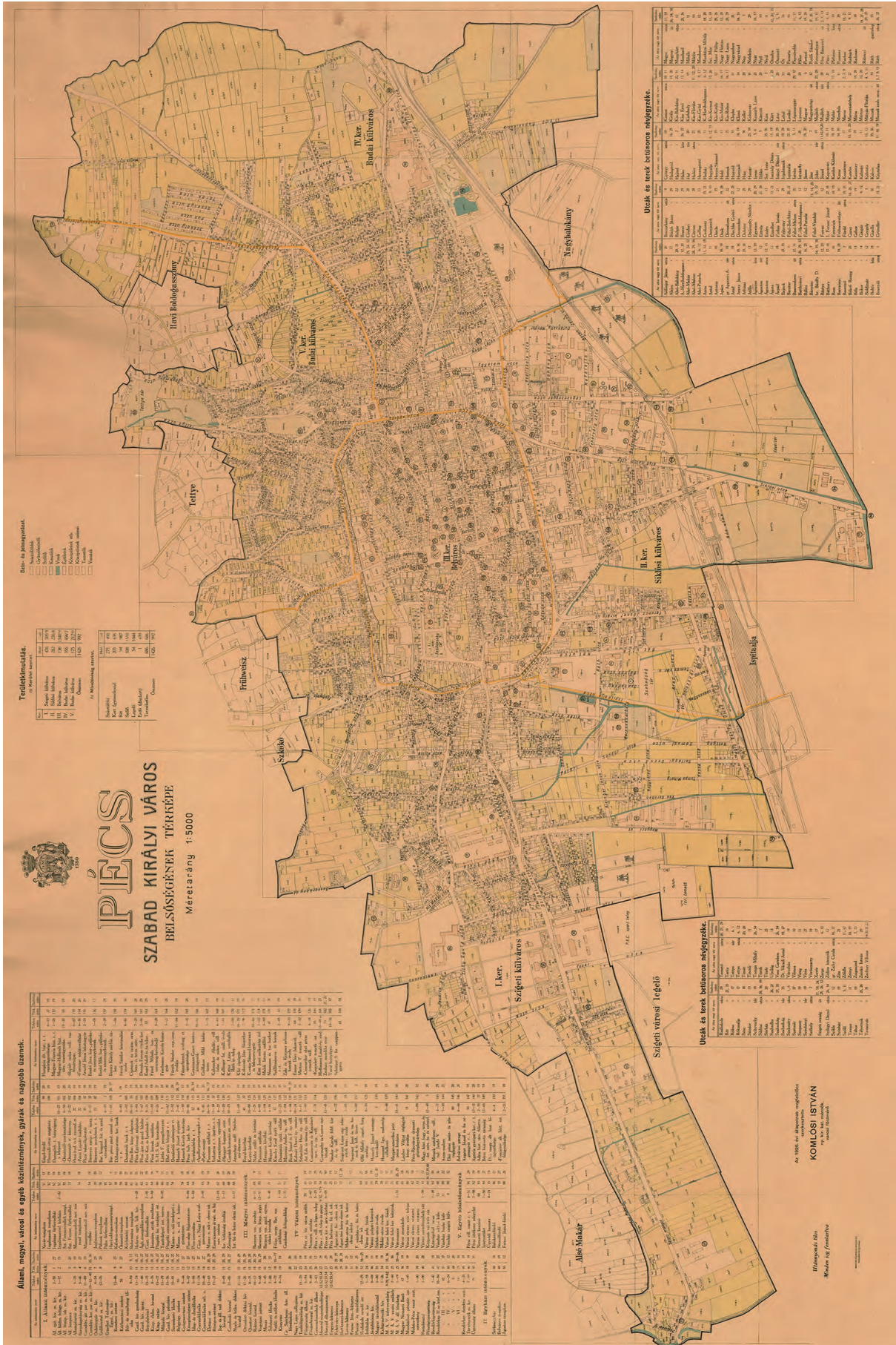
35 Pécs város legújabb térképe. *Dunántúl*, 9. (1919) 195:4. (szept. 21.).

36 KOMLÓSI ISTVÁN: *Pécs törvényhatósági joggal felruházott város részletes térképe*. 1:10 000. Bp., 1920. Elérhető a Hungaricana Könyvtár Portálon (<https://maps.hungaricana.hu/hu/HTITerkepar/35736/>, elérés ideje: 2021. október 19.).

37 MNL BaML, IV. 410. Baranya vármegye alispánjának iratai, b. Közigazgatási iratok, Komlói István levele. 10692/1922.

38 10692 alisp. 1922, számú körrendelet Komlói István, nyug. kat. mérnök térképfelvételeinek támogatása ügyében. *Baranyavármegye Hivatalos Lapja*, 1922. 281.

39 Pécs új térképe. *Városok Lapja*, 21. (1926) 23–24: 222. (dec. 1.); KOMLÓSI ISTVÁN: *Pécs szabad királyi város belsőségének térképe*. 1:5000. Pécs, 1926. MNL BaML, XV. 9. Pécs város térképeinek gyűjteménye. 158. https://www.mediadigital.hu/terkepar/PE_431_pecs_szabad_kiralyi_varos_belsosgenek_terkepe_1926.jpg (elérés ideje: 2021. október 23.).

■ Pécs városának térképe 1926-ból (MNL BaML, XV. 9. 158.)

a térképszerkesztőnek komoly magyarázatokba kellett bocsátkoznia, és a földmérő önkényes akcióját végül megsemmisítették.⁴⁰

A városi térképszerkesztésben sokáig egyedül álló Komlói 1930-ban erős vetélytársat kapott Gergely Endre (1883–1942) személyében. A nyugalmazott csendőrszázados és kartográfus művei, többek között a *Magyarország ezeréves sorsa* (1922) és az *Új magyar autótérkép* (1926) ismert volt a korszakban.⁴¹ Őt kérte fel a Danubia Rt., hogy készítse el Pécs város többszínnyomású térképét, amely meg is jelent. Komlói – miután korábban a város ügyosztálya nem adott kizárólagos sokszorosítási engedélyt saját munkájára – 12 ezer pengős kártérítési pert indított Gergely ellen jogbitorlás címén. A törvényszék által felállított bizottság Cholnoky Jenő egyetemi tanárt, a nagyhirű geográfust kérte fel a kérdés vizsgálatára, aki szakértői véleményében megállapította, hogy Gergely egyéni és egyedi munkát tett le az asztalra, így a felperes kérését elutasították.⁴²

A közéletben

1925-ben Nendtvich Andor polgármester névnapjára Komlói készítette el a városi tisztviselők díszes emléklapját.⁴³ 1927-ben 129 társával együtt belépett a Mecsek Egyesületbe. Az újonnan felvett tagok között megtalálhatjuk a Dulánszky testvéreket (Jenőt és Nándort), valamint Makucz Jenőt is.⁴⁴ A korábbi kutatások arra utalnak, hogy a mérnökök az egyesület révén szerettek volna bekerülni a város elismert polgárai közé.⁴⁵

1927 áprilisában Komlói István mérnök részt vett Pécs városa és a honvédség (Likár Kálmán) között zajló tárgyalásokon. A résztvevők úgy vélték, hogy hamarosan a város bekapcsolódhat a légiforgalomba.⁴⁶

Komlói 1928. június 3-án előadást tartott a belvárosi fiúiskolában (Széchenyi tér) a Kertváros létesítése kapcsán. Az előadás címe megéri, hogy szó szerint idézzük: „*Hogyan biztosíthatja a köztisztviselő a maga és családja jólétét, egészségét, hosszú életét, és hogyan szerezhet magának szolgálati ideje leteltére szép családi otthonot, anélkül hogy elviselhetetlen adósságot csinálna*”. A cél nemcsak az érdeklődők tájékoztatása, hanem a tisztviselők informálása is volt – legalábbis a meghívó szerint.⁴⁷

1931. március 13-án tartott ülésén a Budapesti Mérnöki Kamara választmánya a tagjai közé választotta Komlói Istvánt, több társával együtt, amely április 13-án vált hivatalossá.⁴⁸

1936. december 14-én a pécsi építési és pénzügyi szakbizottság együttes ülést tartott, amelyre Komlói is készített egy betérjesztést. Ekkoriban már „volt városi tiszteletdíjas”-ként szerepelt és kegyelmi ellátást kért.⁴⁹

Közírói munkásság

1932 januárjában Komlói a *Pécsi Napló* hasábjain elemezte a város új szabályozási rendeletét. A törvényi kötelezettségből elkészített rendelet ugyanis – vélte – nem illeszthető bele a város fejlődési irányába, hiszen a korábban kialakított rendet (utcákat, telkeket) kellene lerombolni miatta. „*Ideálisan szép e munka*

40 Az ügy további részleteiről l.: KISS MÁRTON: *A formalitást feláldozni a lényegnek – Komlói István esete a pécsi utcanevekkel*. 2020. május hónap dokumentuma. https://mnl.gov.hu/mnl/baml/hirek/a_formalitast_felaldozni_a_lenyegnek_komlosi_istvan_esete_a_pecsi_utcanevekkel (elérés ideje: 2021. október 23).

41 GERGELY ENDRE: *Magyarország ezeréves sorsa*. <https://maps.hungaricana.hu/hu/HTITerkepar/33842/> (elérés ideje: 2021. október 20).

42 Bizonyítást rendelt el a tábla egy szerzői jogbitorlási perben. *PN*, 39. (1930) 55:6. (márc. 7.).

43 A polgármester névnapja. *Dunántúl*, 15. (1925) 273:6. (dec. 1.).

44 Makucz Jenő (1892 k.–1979) aljegyző, városi tanácsnok, önkéntes tűzoltóparancsnok. Komoly szerepet játszott Pécs két világháború közötti életében. Halálózások. *Dunántúli Napló*, 36. (1979) 67:7. (márc. 9.).

45 A Mecsek Egyesület köréből. *PN*, 36. (1926) 53:7. (márc. 6.).

46 Repülőgéppálmás lesz rövidesen Pécssett. *PN*, 36. (1926) 87:16. (ápr. 17.).

47 Meghívó. *PN*, 37. (1928) 133:3. (jún. 2.).

48 Hirdetés tagfelvételtől. *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 65. (1931) 15–16:104; A Kamara új tagjai. *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 65. (1931) 17–18:116.

49 A városi építési és pénzügyi szakbizottság együttes ülése. *PN*, 45. (1936) 285:8. (dec. 13.).

■ Komlói István pécsi magánhivatalának homlokzata napjainkban a Színház téren (a szerző felvétele)

és nagyon megfelelne iskolai példánynak, de – miként a Röck Marika szép csizmácskáit nem lehet a Rézi néni visszerektől duzzadt öreg lábaira felhúzni, – éppúgy nem lehet ezt az ideálisan szép kívánatos tervet Pécs kialakult, évszázados beépített területeire ráhúzni.”⁵⁰ Szomorúan vette tudomásul, hogy noha a szabályozási rendelkezés az ő térképét használták, nevét nem tüntették föl. Véleménye szerint a tervezetet újra kellene gondolni a magántulajdon szentsége, a biztos jövő és az ideális szépség biztosítása érdekében.⁵¹

Júliusban egy aktuálpolitikai felhangoktól sem mentes írásában foglalt állást a városi segélyezési politika kérdéséről. Komlói szerint az üres gyomornál nincs rosszabb, a jajgatás pedig nem segít a gondokon. Véleménye szerint a városban nemcsak a munkásokat kellene segíteni, hanem az átlagdolgozókat (köztisztviselőket, iparosokat) is, mivel nagy az elkeseredettség. Ugyanakkor nem a pénz hiánya a legnagyobb gond, hanem annak eloszlása – éppen ezért hozzájuk kellene fordulnia a vá-

rosnak, amikor kényszerhelyzet teremtette vagyongyűjtést állapít meg. Az így bejövő összegeket (és annak kamatait) fel lehetne használni arra, hogy ellássák a nehezebb sorban lévőket és kisegítsék őket a bajból. Komlói ugyanakkor nem tagadhatta meg földmérői voltát, amikor házhelyeket és házakat is eladásra kínálna, mégpedig személyes kölcsönök (és törlesztések) keretében. A szerző szerint „én meg tudnám oldani, csak azt a pénzt bocsátának rendelkezésemre, amit egy év alatt Pécs elfüstölnek”.⁵²

Egy hónappal később egy kétrészes cikket tett közzé a Pécsi

Naplóban a háborúban elesettek helyzetének javítása érdekében. A háború „élő hősei” a haza megvédése után véleménye szerint nem kapták meg azt a lehetőséget, hogy tisztességes életet élhessenek. Nem teremtették meg ehhez a gazdasági feltételeket, illetve házhelyeket sem bocsátottak rendelkezésükre. Ha pedig megtették, az nem sikerülhetett megfelelően, ugyanis a gazdasági válság idején többeknek nem volt lehetőségük építkezni. Úgy vélte, hogy munkát kellene adni az embereknek, és különösen a Pécs környéki csatornázást látta jó példának. Ezzel ugyanis szerinte nemcsak fizetéshez jutnának sokan, hanem a város vízellátását is javítani lehetne. A cikk szerint fontos, hogy a városi vezetés foglalkozzon a kérdéssel, ezért vállalta ezek megfogalmazását a lapban.⁵³

1933-ban Komlói a magyar nép egészségügyi állapotáról fejtette ki álláspontját. Véleménye szerint az emberek – és a gyermekek – számára a legfontosabb összetevő a levegő és a napsütés, még az étkezésnél is fontosabb. A természeti népeknek, különösen a hegyvi-

50 Röck Marika (1914–2004), magyar származású, nemzetközi híru primadonna. Doletskó Teréz (Rézi néni), Zsalosevits Józsefné, szegedi főzőnő. Nevéhez fűződik a Szegedi szakácskönyv kiadása 1876-ban. SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar irok élete és munkái*. II. kötet. Bp., 1893. 976.

51 KOMLÓSI ISTVÁN: Pécs szab. kir. város „Szabályozási terve”. *PN*, 41. (1932) 19:4. (jan. 24.).

52 KOMLÓSI ISTVÁN: Jajgatunk! *PN*, 41. (1932) 153.1–2. (júl. 9.).

53 KOMLÓSI ISTVÁN: Élő hősök napja. *PN*, 41. (1932) 188.1. (aug. 20.), KOMLÓSI ISTVÁN: Élő hősök napja II. *PN*, 41. (1932) 189:1–2. (aug. 23.).

déki embereknek jut az a kegy, hogy viszonylag gondtalanul élhetnek – legalább is másfajta stresszel kell megküzdeniük. Komlói lokálpatriótaként kiemeli, hogy a pécsiek számára adott a lehetőség a friss „levegővételre” a Mecsek közelsége miatt. Ehhez elegendő olcsón telket vásárolni a környéken, azon pedig egy víkendházat építeni (kőből vagy deszkából), hogy közelebb kerülhessenek az emberek a természethez. Erős akarat, kitartás és takarékoság csodát tehet – vallotta.⁵⁴

1935 májusában Komlói ismét a *Pécsi Napló*-ban a város parcellázási szabályrendeletéről értekezett. Úgy vélte, hogy tavasszal megindulhatna a város telkeinek további parcellázása, azonban ezt a helyi szabályrendelet nem engedi. Ezért – nagyon indokoltan – a lakosok elvándorolnak Pécsről a közeli kiskozári (ma Kozármisleny) szőlőkhöz, illetve a repülőtérről keletre található magyarürögi területekre. Utóbbi azért vetett fel kérdéseket, mert itt a szerző szerint „a családi ház a telekkel együtt nem kerül annyiba, mint pár lépéssel errébb a pécsi határban maga a házhely kerül”. Ez pedig káros a városra nézve, mivel az emberek inkább költik itt a városban megszerzett keresetüket, mint hogy házhellyel próbálkozzanak Pécsen. Komlói nem hagyta ki a lehetőséget, hogy saját szerepéről is beszélhessen. Úgy vélekedett, hogy ha nincs ez a szabályrendelet, akkor „már évekkel ezelőtt felparcelláztam volna a város természetes fejlődési vonalát képező Szigeti országút mindkét oldalán fekvő, igen jó építési talajú, egészséges fekvésű területeket”.⁵⁵

1937 augusztusában egy rövid írásban a helyi lakosság nyaralási szokásait elemezte a

birtokviszonyok szemszögéből. Cikkét azoknak a helyieknek szánta, akiknek a pénzügyi helyzete nem tette lehetővé, hogy külföldön vagy Pécstől távol tudjanak pihenni a nyár folyamán. Úgy vélte, hogy a friss levegő felnőtt és gyerek számára is alapvető fontossággal bír, így, ha más nem lehet, akkor építsenek emeletes préházakat a város környékén. Ehhez pedig szükség lenne a városatyák támogatására is – fűzte hozzá Komlói.⁵⁶

1938-ban a helyi rádió sugározta az előadását „*Ki örököl*” címmel.⁵⁷ 1939-ben a birtokhatárok fontosságáról és a korábbi rendszerek hibáiról írt cikket. A 18. század végén meghúzott határokat ugyanis többen kényszerként élték meg, mivel ez szolgálta a későbbi adóalapot. A 19. század közepén Baranyában elrendelt földmérésen és a 1880-as években zajlott helyszínelésen csak fél munkát végeztek, mivel csak a régi, cseh mérnökök által készített kis méretarányú térképeken dolgozhattak (1:2880). Ahogyan az állam érdekét szolgálja a „*trianoni feldúlt országhatárok helyreállítása*”, úgy lesz fontos az országon belüli határok pontos megállapítása Komlói szerint.⁵⁸

Az életút vége

1942-ben az irodáját még a Jókai tér 6. szám alatt tüntették fel, noha már több éve visszavonult ezen tevékenységétől.⁵⁹ Haláláról a *Pécsi Napló*-ból értesülhetünk, amely hírül adta, hogy Komlói István nyugalmazott kataszteri mérnök 75 éves korában elhunyt.⁶⁰ 1944. április 13-án helyezték végső nyugalomra a pécsi városi köztemetőben.

54 KOMLÓSI ISTVÁN: Levegő és nap. *PN*, 42. (1933) 139:7. (jún. 22.).

55 KOMLÓSI ISTVÁN: Pécs város parcellázási szabályrendelete. *PN*, 44. (1935) 105:6. (máj. 9.).

56 KOMLÓSI ISTVÁN: Hol nyaraltál? *PN*, 46. (1937) 188:4–5. (aug. 19.).

57 A Pécsi Napló rádióműsora. *PN*, 47. (1938) 291:4. (dec. 25.).

58 KOMLÓSI ISTVÁN: Birtok-határ. *PN*, 48. (1939) 105:1. (máj. 9.).

59 *Pécs–Baranyai címtár*. Szerk.: Császár Géza. Pécs, 1942. 466.

60 Anyakönyvi hírek. *Dunántúl*, 34. (1944) 85:8. (ápr. 16.).

TIMÁR GÁBOR – REISZ T. CSABA

*A kataszteri térképek szerepe a térinformatikai vizsgálatokban**

Egy igen régi bölcsesség szerint a történelemnek két szeme van, az idő és a tér.¹ A múlt megismerésében nemcsak a kronológiai rend szolgál igazodási pontként, mert fontos szerepe van a térbeliségnek is (hol, milyen messze, melyik irányban stb.), amely ugyancsak rendelkezik időbeli dimenzióval (mikor, mettől, meddig). A történelmi kutatások egyik fontos forrástípusa a térkép, amelynek teljes körű elemzése csak akkor valósul meg, ha az túlmutat a forrás keletkezési idejének pillanatán, és a térbeli információkat azok időben változó vagy állandó állapotában is értékelni tudja. Ehhez szükséges az a megoldás, amely a tér-idő dimenziók összevetését lehetővé teszi, ezt nyújtják a térinformatikai alkalmazások.

A térképek, térképi jellegű információk és adatbázisok – így a kataszteri anyagok nagy része – tárolása, megjelenítése és elemzése szempontjából a georeferálás vált az elmúlt másfél évtized egyik legfontosabb lépésévé. Miközben ez a fejlődési irány világszerte tapasztalható, hazánk minden szempontból ennek éllovasává nőtte ki magát. Az Arcanum Adatbázis Kft. által üzemeltetett *Arcanum Térképek* elnevezésű – korábbi, alább többször hivatkozott címmel MAPIRE (www.mapire.eu) – szolgáltatás és annak előzményei ezt a kijelentést mindenképpen megalapozzák.

Mit is jelent pontosan a georeferálás, és milyen haszna lehet a térképekkel is foglalkozó kutatók, illetve általánosságban a bölcsészettudomány számára?² Tanulmányunkban e kérdésekre adunk választ, méghozzá annak

igényével, hogy az érdeklődők maguk is kipróbálhassák ezt az érdekes „játékot”, miközben gyakorlatilag azt mutatjuk be, hogy a MAPIRE szolgáltatásban mi is van „a motorházteő alatt”, hogyan készítik elő a térképeket azok a kollégák, akik eredetileg maguk sem ilyen szakképzettséggel rendelkeztek.

A georeferálás „célpontjai” a jelenleg elérhető szolgáltatásokban a kétdimenziós adatbázisok. A legtöbb esetben szkennelt térképekről vagy térképvázlatokról van szó, ugyanakkor felvetődik az igény légi- és űrfelvételek feldolgozására is. Itt és most a térképek georeferálását tárgyaljuk. A kétdimenziós térképi ábrázolás a számítástechnikában alapulhat vektoros vagy raszteres adattároláson. Előbbi esetben a térkép pontszerű, vonalas és felületi elemeit, azok határának futását – pl. a töréspontokat – tároljuk, míg a raszteres esetben az ábrázolandó síkra négyzetrácsot fektetünk és a rács minden kis négyzetét megtöltjük valamilyen egyedi adattal. Ez az utóbbi folyamat az, amelyet a szkennerek vagy a digitális fényképezőgépek végeznek el, és tekintettel a levéltári gyakorlatra, mi is ez utóbbit: a szkennelés eredményeként előálló raszteres képek (jellemzően JPG vagy TIF képi állományok) georeferálását mutatjuk be.

A georeferálás eredménye az, hogy a tárolt képi állomány minden pontját el tudjuk helyezni egy olyan koordináta-rendszerben, amely egyértelműen kapcsolható a földrajzi valósághoz. A szkennelt raszteres kép esetén ez azt jelenti, hogy minden képpont egyértelmű hely-

* Reisz T. Csaba tanulmányhoz szükséges kutatása a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával az NKFI Alapból (K 132723) valósult meg.

1 A gondolat a könyvnyomtatás kezdeteitől felbukkan, a térképészetben leginkább az Abrahamus Ortelius Antverpianus 1579-ben megjelent *Theatrum orbis terrarum* című könyvének első oldalán található, „Geographiae (quae merito a quibusdam Historiae oculus appellata est)”, magyarul: „a földrajz (amelyet joggal neveznek a történelem szemének)” idézet terjedt el, de ugyanennek a gondolatnak más változata szerint „a történelemnek két szeme van, a kronológia és a geográfia”.

2 TIMÁR GÁBOR: *Georeferencia. Térképi vetületek és geodéziai dátumok szabatos használata a térinformatikában*. Elektronikus jegyzet. Bp., 2008. (<http://sas2.elte.hu/tg/georeferencia.htm>, elérés ideje: 2022. 02. 10.), vö. a 12. jegyzetben említett irodalommal is.

zetben van egy ilyen koordináta-rendszerben: praktikusán a négyzetháló vonalai e rendszer derékszögű koordináta-vonalai. Ha ezt megvalósítottuk, akkor a szkennelt térkép bármilyen szabványos térinformatikai megjelenítő eszközön földrajzilag a „helyére kerül”, és itt olyan egyszerű, különösebb szaktudást nem igénylő megoldásokra is gondolhatunk, mint a Google Earth. Ennek előnyeiről a cikk végén még szó esik, de azok első ránézésre is nyilvánvalók. Így működik a MAPIRE is: itt más, nyilvánosan elérhető térképi háttérre vetítik a georeferált térképeket, lehetővé téve ezáltal nem csak a mai terep és a régi térkép egybevetését, egyfajta „időgép”-funkciót, de közös koordináta-rendszer esetén több régi térkép és több idősík is ábrázolható, akár egymás fedvényeként vagy szinkronizált nézetben is.

A georeferálást eredetileg a frissen készült térképek számára fejlesztették ki, hogy a digitális térkép ne csak egyféle, mégoly részletes képi állomány legyen, hanem térinformatikai eszközökkel is használni lehessen. Az ehhez megvalósított közrendszerbe kicsit később érkeztek meg a történelmi térképek.³ Ahhoz, hogy ezeket is georeferáljuk, néhány követelménynek meg kell felelniük.

Ezek közül a legfontosabb a jó minőségű szkennelés: a legalább 150 dpi felbontás, gyűrémentes, szkennelési hibát nem tartalmazó felvételezés.⁴ Természetesen a térképlapok száradása, deformációja, a hajtogatás hatása a készítéstől eltelt hosszú idő miatt általában elkerülhetetlen, de a következményeket próbáljuk minimalizálni. Lehetőség szerint kerülendő a kasírozott térképek használata, ugyanis

itt a hajtogatási vonalak mentén a térképi tartalom egymástól eltávolított, ott néhány vagy néhány tíz képpontnyi vászon jelenik meg, a tényleges terepábrázolás pedig ennyivel eltolva folytatódik, ami a koordinátaillesztést szinte lehetetlenné teszi.⁵

A jó georeferálás másik feltétele, hogy magának a térképnek legyen valamilyen koordináta-rendszere, amelyet vagy ismernünk vagy matematikailag modelleznünk (utánoznunk) kell. Ez azonban tőlünk független, és van olyan alkalmazás, amikor éppen ez a modellezés az elemzés célja, hogy megismerjük a térképkészítés történetét.⁶ Lényeges az eredeti térkép méretaránya is. A georeferálás egyik „ökölszabálya”, hogy a térképi helyzet leolvasási pontossága a „fél térképi milliméter”. Ez a hazánkban szokásos 1:10 000 méretarányú topográfiai térképen 5 méter, a Habsburg Monarchia 1:75 000 léptékű sorozata esetén kb. 40 méter – viszont a történelmi kataszter külterületi 1:2880 méretarányú szelvényein alig másfél méter! Ennek jelentőségét főként a térképi illesztés gyakorlati megvalósítása során fogjuk felismerni.

A georeferálás megvalósítása

Bár a georeferálás mögött álló matematikai eszköztár az informatikában kifejezetten egyszerűnek számít, köznapi értelemben nem az. Szerencsére ismerete nem is előfeltétele a gyakorlati alkalmazásnak. A szükséges számításokat és algoritmusokat a térinformatikai szoftverek mind ismerik, és ezek között olyanokat is találunk, amelyek ingyenesek és a fejlesztés-

3 A magyar kartográfiai szakirodalom és névhasználat elég kritikus ezek pontos elnevezésével, még talán a „régii térkép” és az „archív térkép” a legelfogadottabb kulcsszavak. A „történelmi térkép” kifejezés egyértelműen foglalt valamilyen történelmi esemény vagy folyamat ábrázolására, és a viták során így kezelik a „történelmi térkép” szópárt is. A jelen tanulmányban mindig régen készült, de topográfiai és/vagy kataszteri célú térképeket fogunk említeni.

4 A dpi (dot per inch) a hüvelykenkénti (2,54 cm) képpontok száma. Az emberi szem a legalább 256 dpi-s felbontás esetén nem érzékeli a képpontokat (pixeleket).

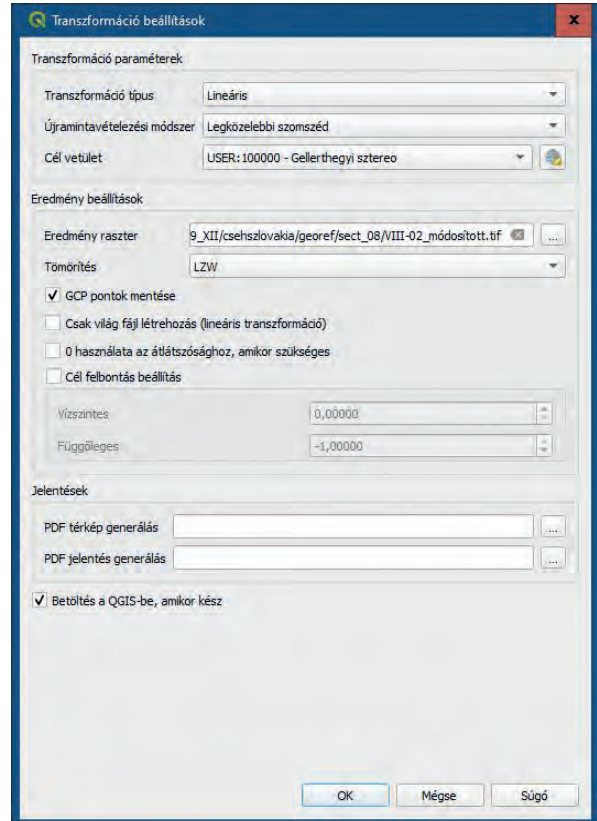
5 Ha mégis ilyen térképpel kell dolgoznunk, a kasírozási sávok közötti térképrészleteket kell külön-külön georeferálni, ami adott esetben nem kis feladat, de még mindig pontosabb, mint e darabok illesztése képszerkesztővel.

6 Vö.: TIMÁR GÁBOR – MOLNÁR GÁBOR – SZÉKELY BALÁZS – PLIHÁL KATALIN: The Map of Lazarus (1528) of Hungary and the Ptolemaic Projection. *Proceedings of the First ICA Symposium for Central and Eastern Europe, 2009, Vienna University of Technology*. Eds.: GARTNER GEORG – ORTAG FELIX. , Bécs, 2009. 683–693.

tésben részt vevő nagyobb közösség tudásán alapulva képességeik nagyságrendileg követik a csúcstechnikát is.⁷

A történeti térképek georeferálása során gyakorlatilag illesztőpontokkal dolgozunk. Ezek olyan (valódi vagy képzetes) tereppontok, amelyeknek ismerjük a térképi és valódi földrajzi helyzetét is. Az illesztőpontokat az angol szakirodalmi rövidítés alapján GCP-nek (ground control point; földi vagy terepi illesztőpont) nevezzük. Ilyen lehet valamely tereptárgy (pl. templomtorony csúcsa, háromszögelési pont), amelynek régi térképi jele egyértelműen felismerhető, és ma is megvan a terepen, így a mai térképről is leolvasható a helyzete.⁸ Ennél egyszerűbb a helyzetünk, ha a georeferálandó térkép tartalmaz valamilyen koordináta-megírást, vagy szelvényezése, szelvényezésre utaló információja elhelyezi egy koordináta-rendszerben. Ebben az esetben a mai terep ismerete csak a georeferencia ellenőrzésére szolgál: a folyamat során az adott koordinátájú pontokra kattintunk az egérrel, ezzel megkapjuk a pont képi koordinátáit a szkennelt állományon, majd begépeljük a megadott koordinátákat, természetesen nem összekeverve az X (kelet–nyugati) és Y (észak–déli) koordinátákat és azok előjeleit sem.

Lássunk erre egy példát: használjunk fel egy, a magyar–csehszlovák határmegállapító bizottság által a trianoni határ dokumentálására szolgáló és kataszteri méretarányú térképszelvényt.⁹ Ezen szerepel koordináta-megírás: a szelvény szélei a budapesti (Gellért-hegyi)

■ A georeferálás alapbeállításai: a cél-koordinátarendszerhez illesztés és az átmintavételezés típusa, illetve a cél-koordinátarendszer kiválasztása

sztereografikus vetület (koordináta-rendszer) szerint méterben adottak.

A szoftver első nehezebb kérdése, hogy az illesztőpontok koordinátáit milyen rendszerben (CRS – Coordinate Reference System) kívánjuk megadni, vagyis a térképre ráírt, méterben megadott számok milyen rendszerben értendők? Az imént persze leírtuk: Gellért-hegyi

7 A szerzők a tanulmány elkészítésekor a QGIS (Quantum Geographic Information System) nyílt forráskódú szoftverrel dolgoztak (<http://www.qgis.org>). Bár annak használata nem teljesen magától értetődő, számos oktatóanyag és -videó elérhető hozzá, nem beszélve a több százézes nemzetközi felhasználói közösségről. Azok számára, akik éppen e tanulmány alapján is a térinformatika és azon belül a georeferálás ismereteinek elsajátítására vállalkoznak, ez a szoftver kiváló – ingyenes – támogatást nyújt. A szoftver magyar nyelven is elérhető, a képeket is így adjuk közre, bár a szerzők maguk az angol nyelvű beállítást használják.

8 A mai térképi helyzet megállapításához online digitális térkép (pl. OpenStreetMap vagy Google Earth/Maps) is felhasználható. Tudnunk kell azonban, hogy ezek horizontális pontossága (georeferenciája) néhány méter, illetve a Google egyes eseteiben csak 20–30 méter, ami kataszteri lapok illesztéséhez nagyon gyenge.

9 A határtérképek koordináta-rendszereiről: TIMÁR GÁBOR – VARGA NORBERT: A trianoni határtérképek koordináta-rendszere és kataszteri alapja. *Catastrum*, 8. (2021) 3:35–40. A felhasznált térképszelvény forrása: 2009. évi XII. törvény az államhatárt, az államhatár vonalának megállapítását tartalmazó egyes nemzetközi szerződések és határokmányok kihirdetéséről. *Magyar Közlöny*, 2009. 40. szám, digitális melléklet (121. pdf. 3. oldal); Magyarország és Csehszlovákia közötti állami határvonal részletes térképe, 1922–1925. 1:2880. VIII. szakasz, 2. szelvény.

sztereografikus rendszer.¹⁰ Ezt azonban a QGIS magától nem ismeri: meg kell tanítanunk rá. A következő rész erről szól, de aki a matematika egyszerűbb részétől is húzódozik, ugorja át azt nyugodtan. Annyit kell csak tudni, hogy van olyan, hogy térképi vetület, és olyan, hogy geodéziai dátum (alapfelület), és ki kell választani ennek a párosát.

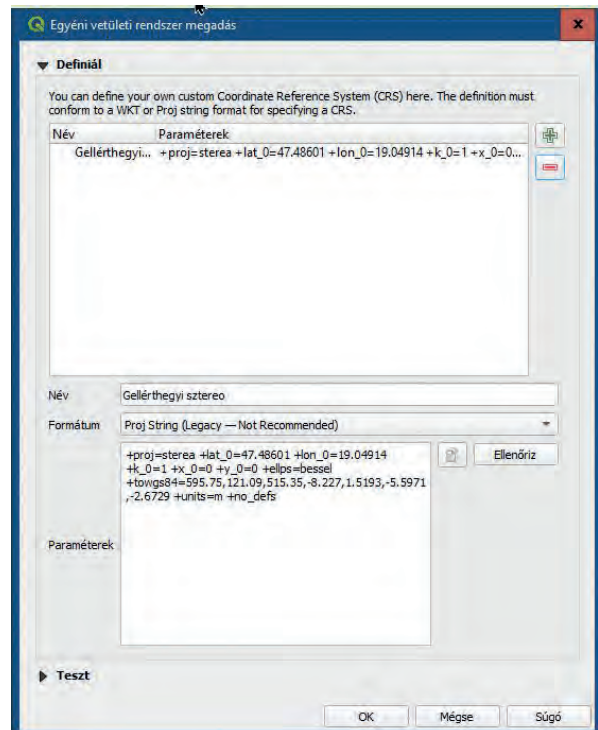
Térképi vetület és referenciatartomány

A térinformatikai rendszerek által használt koordináta-rendszerek a címben megadott adatként tartalmazzák. A referenciatartomány vagy geodéziai dátum röviden az a forgási ellipszoid (1800 előtt jellemzően inkább gömb), amelyen a térképezéshez használt földrajzi koordinátákat értik, de nemcsak annak mérete és alakja, hanem a térbeli helyzete is leírt. A vetület pedig az a módszer, hogy a szélességi és hosszúsági adatokból hogyan készítünk térképi síkkoordinátákat és vizont. Térképészeti órakon tanulhattunk henger-, kúp- és síkvetületekről, a Gellért-hegyi sztereografikus rendszer alapja például síkvetület, de a lényeg a földrajzi és a térképi síkkoordináták közti átváltás módja, amelyet a térinformatikai rendszerekbe épített függvénykönyvtárak pontosan ismernek.

Az említett Gellért-hegyi rendszert „megtaníthatjuk” a QGIS-szel, ehhez a vetületi rendszer paramétereit kell pontosan beállítani. Szükség van erre a sok varázsszámra? Nem mindig, de ha a térképről akarjuk leolvasni a vetületi koordinátákat, akkor igen. És akkor is, ha kataszteri pontosságra törekszünk.

Az illesztőpontok felvétele

Ha már tudjuk, milyen rendszerben adtuk a térképi koordinátákat, következhet az illesztőpontok felvétele. A kiválasztott szel-

■ A név megadása után a kulcs a paramétersor. A „proj” mező a vetülettípust jelzi.¹¹ A „lat_0” és „lon_0” mezők a vetületi kezdőpont, vagyis a Gellért-hegyi főalappont földrajzi koordinátái. Az „x_0” és „y_0” mezők ugyanezen pont térképi koordinátái (ez a kataszteri rendszerben nulla), a „k_0” pedig az ún. skálátényező, az egyes szám azt mutatja, hogy sem nagyítást, sem kicsinyítést nem alkalmazunk. Az „ellps” mező az alapellipszoidra, itt a Bessel-1841 ellipszoidra utal, amelyet a szoftver ismer és ellátja a méretére és lapultságára jellemző számokkal. A „towgs84” mező kifejtése egy tankönyvi fejezetet igényelne:¹² a Gellért-hegyi illesztésű Bessel-ellipszoidnak a GPS-ek által is használt WGS84 ellipszoidhoz képest érvényes helyzetét írják le e számok: az első három a középpont eltolását a három koordináta irányába méterben, a második három a három tengely körüli elforgatást szögmásodpercben, a hetedik pedig ismét egy skálátényező, milliomod részben

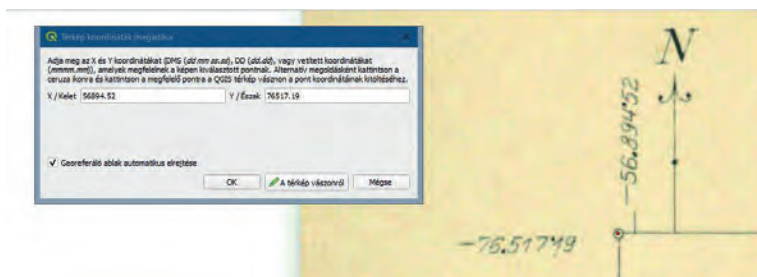
vény esetében a sarokpontokon adott a koordináta, ezért a négy sarokpontot használjuk illesztőpontként.

Figyeljük meg, hogy míg a térképen negatív számokat látunk, a szoftverben pozitív előjellel adjuk meg őket. A kataszterben is használt Gellért-hegyi rendszer ugyanis dél–nyugati

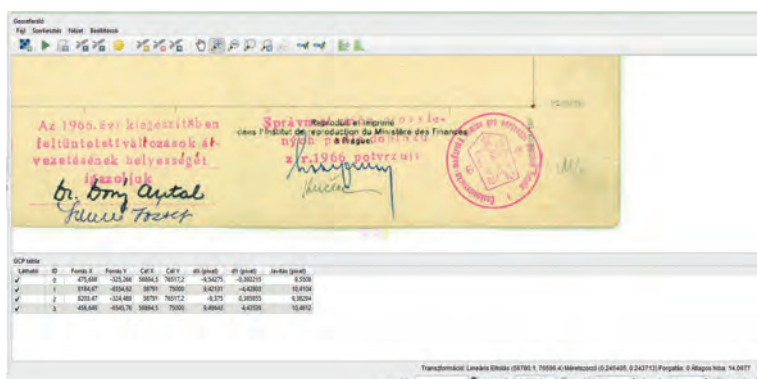
¹⁰ Megjegyzendő, hogy a Gellért-hegy/Gellért-hegy kétarcú helynév, az előbbi a természetföldrajzi elem (a hegy), utóbbi a közigazgatási egység (a városrész) megnevezése. Tekintettel arra, hogy a vetületi rendszer kiindulási, viszonyító pontja a hegy, ezért annak elnevezése is a földrajzi elem nevét viseli, vagyis Gellért-hegyi sztereografikus rendszer a helyes elnevezés. A szakirodalom ettől esetenként eltér („gellért-hegyi”), mi a továbbiakban az előbbi – helyes – alakot használjuk.

¹¹ Itt eredetileg ez „stereo” volt, de a függvénykönyvtárakban is előfordulnak hibák, a javított változat már a „sterea” nevet kapta.

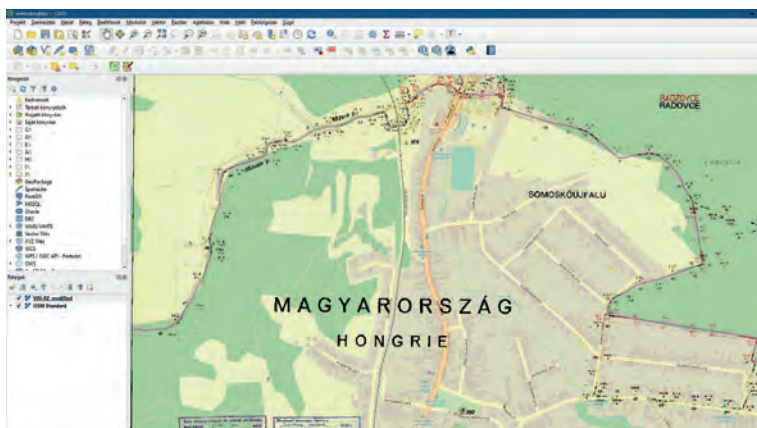
¹² TIMÁR GÁBOR – MOLNÁR GÁBOR: *Térképi vetületek és alapfelületek*. Bp., 2013. 84.

- Egy illesztőpont felvétele a magyar–csehszlovák határmegállapító bizottság kataszteri méretarányú térképén

- Az illesztőpontok koordinátái, valamint hibák, amelyek elárulják, hogy megfelelő módon végeztük-e el a georeferálást (sőt abban is segít pl., hogy ha a Cél/ Dest. oszlopokban nincs érték, akkor valószínűleg a tizedes helyiértékek elválasztására alkalmazott írásjel nem megfelelő, vagyis pont/vessző cserét kell alkalmaznunk)

- Az ellenőrzés itt jó eredményt ad: a hibák valóban sehol sem haladják meg a három métert

tájékozású, vagyis a koordinátaértékek dél és nyugat felé növekednek. A térinformatikai rendszernek ezt nem lehet megtanítani, ott minden esetben az észak–keleti tájékozás követendő, tehát előjelet kell váltani. A koordináták bevitele előtt természetesen be kell böknöni az egérrel a sarokpontba: a kis kör közepén meg kell jelölnünk a pontot.

A négy sarokpont felvétele után illesztő-

pontjaink ilyen táblázatot (l. a középső képet) adnak. A „Source X” és „Source Y” mezők tartalmával nem kell foglalkoznunk, azt a sarokpontra történt egérgattintás generálja. A „Dest. X” és „Dest. Y” mezőkben látjuk az általunk felvitt koordinátákat. A „dX (pixels)” és a „dY (pixels)” mezők az X és Y irányú hibát, a „Residual” pedig ezek pitagoraszi összegét adja, képpontban. Minthogy a kép 300 dpi felbontással volt szkennelve, a méretarány pedig 1:2880, egy képpont mérete $2880 \times 0,0254 / 300 = 0,243$ méter, vagyis kb. 25 centiméter. A 10 képpontnyi hiba itt tehát két és fél méteres vízszintes csúszást jelent. És a kötelező kérdés: miért van hiba? Azért, mert a térkép nem abszolút pontossággal készült, 100 év alatt a papír száradt, sérült, a szkennelés sem ad teljesen pontos leképezést. A mi döntésünk, hogy 5 méter elfogadható-e, és továbblépünk, vagy megpróbáljuk pontosabban megjelölni a sarkokat. Amikor viszont több száz képpontnyi hibát kapunk, akkor elrontottunk valamit: rossz koordinátákat írtunk be, vagy rossz sorrendben adtuk meg azokat.

A következő lépés az ellenőrzés. A QGIS – a szükséges, szintén ingyenes kiegészítők telepítése esetén – online meg tudja nyitni az OpenStreetMap nyílt hozzáférésű térképet, amelyre rávetíthet-

jük a frissen georeferált szelvényünket.

Ami létrejött, az a georeferált állomány, maga is raszteres (képpontokból álló) kép, a képpontokból álló sorok és oszlopok egy, immár a képhez rendelt koordináta-rendszer koordinátaival párhuzamosak. Ez az állomány az eredeti képből átmintavételezéssel jön létre akkor, amikor a beállítások és az illesztőpontok felvételének elvégzése után a „georeferálás”

gombot megnyomjuk. Ekkor a szoftver az eredeti képre ráhelyezi a cél-koordináta-rendszer szerinti rácshálót és azt feltölti értékekkel. A szerzők az átmintavételezés módszereként a leggyorsabb és csak a kiinduló kép „színeit” tartalmazó, ún. „legközelebbi szomszéd” (Nearest Neighbour) típus választását javasolják.

A célrendszer rácshálóját a szoftver az illesztőpontok alapján készíti el. Ha elfogadjuk, hogy az eredeti és a georeferált kép közt csak a koordinátatengelyek irányában és a képpontok méretében legyen különbség, akkor a „Lineáris” módszert válasszuk, ilyenkor elegendő három (nem egy egyenesre eső) illesztőpont kiválasztása; négy pont esetén pedig már a hibabecslésre is módunk van. A többi lehetőség (Helmert-, kvadratikus, köbös stb. illesztések) alkalmazását a kataszteri gyakorlatban nem javasoljuk.

Az illesztőpont-választás módszerei

Az előző példában láthattuk, hogy a georeferálás talán legfontosabb lépése az illesztőpontok kiválasztása és minden, ami ehhez szükséges. A példatérképünkön

- adottak voltak a sík-koordináták valamilyen rendszerben;
- ezt a rendszert nemcsak azonosítottuk, de a térinformatikai rendszerünkben ismert vagy annak „megtanítható”.

Ebből következik általánosan is, hogy a teendők attól függ, mi a georeferálandó „nyers-

anyag”, milyen térképet kell illesztenünk. Négy lehetőségünk van:

1. A legegyszerűbb a fenti eljárás. A térkép koordinátázott, a koordináta-rendszert megtaláltuk és a térinformatikai környezetben már elérhető. Beállítjuk ezt a rendszert, majd 4-5 olyan illesztőpont felvételével, amelyek közel sem esnek egy egyenesbe, gyakorlatilag készen is vagyunk.
2. Ha a térképen nincsenek vetületi koordinátavonalak, de – és ez különösen kisebb méretarányú regionális vagy országtérképekre igaz – földrajzi koordinátahálózat (szélességi és hosszúsági fokok) van rajta.¹³ Ilyenkor e vonalak metszéspontjai is megadhatók illesztőpontnak, de nagyon fontos, hogy ez nem lehet a cél-koordináta-rendszer.¹⁴ Nem lehet elégszer hangsúlyozni viszont, hogy – hacsak nem vagyunk az Egyenlítő közvetlen közelében – a földrajzi fókálózat használata nagyon nagy torzulásokat okoz, nem véletlenül alkalmazzák a térképi vetületeket. A földrajzi koordinátákkal megadott és vetületbe át nem számolt illesztőpontok esetén a pontlista utolsó oszlopában megkapott, képpontban kifejezett hiba is több százas nagyságrendű, amely a vetületbe átváltás után azonnal elfogadható nagyságúra csökken.¹⁵
3. Térképeink egy részénél, különösen a szelvényhálózatba szervezett térképműveknél a szelvényeken nem találunk semmilyen koordinátát, sem földrajzit, sem vetületit.¹⁶ Találunk viszont szelvényszámot, és ebből a

13 Greenwichet általános kezdőmeridiánként csak 1884-ben fogadták el legalább ajánlásként, és évtizedekbe telt, amíg a topográfiai és kataszteri térképeken hazánkig is „elért” a használata. A második világháború előtti térképeken ezért rendszeresen a „Ferrótól keletre” hosszúságmegjelöléssel találkozunk (és nem állhatjuk meg, hogy megjegyezzük, sok más mű mellett Lipszky János 1804 és 1808 között készült Magyarország-térképe is Ferró szigetéhez viszonyított koordináta-rendszerben készült). Hazánkban a Greenwich–Ferró hosszúságkülönbség a kataszteri gyakorlatban 17 fok 39 perc 45,975 másodperc, míg a német, osztrák és csehszlovák térképműveken a Ferró–Greenwich hosszúságkülönbség értéke kerekén 17 fok 40 perc. Ferró gyakorlatilag a párizsi csillagászati kezdőmeridiántól kerek 20 fokkal nyugatra tolt virtuális délkör, l. ehhez TIMÁR GÁBOR: A ferrói kezdőmeridián. *Geodézia és Kartográfia*, 59. (2007) 12:3–7.

14 A QGIS felismeri ezt a helyzetet, és a „motorháztető alatt” a pontjainkhoz hozzárendel egy vetített koordináta-rendszert és abban számol. A teljesen korrekt megoldás a pontok rögzítése a földrajzi koordináták szerint, majd átszámításuk egy olyan vetületbe, ami az adott korban és térségben feltehetően használatban volt – és nem kell nagyon aggódnunk, az ilyen kis méretarányú térképeknél túl nagy hibát az sem okoz, ha nem találjuk el, hogy mi a térkép tényleges vetülete. Az általunk ismert szoftverek közül azonban ezt a lehetőséget csak a nem ingyenes *Global Mapper* adja meg.

15 És ezen ilyenkor nem segít további és még több pont felvétele sem. Ha a matematikai modell nem jó – és az a modell, hogy a földrajzi koordináták lineáris rendszert alkotnak, láthatóan nem az –, akkor a pontok számának növelése sem csökkenti a hibát.

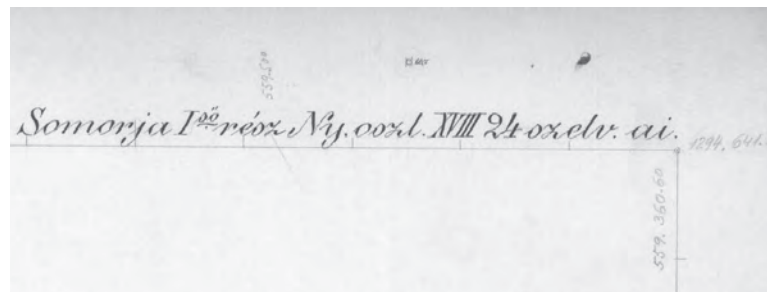
16 Jó példa erre a Habsburg Birodalom második katonai felmérése vagy a történeti kataszteri lapok rendszere.

legtöbb esetben meg lehet mondani, hogy a szelvény alsó és felső, illetve jobb és bal oldala milyen koordinátavonalra illeszkedik például a Gellért-hegyi alapponthoz képest, a rendszer szokásos vetületében. Így a szelvényszám által hordozott georeferencia segítségével ez visszavezethető az első esetre: a négy sarokpont illesztőpontként használható akkor is, ha a koordinátáik nincsenek ráírva úgy, mint a fenti példán ismertetett térképünkön. A MAPIRE adatbázisban elérhető szelvények nagy többségét így georeferálták.

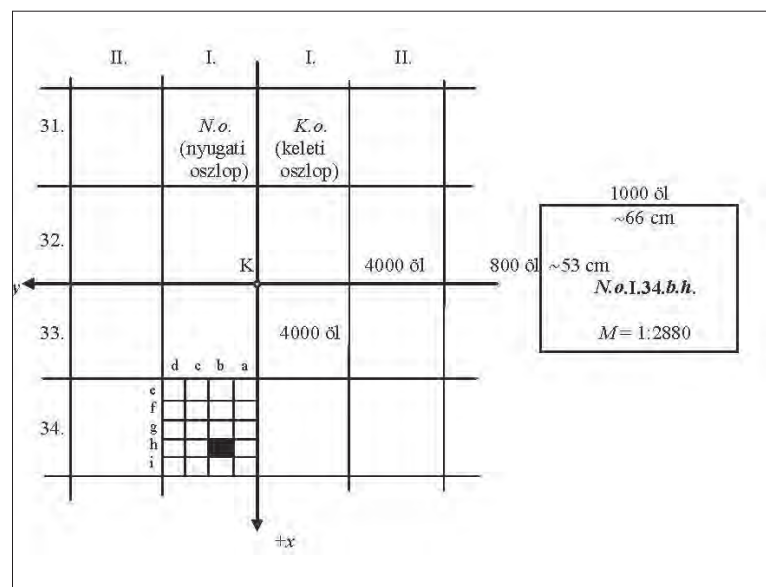
4. Végül természetesen vannak olyan térképek, amelyen semmilyen koordináta-megírást és szelvényinformációt sem találunk. Itt és csak itt lehet a legtriviálisabb módon „nekiesni” a problémának: megkeresni olyan tereppontokat a térképen, amelyeket ma is megtalálunk, pl. a Google Earthön. Ismét felvetődik, hogy milyen koordináta-rendszerben dolgozzunk: a földrajzi szélesség-hosszúság alkalmazása itt ugyanúgy elkerülendő, mint a fenti 2. pontban, de a Google Earth felkínálja pl. a vetített UTM-rendszert is: kisebb területekre ez jó választás. A módszer gyenge pontja, különösen a kisebb területet fedő régi – pl. úrbéri – térképek esetén, hogy egyszerűen nem találunk régen és ma is azonosítható tereppontokat. Mint e dolgozat végén ezt példával is bemutatjuk, a „történelem két szemével”, a térrel és az idővel ügyesen pislogva egy már georeferált régi térkép(szelvény) közbeiktatásával olyan pontokat is használhatunk, amelyeket ma már nem, de pl. a régi katasztereken még megtalálunk, és koordinátái abból ismertek.

Georeferencia a szelvényszámban: egy kataszteri térképszelvény georeferálása

A kataszteri gyakorlatban a fenti illesztőpontválasztási lehetőségek közül a harmadik a célszerű: igaz, hogy a térképeken nincs semmilyen koordináta-megírás, mégis a szelvényszám ismeretében elhelyezhetjük ismert koordináta-rendszerben, majd a sarokpontok koordinátáit e rendszerben kiszámíthatjuk és így a négy sarokpontot illesztőpontként használhatjuk. Választott példánk a csallóközi Somorja belterületéről 1894-ben készült egyik 1:1440 méretarányú kataszteri szelvénye, illetve annak szelvényrészlete (negyede). A szelvény számot is tartalmazó fejléce a következő:

■ Somorja belterületéről 1894-ben készült, 1:1440 méretarányú kataszteri térkép részlete a „kataszteriszelvény-rendszer” adataival (Br 245 – Somorja / Šamorín/ 1894. Geodetický a kartografický ústav Bratislava, Ústredný archív geodézie a kartografie)

■ A Gellért-hegyi sztereografikus rendszerben készült kataszteri szelvények számolásának sémája (Bácsatyai, 2002. 24.)

Ebből számunkra a „Ny. oszl. XVIII 24 szelv. ai” szövegrész a fontos, és persze az, hogy „rész”-t említ a felirat, vagyis az 1:2880 lépték esetén csak egy térképlap (1:2880) itt több lapból áll („rész”, 1:1440). Felhívjuk a figyelmet arra is, hogy a ma Szlovákiához tartozó terület kataszteri lapjának sarokpontjait a csehszlovák térképészeti szolgálat utóbb ellátta az ottani nemzeti koordináta-rendszerben („Křovák-vetület”) érvényes koordinátákkal. E koordinátákkal nem foglalkozunk, tekintünk úgy, mint ha nem is tudnánk róluk. A belterület miatt választott feleméretarány miatt négy ilyen szelvényünk van, mindegyik ugyanezzel a szelvény számmal, ezek közül ez az északkeleti szelvényrészlet.

A Gellért-hegyi örendszerű sztereografikus rendszerben felvett szelvények számozásáról tudni kell, hogy az ország közepétől (keletnyugati irány), illetve északi részétől (észak-déli irány) számozódik.¹⁷ A koordináta-rendszer K-val jelölt origója a Gellért-hegy főalappont.¹⁸ A 4000 x 4000 öl (vagyis 1 x 1 osztrák mérföld) terepi kiterjedésű szelvénycsoportok sorainak (rétegeinek) számozása arab, míg az oszlopok számozása római számokkal történik. Egy szelvénycsoporton belül 4 x 5, vagyis összesen 20 szelvényt találunk, ezek terepi kiterjedése 1000 x 800 öl. 1 bécsi öl 1,896484 méter. Így először meghatározzuk, hogy a „Nyugati XVIII – 24.” szelvénycsoportnak melyek a határoló koordinátái bécsi ölben:

- a nyugati szelvényhatár: $18 \times 4000 = 72\,000$ öl; a keleti szelvényhatár: $17 \times 4000 = 68\,000$ öl.
- a déli szelvényhatár: $(32-24) \times 4000 = 32\,000$ öl, az északi ennél 4000 öllel több: $36\,000$ öl.

Az „ai” szelvény a nyugati zónában a szelvénycsoport délkeleti sarkában levő szelvényre utal (a keleti

zónában az „a-b-c-d” jelzések ehhez képest fordítva lennének, ott a délnyugati sarokszelvény lenne ez). Így a konkrét 1000 x 800 öl kiterjedésű szelvény határa nyugaton a 69 000 öl, keleten a 68 000 öl; északon a 32 800 öl, délen a 32 000 öl a Gellért-hegytől. Ennek a szelvénynek az északkeleti negyede nyugaton 68 500, keleten 68 000, még északon 32 800 és délen 32 400 öl a Gellért-hegytől.

A sarokpontokat a legelső példa határszelvényénél már megismert Gellért-hegyi koordináta-rendszerben, méterben kell megadnunk úgy, hogy a Gellért-hegytől nyugatra az „y” koordináta negatív, és északra az „x” koordináta pozitív legyen. Így a sarokpontok koordinátái:

- Bal felső: $-68\,500$ öl; $32\,800$ öl = $-129\,909,15$ m; $+62\,204,68$ m
- Jobb felső: $-68\,000$ öl; $32\,800$ öl = $-128\,960,91$ m; $+62\,204,68$ m
- Bal alsó: $-68\,500$ öl; $32\,400$ öl = $-129\,909,15$ m; $+61\,446,08$ m
- Jobb alsó: $-68\,000$ öl; $32\,400$ öl = $-128\,960,91$ m; $+61\,446,08$ m

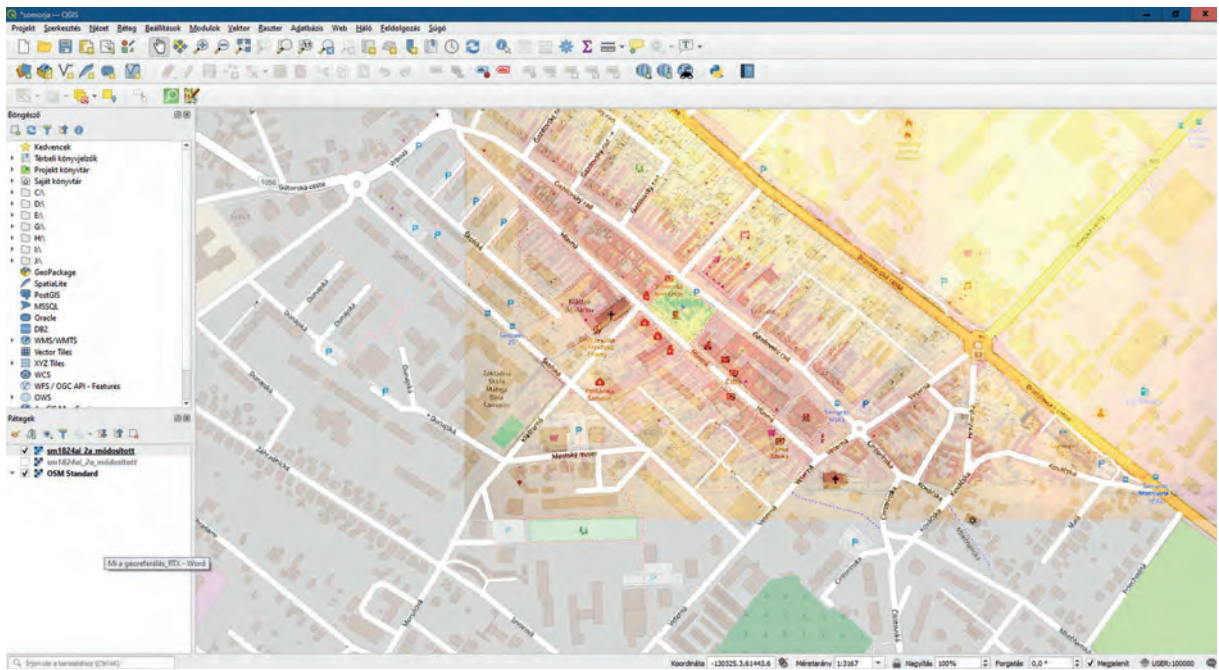
The screenshot shows the Georeferáló software interface. The main window displays a map with a grid overlay. Below the map is a table with the following data:

Látható	ID	Forrás X	Forrás Y	Cél X	Cél Y	dX (pixel)	dY (pixel)	Javítás (pixel)
✓	0	313,018	-184,782	-129909	62204,5	-16,0961	16,2826	22,8956
✓	2	281,059	-3289,33	-129909	61446,1	15,8627	19,2671	24,9569
✓	1	4189,51	-216,932	-128961	62204,7	-13,9258	-16,6871	21,7345
✓	3	4161,43	-3327,46	-128961	61446,1	14,1592	-18,8627	23,5856

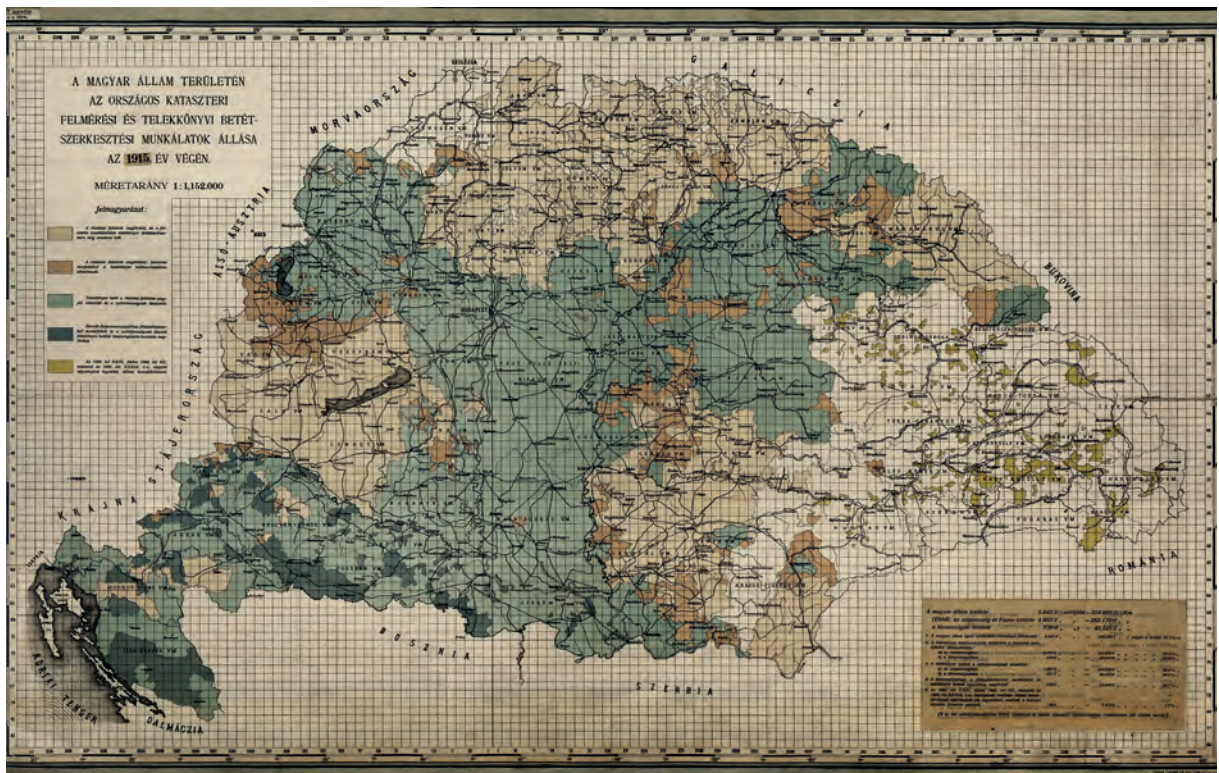
■ Illesztőpontok kijelölése az 1:1440 méretarányú somorjai szelvény sarokpontjain, a szövegben megadott módon számított koordinátákkal

17 BÁCSATYAI LÁSZLÓ: *Geodézia I.* Sopron, 2002. 24. Ugyanitt megtalálható a Gellért-hegyi rendszer méterrendszerű változatának szelvénybeosztása is.

18 Ez a vetületi kezdőpont; a szelvényrétegek (szelvénytörzsek) számozása mindazonáltal a történelmi országterület északi végén levő 1. réteggel kezdődik.

■ A méretarány (1:1440) ismeretében egy képpont 12,25 cm terepi kiterjedésű, így az utolsó oszlopban látható 25 képpontnyi maximális illesztési hiba kicsit több mint 3 métert jelent a terepen

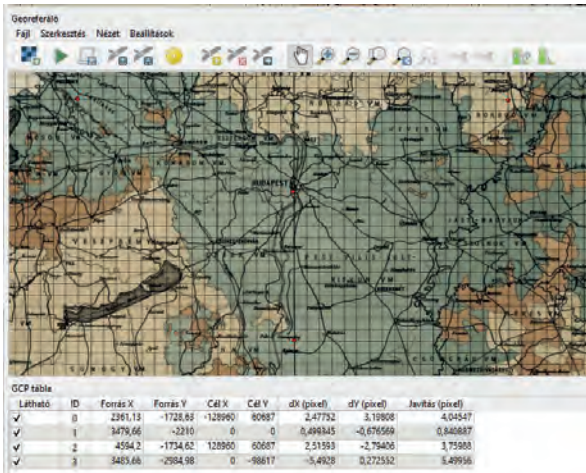

■ A magyar állam területén az országos kataszteri felmérési és telekkönyvi betétszerkesztési munkálatok állása az 1915. év végén (MNL OL, S 73. No. 16/1.)

Ezen értékek birtokában ugyanúgy járunk el ezzel a szelvényvel, mint legelső példánkban: beállítjuk a Gellért-hegyi cél-koordinátarendszert, a fenti koordinátákkal ellátva megjelöljük a négy

sarokpontot, lineáris illesztéssel és a „legközelebbi szomszéd” átmintavételezési módszerrel.

Amit még észrevehetünk, hogy bár belterületi környezetben vagyunk és sok épületről

■ *Illesztőpontok Magyarország 1:1 152 000 méretarányú, kataszteri mérőlapokra osztott térképén: Gellért-hegy és egy attól délre felvett pont, Somorja, illetve annak tükrözött párja (MNL OL, S 73. No. 16/1.)*

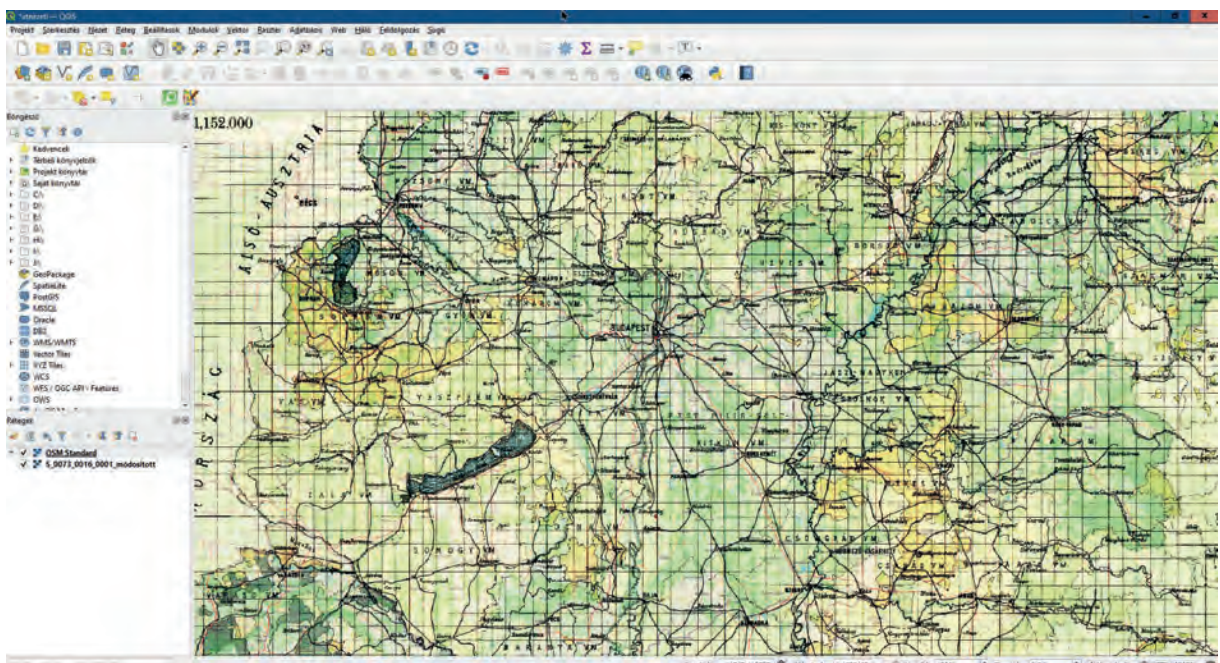
feltételezhető, hogy eredeti alaprajza szerint máig megmaradt, ha ezeket kellett volna megkeresni a két térképen, az sokkal nehezebb feladat lett volna, mint a fenti számolás. És van még egy fontos érv mellett, hogy a szelvényrendszerbe szervezett térképműveket ne a te-reppontok, hanem a sarokpontok rendszerével georeferáljuk: így garantálható ugyanis, hogy az eredményként elkészült szelvények pontosan illeszkedjenek a határaik mentén.

A magyar állam területén zajló felmérési és

betétszerkesztési munkálatokról készített átnézeti térképen (1:1 152 000) a kis négyzetek a fentebb említett 4000 x 4000 öl kiterjedésű szelvénycsoportok területét jelzik. Valójában az így kirajzolt Gellért-hegyi szelvényhálózat nem a teljes történelmi országterületen volt hatályban. Erdélyben a nagyon hasonló, de a Marosvásárhelytől északnyugatra emelkedő Kesztej-hegy középpontú, ún. marosvásárhelyi sztereografikus vetület volt hatályban, míg Horvátországban az ivanicsi kataszteri rendszer használták. Természetesen ez a térkép is georeferálható. A kereten első pillantásra a földrajzi szélességek és – az említett ferrói kezdőmeridiántól mért – hosszúságok rendszerét vehetjük észre, de a szelvénycsoportok Gellért-hegyi rendszerben érvényes számozása is fel van tüntetve. Georeferáláshoz mi ez utóbbi javasoljuk, az előző, somorjai példa szerint, bár itt kicsit kevesebb számolás is elég lesz.

Mivel a koordináta-rendszer ugyanaz, a kezdő beállítások sem változnak. Négy illesztőpontot választottunk, hogy bemutassuk: tényleg nem kell több.

Az illesztőpontokat kis piros pöttyökként látjuk a térképen: egyik a Gellért-hegy maga (0; 0) koordinátákkal, egy másik a somorjai szelvénycsoport délkeleti sarka, a harmadik ennek

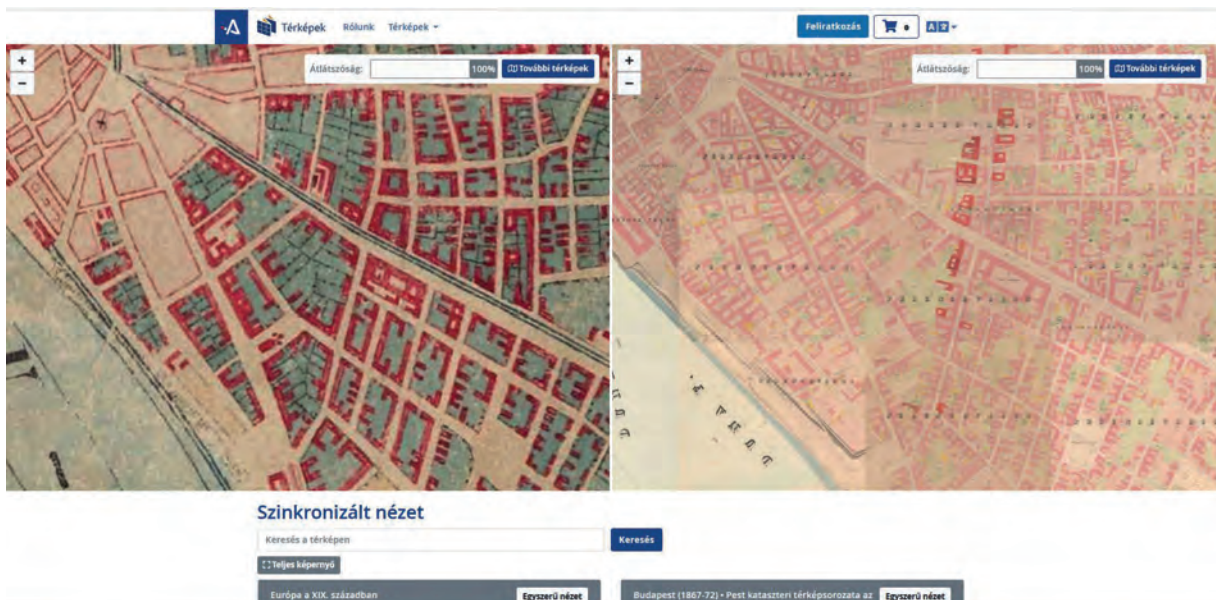
■ *Az átnézeti térkép illesztett változata az OpenStreetMap publikus térképi adatbázis fedvényeként: az illesztés hibája valóban nem haladja meg a fél kilométert*

a pontnak a Gellért-hegyi délkörre tükrözött párja Miskolctól délre, a negyedik pedig a Gellért-hegyi délkörön a főalapponttól 13 szelvény-csoporttal (13 x 4000 öllel) délre van kijelölve. 1:1 152 000 méretarány és 300 dpi szkennelési felbontás mellett egy képpontnyi hiba már 100 méter, így az illesztés pontossága fél kilométer:

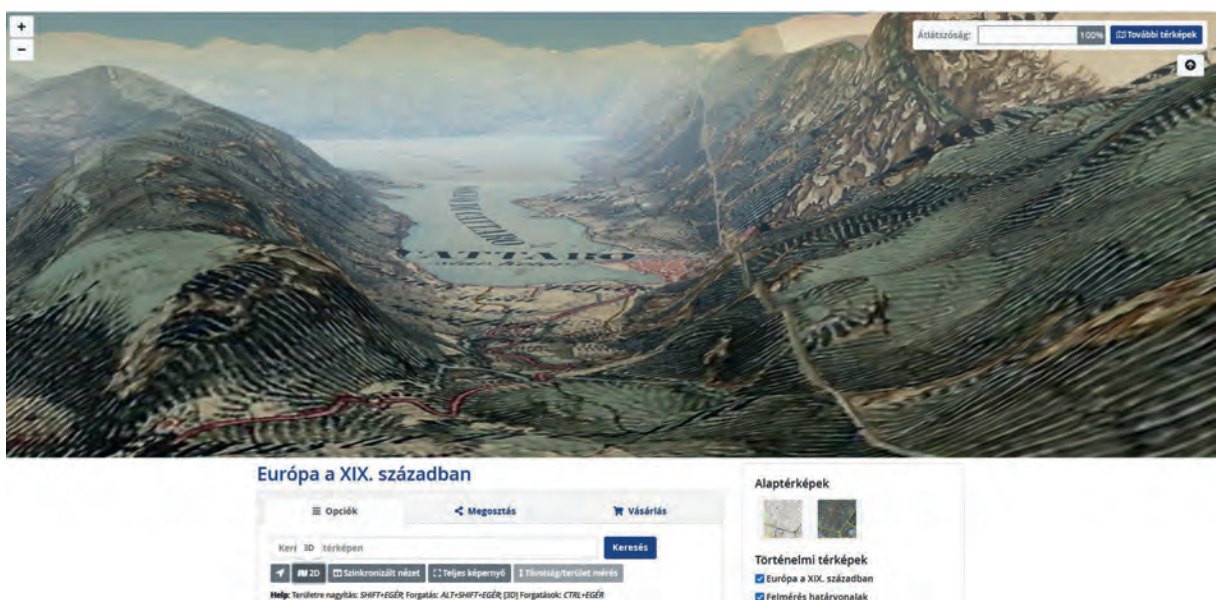
ez azonban ilyen kis felbontás mellett nem zavaró.

A georeferálás haszna

Ezt a sok munkát, trükközést persze mind azért csináljuk, hogy abból valamilyen, a tér-

■ A régi Pest déli részének ábrázolása a második katonai felmérés és a Halácsy Sándor-féle kataszter azonos kivágatán. A majdnem azonos időszak (1860–1870-es évek) állapotát mutató térképek esetén a felbontás különbsége az, amely a legfeljebb. (A két térkép a MAPIRE szolgáltatás szinkronizált nézetében jeleníthető meg az ábrázolt formában. Bal oldalon az „Európa a XIX. században” térképösszeállítás, a jobb oldalon a „Budapest (1867–73); Pest és Buda kataszteri térképsorozata az 1872–1920 közötti változások utólagos jelölésével” térképsorozat dél-pesti része tanulmányozható.)

■ A Kotori-öböl háromdimenziós képe a MAPIRE alkalmazásban

képezett terület múltbeli állapotára vonatkozó állítást tehesünk – hogy ezáltal numerikus tartalmat adjunk a történelem „földrajzi szemének”. A georeferált térkép az illesztési pontosságára vonatkozó becsléssel együtt lehetővé teszi, hogy a terep régi és mai állapotát egybevevessük. Ez természetesen megnyitja az utat ahhoz, hogy több korábbi állapotot vetítsünk egymásra, akár a mai helyzet feltüntetése nélkül. Minél több ilyen „időrétegünk”, vagyis különböző korból származó térképünk van ugyanarról a területről, annál jobban működik az „időgép”, annál több következtetést vonhatunk le a terület térbeli múltjáról. Lássunk erre néhány példát:

A legkézenfekvőbb alkalmazás a *szinkronizált térképek* megjelenítése. A MAPIRE ingyenes felülete is lehetővé teszi, hogy egyszerre két térkép földrajzilag azonos kivágatát jelenítsük meg egymás mellett.

Lehetőség van arra is, hogy a mai térképekhez illesztett régi térképeket *három dimenzióban jelenítsük meg*, a mai domborzati adatbázisok felhasználásával. A MAPIRE ezt is bárkinnek elérhetővé teszi.

A második katonai felmérés hagyományos térképeit és az űrrepülőgépről radarral készített SRTM domborzati modellt a közös koordináta-rendszer és a georeferencia kapcsolja a régi kor térképszerű, háromdimenziós látképévé.¹⁹ Természetesen ott, ahol elbontották a hegyek egy részét (ahogy pl. a váci kőbányában), a mai domborzat a tájsebbel együtt fogja térben mutatni a régi, még „bánya nélküli” térképi állapotot is.

A georeferált térképet betölthetjük mobiltelefonunk valamely erre alkalmas, GPS-alapú raszteres navigációs applikációjába, és így a mai tényleges terepen navigálhatunk úgy, hogy a program annak egy régebbi térképi ábrázolását mutatja. A dolog kétségtelen „érdekes játék” jellege mellett alkalmas régi, már eltűnt objektumok terepi helyzetének felkérésére is.

■ *Mi volt a 19. század végén a mai ferencvárosi Vágóhid és Mester utcák sarkán? A mobil eszközbe töltött georeferált korabeli közigazgatási térképpel a helyszínen kutathatjuk fel!*²⁰

A MAPIRE mobil eszközökön, böngészőben indítva – a hardveres háttér és a mobilinternet-hozzáférés függvényében – a helyadatokhoz hozzáférés engedélyezése után automatikusan mutatja a régi térképen a pozíciókat (A MAPIRE-n Budapest /1895/ – Budapest közigazgatási térképsorozata).

A georeferált térképek térinformatikai rétegként is elérhetők, ha valamely szolgáltatás ezt biztosítja. A MAPIRE esetében ez már fizetős szolgáltatás mind a topográfiai, mind a kataszteri adatbázisok esetén.

Régi korok térképeinek georeferálása

A történészek számára talán a legérdekesebb alkalmazás az, ha minden koordináta-megírás nélküli, kisebb területeket nagy felbon-

19 SRTM = Shuttle Radar Topography Mission, a hazai szakirodalomban: TIMÁR GÁBOR – TELBISZ TAMÁS – SZÉKELY BALÁZS: Űrtechnológia a digitális domborzati modellezésben: az SRTM adatbázis. *Geodézia és Kartográfia*, 55. (2003) 12:11–15.

20 TIMÁR GÁBOR: GPS-navigáció történeti topográfiai és kataszteri térképeken. *Geodézia és Kartográfia*, 59. (2007) 5:22–26.

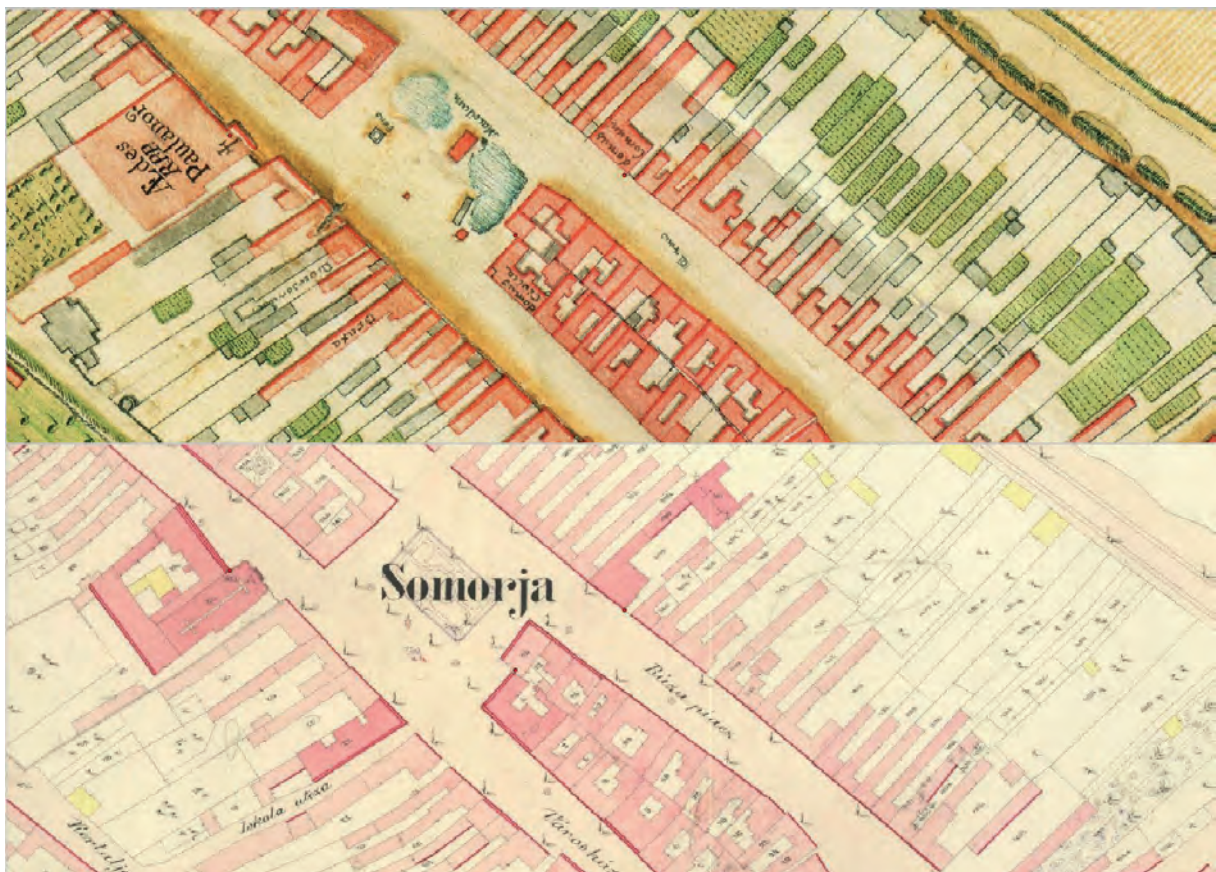
■ Illesztőpontok kijelölése az 1777. évi térképen, az 1894. évi kataszteri térképről leolvasott koordináták alkalmazásával

tásban ábrázoló egyedi térképeket szeretnénk georeferálni. A 18. századtól kezdődően megjelenő, nagy méretarányú, szabatos helyszíni felméréseken alapuló, ugyanakkor vetületi vagy földrajzi koordináták nélküli, pl. úrbéri, települési, megyei stb. térképek georeferálása

nem sokkal későbbi topográfiai, vagy ami még jobb, kataszteri térkép, amelyet a fenti módszerrel georeferálhatunk. Egy 18. századi kamarai és egy 19. századi kataszteri térkép felmérési ideje közt jóval kisebb a terepi változás, mint ha a korábbi térképet a mai állapotokkal akarnánk

igazi kihívás, hiszen a felmért területek, települések a 20. században sok esetben olyan jelentős átalakuláson mentek keresztül, hogy nincsenek a múltban és a jelenben is azonosítható jó viszonyítási pontok, és ez akadályozza a georeferálást, így a térinformatikai eszközökkel segített elemzést.

Szerencsés esetben – és Magyarország mai területe leginkább „szerencsés eset” – ugyanakkor a területre már készült korabeli vagy

■ Somorja belterületének 1777. évi és 1894. évi térképi ábrázolásának szinkronizált nézete a QGIS program georeferáló alkalmazásában

egybevetni. A fenti „4. pontot”, tehát az egyedi tereptárgyak alapján történő georeferálást választjuk tehát, de ezeket a tereppontokat magukat is egy régebbi, ám szabatosan georeferált szelvényen azonosítjuk, és abból olvassuk le a koordinátáikat. Utolsó példaként egy ilyen eljárást mutatunk be, a helyszín ismét Somorja, georeferálandó a település 1777-ben Kiss József mérnök által készített térképe (*Mappa specialis oppidi regii privill[egiati] Sanctae Mariae seu Samariae*).²¹

Ennek a térképnek nem ismerjük a vetületét – tudjuk azonban, hogy az a szelvény, amelyhez illesztjük, Gellért-hegyi rendszerben készült. Ismét ezt a rendszert választjuk tehát, lineáris illesztéssel és „Legközelebbi szomszéd” átmintavételezési módszerrel.

És itt bizony tényleg keresgelnünk kell, hogy megtaláljuk az azonos pontokat – szerencsére a QGIS megengedi, hogy a képen alul látható georeferálóba a fent megnyitott georeferált térképről emeljünk át leolvasott koordinátákat. Négy pont beírása után (amelyből három az alábbi képen kis piros pöttyként látható) immár egymásra van vetítve a két régebbi szelvény, amelyet most „szinkron” módban tanulmányozhatunk.

■ Somorja belterületének 1777. évi térképe és a település mai térképe az OpenStreet alkalmazásban

Bizony, itt észrevehetjük, hogy – bár a két térkép tényleg nagyon hasonló – korántsem minden épület azonos! Ekkor a „köztes” adatforrásnak használt kataszteri lapot levesszük, és az 1777. évi térképet a maival szinkronizálva látjuk, hogy sikerrel „helyére illesztettük” a régi lapot is – ez a mai térkép alapján gyakorlatilag lehetetlen lenne.

A fentiek alapján, a cikkben ajánlott további irodalom segítségével akár autodidakta módon is hozzákezdhet bárki saját térképeinek a georeferálásához.

21 Filep Antal összehasonlító tanulmányában az egyik vizsgált település Somorja volt. FILEP ANTAL: A városiasság építészeti jellegzetességei a településkutatásban. *Catastrum*, 8. (2021) 4:3–24. Kutatásaihoz szüksége volt Somorja térképeire, egyrészt a szakirodalomban rossz jelzettel hivatkozott és ezért „fellelhetetlen” 1777. évi műre, másrészt az egy évszázaddal később készült, ma Pozsonyban őrzött kataszteri felmérés szelvényeire. A „metakutatások” eredményeképpen mindkettőt biztosítani tudta számára a *Catastrum* szerkesztősége, ugyanakkor a szlovákiai források kézbe kerülése további vizsgálatokat inspirált.

NÉMETH GÁBOR

Poligontérkép készítése a kataszteri térkép- és iratanyag feltárásához

A Magyar Nemzeti Levéltárban több, korábban az OTKA, most a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal által támogatott tudományos projekt is fut.¹ A magyarországi hódoltság és hódoltsági peremvidék kataszteri iratainak feldolgozása 2014-ben indult és már a második üteménél tart (K 108919, K 132475). Az eredményeket az MNL Adatbázisok Online felületén, az „Oszmán adatbázisok” gyűjteményben lehet tanulmányozni.² A tudományos munka során a térben megjeleníthető, igen összetett és sokféle adattípust egy birtok- és településviszonyokat rekonstruáló poligontérképen jelenítették meg, a különféle tematikus térképeket eddig már két elektronikus atlaszban tették közzé.³

A fenti vállalkozás ezen eleme inspirálta a kataszteri térkép- és iratanyag feltárását 2013 és 2015 között ugyancsak OTKA-projekt keretében (K 105886) elvégzőket arra, hogy egy sikertelen folytatási kísérlet (2016–2019, K 116713) után ismét tudományos projekt keretében foglalkozzanak a 19–20. századi térkép- és iratanyag feltárásával, ezúttal arra vállalkozva, hogy a Kárpát-medence területére vonatkozó források kataszterének összeállításához kezdjenek hozzá. A K 132723 NKFI-projekt azt tűzte ki célul, hogy a Magyar Királyságra vonatkozó kataszteri térkép- és iratanyag településszintű nyilvántartását elkészíti (annak alapjait kidolgozza és feltöltését megkezdi). Ehhez – elsősorban annak keresési vizualizációjához – egy részletes poligontérkép elkészítése volt szükséges.

A projektnek ezt az elemét egy térképész doktorandusz hallgató vállalta az első évben, azonban szakmai karrierjének ugyannerre az időre eső

sikeres felívelése, illetve az ebből fakadó igen sok elfoglaltsága miatt a feladatot végül visszaadta, csak a térképszelvények georeferálását végezte el és azt a kutatócsoport rendelkezésére bocsátotta. A projekt megvalósulását ez ekkor még nem hátráltatta, ugyanakkor az elvégzendő feladatok piaci ára többszöröse volt a rendelkezésre álló forrásnak, így bizonytalanra vált a projektem megvalósíthatósága. A vezető kutató úgy vélte, hogy a feladatot csak olyan szakember végzi majd el, aki elsősorban nem a megfelelő anyagi ellentételezés fejében, hanem a feladat kihívás jellege és várható eredményei miatt vállalja a közreműködést. A projektben részt vevő pécsi és debreceni kollégákat is arra kérte, hogy tájékozódjanak az ottani egyetemeken arra alkalmas személy felől. A feladatelem megvalósítására benyújtott ajánlatok alapján végül e sorok íróját választották ki a munka elvégzésére 2021-ben.

A poligontérkép előállításához olyan alaptérkép(ek)re volt szükség, amely tartalmában, keletkezési idejében és részletességében a megfelelő adatokat szolgáltatja. A projekt vizsgálati időköreinek (1850–1918) első felében, már a megyerendezést követően készült a kataszteri felmérés előrehaladásának megjelenítésére szánt négyszelvényes alaptérkép (*Váz az állandó kataszteri felmérés alapbeosztásának és időnkénti államának jelzésére a szűken vett magyar megyék területére nézve, 1877. Bp., 1876–1879. 1:576 000*). A térképen Ferróhoz viszonyított földrajzi fókusz, illetve a mérföldlapoknak a Gellért-hegyhez mint origóhoz viszonyított oszlop- és sorszámozása is szerepel, azonban csak megyehatárokkal ábrázolja Magyarország

1 Vö. a Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) honlapján: https://mnl.gov.hu/nkfi_palyazatok_0 (elérés ideje: 2022. 02. 10.)

2 Az első ütem összefoglalója: SZ. SIMON ÉVA: A magyarországi hódoltság és hódoltsági peremvidék kataszteri iratainak (tapudefter) feldolgozása. Záró szakmai beszámoló az OTKA K 108 919 kutatási projektről. *Catastrum*, 6. (2019) 1:53–64. Az adatbázis elérhetősége: <https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/oszman>.

3 Az Oszmán adatbázisok vizualizációja: <https://mnl.gov.hu/mnl/ol/terkepek>

területét, így megfelelően részletes poligonok alapjául nem szolgálhatott.⁴

Sokkal ideálisabbnak tünnek az összes vármegyéről 1910–1912 között (tehát a vizsgálati időszak végén) készített átnézeti vázlatok, amelyeket igen sok célra, többek között a földadó-kataszteri beosztás megjelenítésére szántak, erről az Állami Nyomdában külön sorozatot készítettek is. A jellemzően egy, ritkán kétszelvényes megyetérképeken az adóközségek határait is feltüntették. A térképek léptéke 1:144 000, ez az eddigi legpontosabb térképsorozat, amely a teljes történelmi ország közigazgatását ábrázolja.⁵

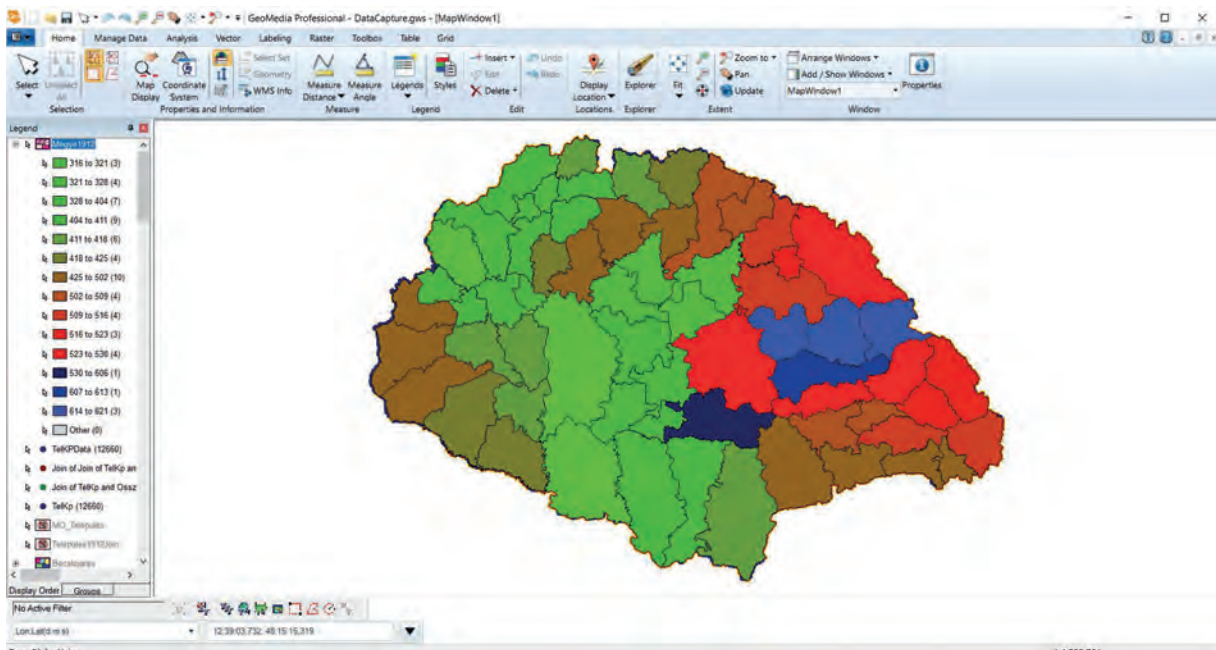
A megyetérkép-sorozat szelvényei csak részben álltak rendelkezésre digitalizált formában, ezért azt az Országos Széchényi Könyvtár (= OSZK) állományából kiegészítették a projekt keretében. A digitalizáláshoz a térképszelvényeket az OSZK és a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum térképtárából digitalizáltatta a projekt, ennek összefoglalását saját honlapján közzé is tette.⁶

A megyetérképeken szereplő településneve-

ket és egyéb információkat a projekt vezető és senior kutatója Excel-táblázatban rögzítették, megadva a megye, a becslőjárások és osztályozási vidékek adatait is.

A digitalizált és georeferált állományt, valamint a megyénként készült Excel-táblázatokat kaptam meg a munka megkezdésekor. A vetületbe húzott raszterek EOJ-vetületben voltak, így az egész adatbázis ebben maradt. A georeferálással foglalkozó térképész közösség álláspontja megoszlik abban a tekintetben, hogy a nem a mai Magyarország területére vonatkozó térképeket lehet-e, szabad-e a csak Magyarországra érvényes EOJ-vetületben georeferálni? Egyértelműen lehet, és nem feltétlenül nem szabad, a munka ebben a formában is elvégezhető volt. A végső termék, a vektoros adatbázis bármely más vetületbe konvertálható, minimális hibával.

A térinformatikai adatbázist Geomedia Professional szoftverben hoztam létre, a feldolgozó munka megyénként zajlott, a tevékenység oktatási célú megismertetése érdekében két 15 éves

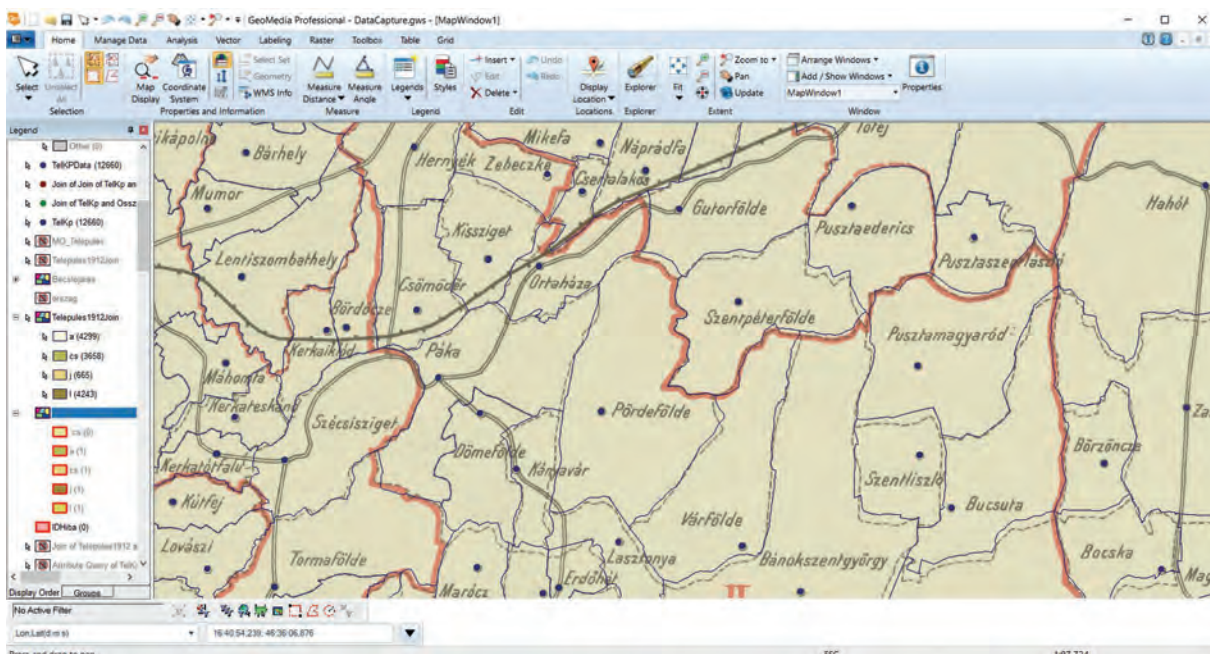

■ A vektorizálás előrehaladása heti bontásban

4 A georeferáláshoz szükséges térképi információkra vonatkozóan l. TIMÁR GÁBOR – REISZ T. CSABA: A kataszteri térképek szerepe a térinformatikai vizsgálatokban. *Catastrum*, 9. (2022) 1:45–58., a térképvázlatot l. Nyárádi Anna: Adalék az Országos Széchényi Könyvtár kataszteri térképpállományának történetéhez. *Catastrum*, 8. (2021) 1:47.

5 Az átnézeti vázlatokról bővebben l.: REISZ T. CSABA: A vármegyék átnézeti vázlata, 1910–1912. *Catastrum*, 6. (2019) 2:40–51.

6 <http://www.negyzetkataszter.hu/index.php/vizualizacio/poligonterkep>

■ A frissen vektorizált rajzon látszik, hogy a mai Magyarország területén nem mindenhol követtük a raszteren lévő rajzot

gyermekem és egy egyetemi hallgató közreműködésével (ez magában hordozza azt az üzenetet is, hogy a munka elvégzése jól és eredményesen tanulható). A mai ország területére vonatkozó részről a mai (2020. évi) közigazgatási határhoz igazítottam az új vektorrajzot, ahol csak lehetséges volt (a legtöbb helyen nem).⁷

A munka párhuzamosan folyt, miután egy megye elkészült, topológiai ellenőrzés után került csak bele a végleges adatbázisba. A vektorrajz 2021. március 16-tól június 26-ig készült el. A térképek nem voltak mindenhol tökéletesek, maradt pár folt, amelynek az azonosítása a térkép alapján nem sikerült, ezek nyomozása folyamatban van.

A megyetérkép (raszterállomány) nem közigazgatási egységeket (település), hanem adott esetben ennél kisebb egységeket mutat, a későbbi felhasználhatóság miatt célszerű volt a települési szintű poligonok generálása. Ebből a célból az adatbázist összekapcsoltam a Demeter Gáborék által már korábban elkészített, 1910. évi népszámlálás alapján létrehozott közigazgatási adatbázissal.⁸ Ennek köszönhetően később lehetőség nyílt teljes közigazgatási térképek elkészítésére

is az 1910. évi állapot szerint, akár települési, akár járási, akár megyei szinten.

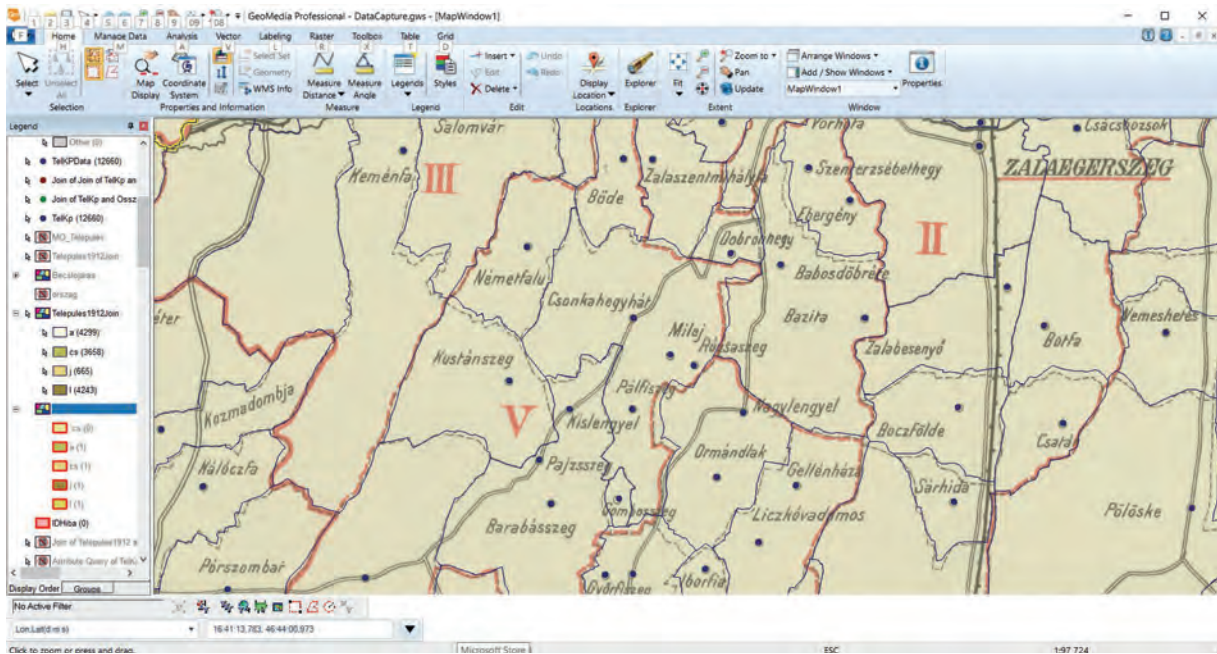
Ezek után egy dolog maradt hátra a feladatokból: a térképen ábrázolt település középpontjainak adatbázisba vitele. Ehhez legeneráltam a már kész poligonok geometriai középpontjait, ezzel a poligonok attribútumai a pontoknál is megmaradtak. Végezetül minden pontot egyesével átnézve, a térképen jelzett helyére mozgattam. Ahol nem volt térképi pont, ott töröltem, ahol viszont több pont is volt, ott ezeket utólag pótoltam.

A munka végeredményei Arcview Shape file-ba exportált fedvények lettek, ezek további felhasználása szinte minden vektoros térinformatikai szoftverben lehetséges. Jelenleg öt fedvény van teljesen kész állapotban: a települések középpontja, az alaptérképen látható településrészek, majd az ezekből összevont települések, járások és megyék. Mindegyik tartalmazza az adott közigazgatási egység nevét és kódjait (az ennél a munkánál használt ideiglenes kódokat és az MTA BTK által használt 1910. évi kódokat).

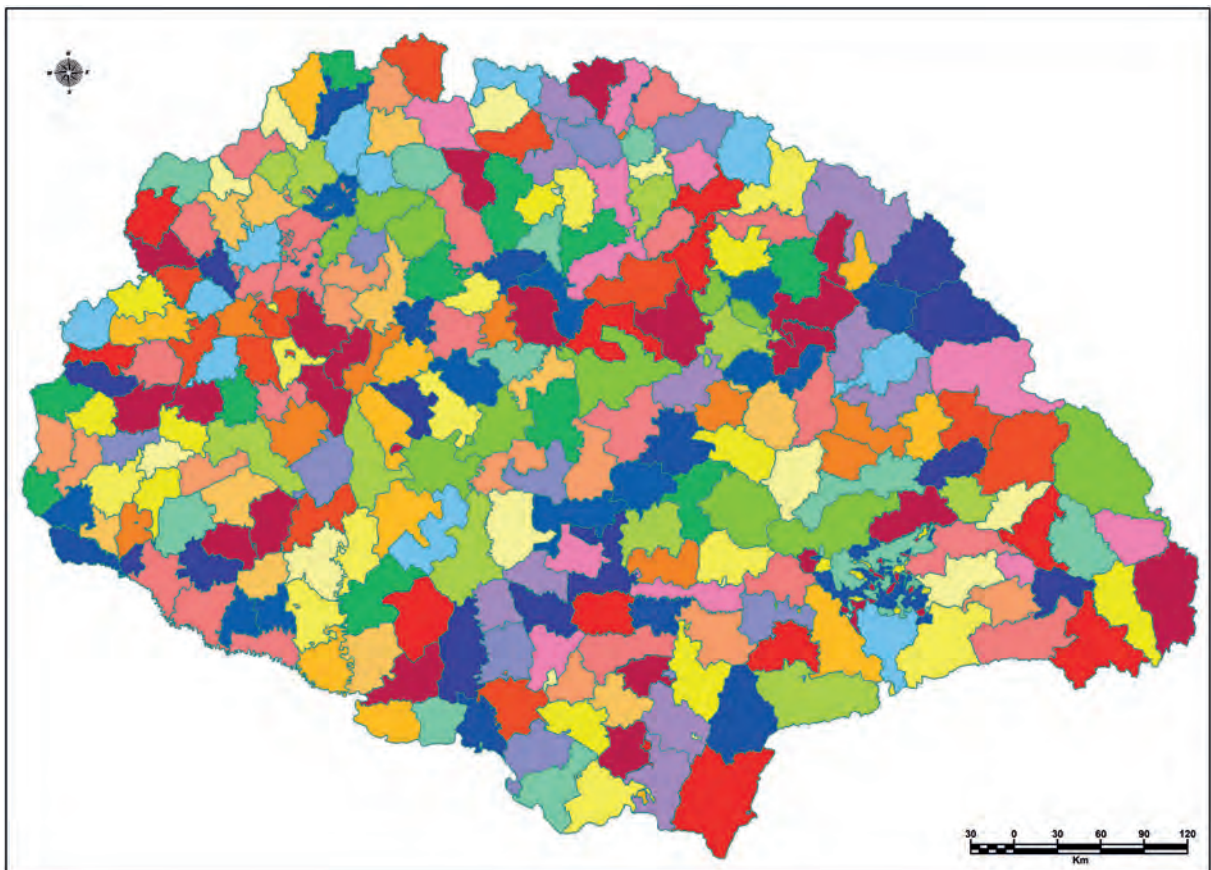
Nagy örömmre szolgált, hogy én végezhet-

7 LAU - GISCO - Eurostat (europa.eu)

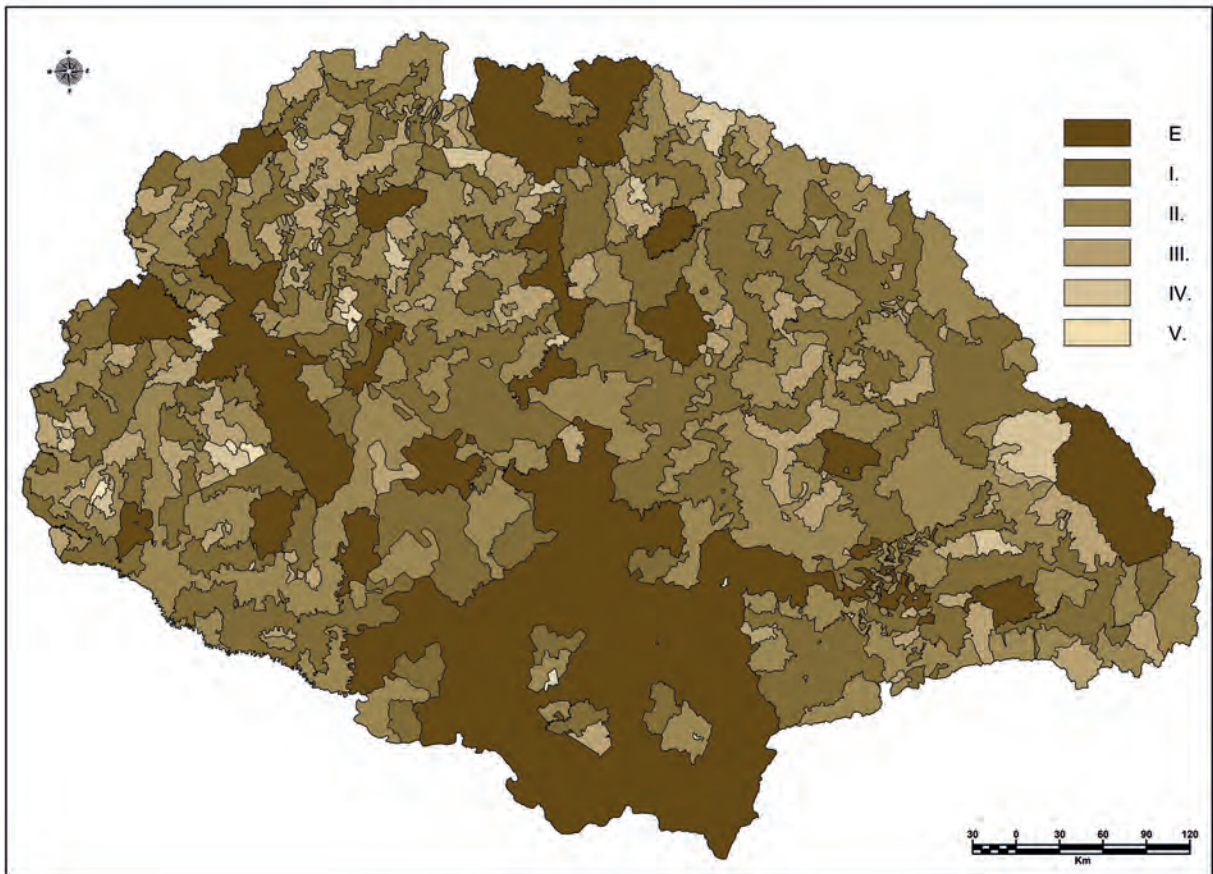
8 GISta Hungarorum - OTKA-projekt (gistory.hu)

- Példa arra, amikor több település-középpont van egy közigazgatási poligonban (Zala Megye)

- A megyetérképekről az adóközségek becslőjárásba sorolását is leírták a feldolgozók. Az elkészült shapefájl és adatbázis lehetővé teszi, hogy könnyen előállítsuk a becslőjárások 1910 körüli térképét. A kis „szigetek” feltárják az adatbázis pontatlanságát, vagyis az adatvizualizáció még a hibajavítást is megkönnyíti!

■ Az adóközségeket a terület minősége alapján osztályokba sorolták (elméletileg legfeljebb 8 osztály volt kialakítható). Mivel az adatbázis alapjául szolgáló megyetérképeken ezt is jelölték, az ország egész területének „osztályozási viszonyai” megjeleníthetők a poligontérképen

tem el ezt a feladatot. Régebben részt vettem a már korábban hivatkozott 1910. évi adatbázis összeállításában is, ott éppen a megfelelő térképi alap hiánya volt a legnagyobb probléma, a mostani poligontérkép igazán hatalmas előrelépés a történelmi Magyarország településeinek történelmi közigazgatási adatbázisához. A munka azon célja, hogy a levéltár számára egy használható „településkatalógus” alapjait hozzuk létre, azt hiszem, megvalósult.

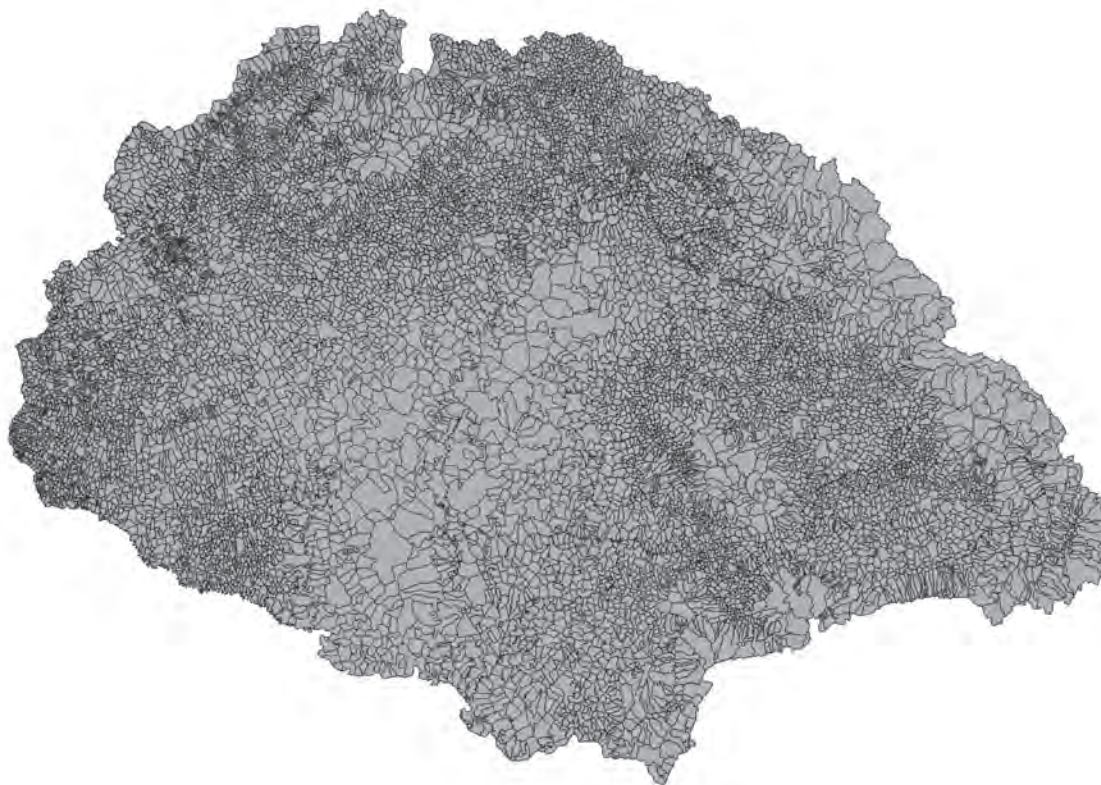
Mivel egy ilyen adatbázist több tudományterület is tud használni, a jövőbeli alkalmazás és továbbfejlesztés lehetősége igen szerteágazó, történészek, néprajzosok, földrajzosok számára egyaránt. Volt szerencsém belelátni egy népzenei gyűjtemény katalógusába; amikor az készült, szerencsés lett volna, ha egy ilyen térképi adatbázis segítette volna a munkát. Egy egyszerű hétköznapi ember számára is érdekes lehet az 1910. évi közigazgatási viszonyok térképi adatbázisa. Emlékszem, hogy a 80-as években sokáig

kerestem nagyanyám szülőhelyét, Berentét az otthon fellelhető térképeken. Nem találtam. Az általunk készített adatbázissal ma már könnyen fellelhető lenne.

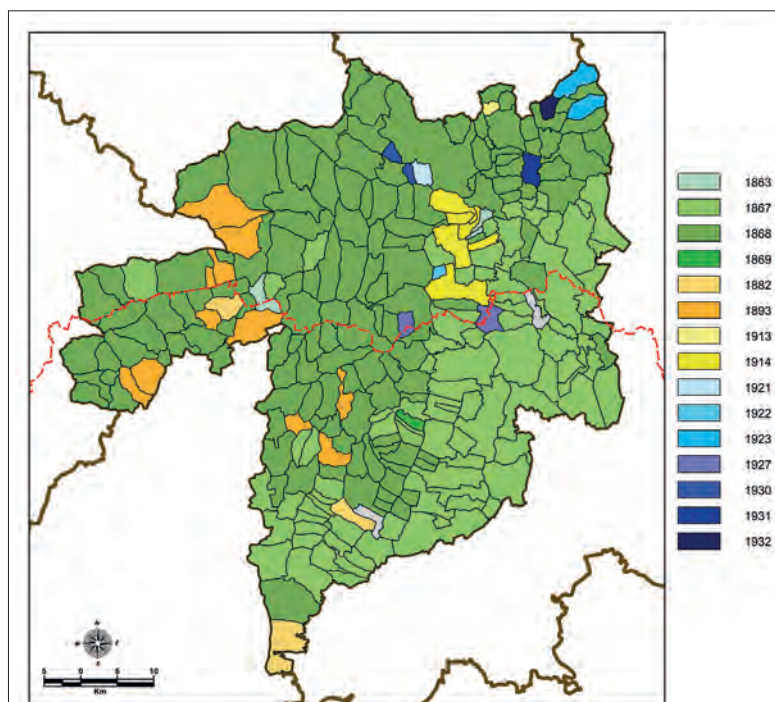
Mivel a digitalizált és georeferált térképsozrat Horvátországra vonatkozóan is rendelkezésre áll, érdemes lenne ugyanilyen adatbázis elkészítése erre a területre is.

A jövőben érdemes lenne az adatbázist részletesebbé tenni. Az 1913. évi helységnévtár megadja a településekhez tartozó egyéb lakott területeket, ezek adatbázisba vitele sokat segíthet mind a levéltáros, mind a történelmi földrajzi, közigazgatási szakembereknek.

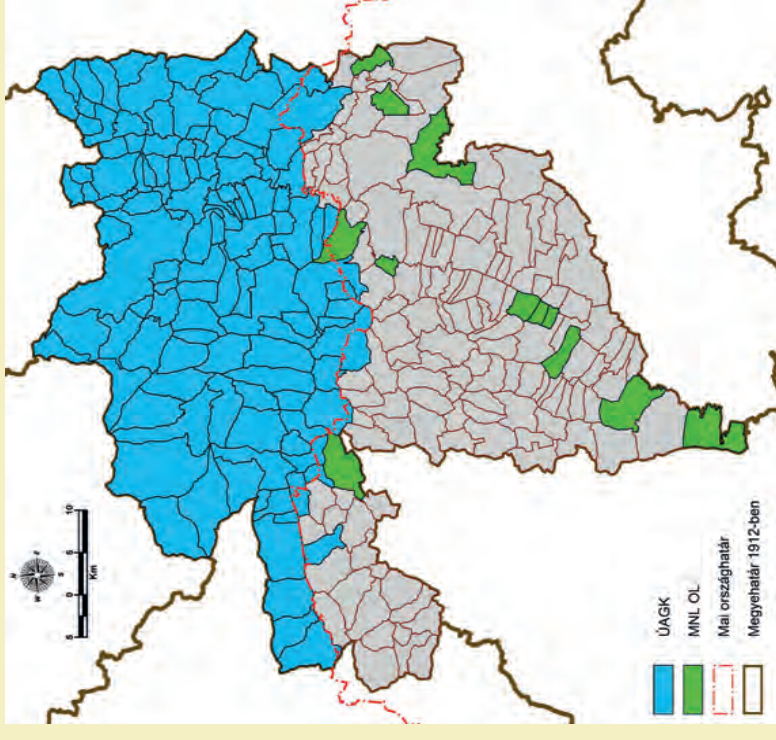
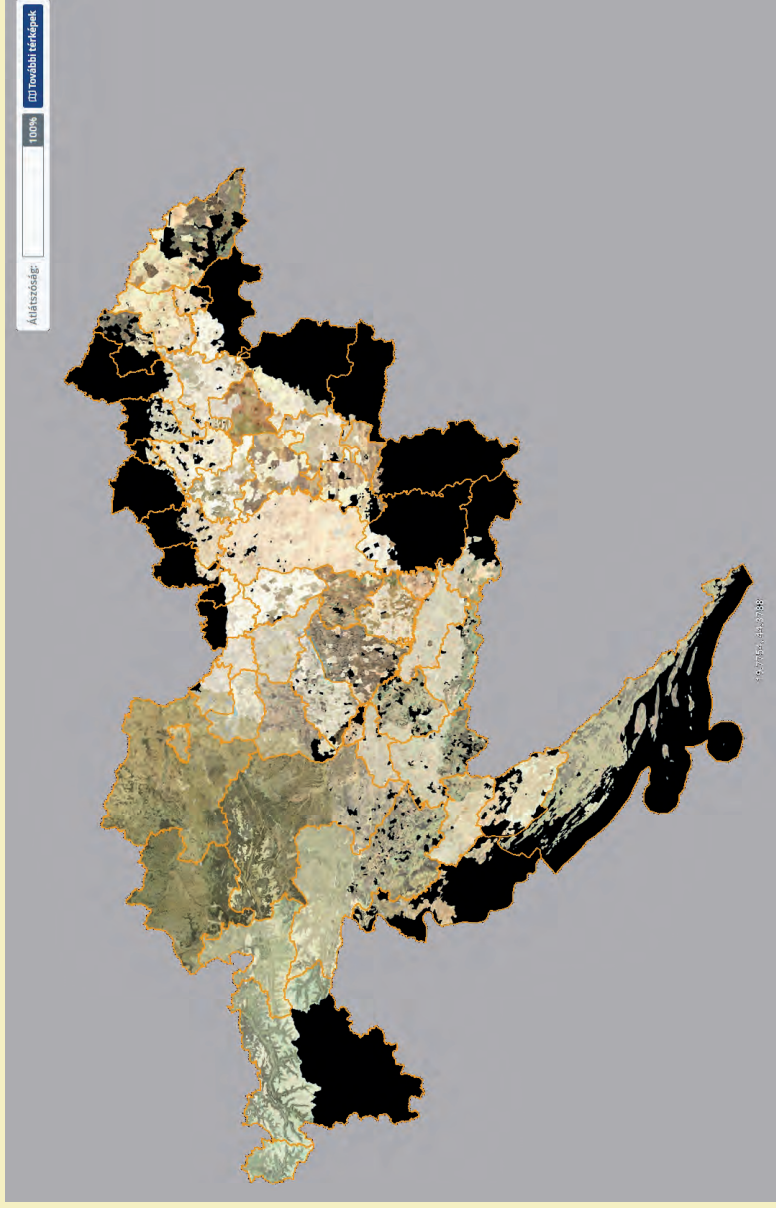
A legnagyobb eredmény az adatbázis internetes publikálása lenne egy térképszerveren, azzal a céllal, hogy a legnagyobb nyilvánosság is megismerhesse és használhassa azt. A szakemberek számára érdemes lenne hozzáférést adni az adatbázis további adatokkal való feltöltéséhez.

■ Magyarország adóközségei, 1910 körül. Az ábrán a településpolygonok mérete alapján vizuálisan jól érzékelhető, hol vannak a kishatárú, egymáshoz képest sűrűn fekvő települések (hegy- és dombvidéken), és hol vannak a nagy határú települések (az Alföldön)

■ A poligontérkép részletessége lehetővé teszi a katasztertörténeti kutatások eredményeinek jól látható megjelenítését. Az adóközségek kataszteri térképeinek készítési idejét térképre vetítve jól látszik, hogy például Abaúj-Torna felmérési munkálatai 1867–1868-ban zajlottak, egyes települések – bizonyára újbóli – felmérésére az 1880-as, 1890-es években is sor került, néhány települést közvetlenül az I. világháború előtt mértek fel (újra), továbbá a csehszlovák időszakban is több település – ismételt? – felmérése történt meg.

■ *Kataszteri térképek a MAPIRE (www.mapire.eu) szolgáltatásban. Ausztria, Horvátország és a Kárpátalja (Ukrajna) települései már elérhetőek. A további területekre vonatkozó térkép- és iratanyag feltárásához és megismeréséhez nyújthat segítséget az NKFIA K 132723 projekt (Négyzetkataszter), amely a határon túli területek állományainak feltárására is figyelmet fordít. A projekt keretében készült a jobb oldali térkép, amely azt mutatja, hogy a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) és az Ústredný archiv geodézie a kartografie (UAGK) állományában melyik településről van kataszteri térkép. A MAPIRE átnézeti térképén megjelenített abajji szelvények tehát más gyűjtemény(1)ből származhatnak. L. ehhez Németh Gábor cikkét*

